

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ
СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ

ЗБОРНИК РАДОВА
ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА

КЊ. 6

БЕОГРАД
1973.

INSTITUT ETHNOGRAPHIQUE
DE L'ACADEMIE SEKRE DE SLEKLES ET DES KETS

**ЗБОРНИК РАДОВА
ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА**

КЊ. 6

РЕЗУЛТАТИ
ИСТРАЖИВАЊА

Истраживање о култури и обичајима
у југоисточној Србији, посебно у
окрајини Ваљевској, у периоду од
1910. до 1915. године.
Писац: Др. Милош Радојевић.
Београд, 1917.

БЕОГРАД
1917

INSTITUT ETHNOGRAPHIQUE
DE L'ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

RECUEIL DES TRAVAUX
DE L'INSTITUT ETHNOGRAPHIQUE

T. 6

Rédacteur
MIRKO R. BARJAKTAROVIC

Comité de redaction
MIRKO R. BARJAKTAROVIC, BREDI VLAHOVIC, DUŠAN DRLJAČA,
MILJANA RADOVANOVIC

Accepté à la séance du Conseil scientifique, de l'Institut Ethnographique,
le 21. XII 1973.

BEOGRAD
1973.

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ
СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ

ЗБОРНИК РАДОВА
ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА

КЊ. 6

Уредник
МИРКО Р. БАЃАКТАРОВИЋ

Редакциони одбор
МИРКО Р. БАЃАКТАРОВИЋ, БРЕДА ВЛАХОВИЋ, ДУШАН ДРЉАЧА,
МИЉАНА РАДОВАНОВИЋ

Примљено на седници Научног већа Етнографског института, 21. XII 1973.

БЕОГРАД
1973.

Лектор: Лепосава Жунић

*Издаје: Етнографски институт
Српске академије наука и уметности*

Тираж: 1000 примерака

*Штампа: „Слободан Јовић“
Београд, Стојана Протића 52*

*Штампано уз учешће средстава Републичке
заједнице за научни рад СР Србије*

На основу мишљења Републичког секретаријата за културу СР Србије,
број 413-58/74-02 од 25. I 1974. године, ова књига ослобођена је плаћања
посебног републичког пореза на промет производа и услуга у промету.

ЕТНОЛОШКА ПРОУЧАВАЊА
БЕРДАПСКИХ НАСЕЉА

I

ETHNOLOGIA FINNORUM
GENIUM ET RACIARUM

САДРЖАЈ

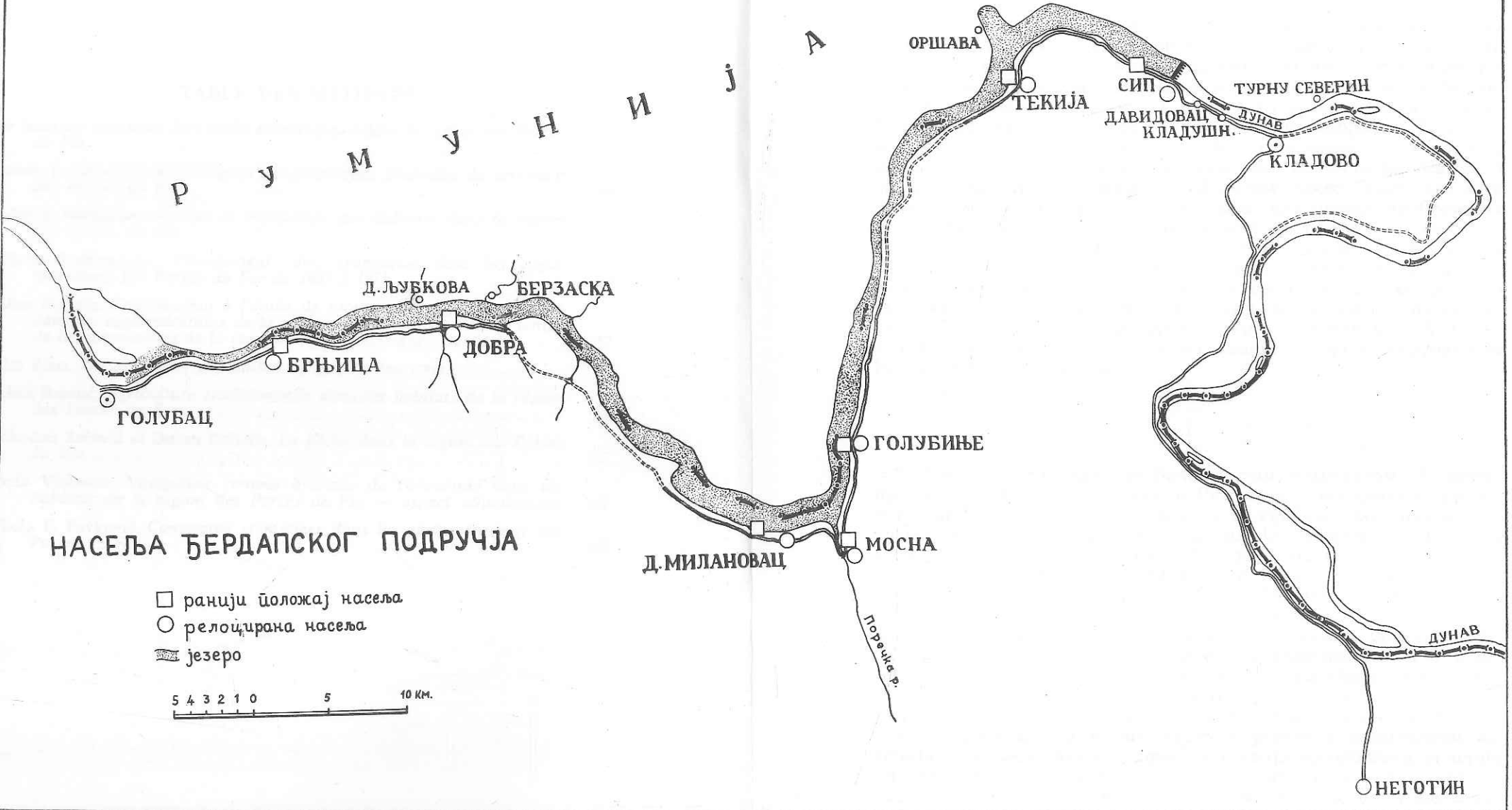
	Стр.
<i>Нека питања етнoлошких проучавања у Бердапу</i>	9
<i>Миласав Лутовац, Опште географске одлике ћердапског подручја . . .</i>	19
<i>Мирко Р. Барјактаревић, О становништву ћердапских насеља . . .</i>	23
<i>Миљана Радовановић, Демографске промене у ћердапским насељима од 1961. до 1971. године</i>	39
<i>Душан Дрљача, Прилог проучавању кретања становништва ћердапских насеља у време изградње ХЕ „Бердап“</i>	57
<i>Асим Пецо, Говор становништва ћердапске зоне</i>	69
<i>Душан Бандић, Традиционална пољопривреда у ћердапским насељима</i>	81
<i>Слободан Зечевић и Душан Дрљача, Риболов на ћердапској деоници Дунава</i>	111
<i>Бреда Влаховић, Бродарство као привредна грана у насељима Бердапа — са етнoлошког становишта</i>	129
<i>Никола Ф. Павковић, Трговина и занати у ћердапским насељима . . .</i>	145

TABLE DES MATIERES

<i>Sur quelques questions de l'étude ethnologique dans la région des Portes de Fer</i>	9
<i>Milisav Lutovac, Caractéristiques géographiques générales du territoire des Portes de Fer</i>	19
<i>Mirko R Barjaktarević, Sur la population des habitats dans la région des Portes de Fer</i>	23
<i>Miljana Radovanović, Changements démographiques dans les agglomérations des Portes de Fer de 1961 à 1971.</i>	39
<i>Dušan Drljača, Contribution à l'étude de mouvement de la population dans les agglomérations de la région des Portes de Fer au temps de la construction de la centrale hydroélectrique „Đerdap”</i>	57
<i>Asim Peco, The speech of population of the Đerdap zone</i>	69
<i>Dušan Bandić, Agriculture traditionnelle dans les habitats de la région des Portes de Fer</i>	81
<i>Slobodan Zečević et Dušan Drljača, La pêche dans la région des Portes de Fer</i>	111
<i>Breda Vlahović, Navigation comme branche de l'économie dans les habitats de la région des Portes de Fer — aspect ethnologique</i>	129
<i>Nikola F. Pavković, Commerce et métiers dans les agglomérations des Portes de Fer</i>	145

Р У М У Н И Ј А

НЕКА ПИТАЊА ЕТНОЛОШКИХ ПРОУЧАВАЊА У БЕРДАПУ

Сабирање и ујезеравање воде није изум савремених људи и модерне технике. Још стари Кинези и Месопотамци су, ради наводњавања летине у сушном периоду године, правили на рекама велике бране за сакупљање воде. У наше време, међутим, бране на рекама граде се углавном зато да би се добила одређена снага, као и да би се олакшао водни саобраћај. Ту снагу, или, популарно, електричну енергију, савремени људи користе обилато и у разним облицима. Због тога се често на рекама и граде бране огромних размера. Међутим, такве бране, као што знамо, обично доводе и до потапања пространих прибрежних и узводних, често насељених, површина. Са тим у вези, опет, јављају се и нови проблеми: пресељавање људи из подручја која се потапају и изналажење нових извора привређивања за њих. Код нас, у Југославији, после другог светског рата, искрсавали су такви проблеми на пример приликом подизања хидроелектране Јабланице, система Дунав — Тиса — Дунав итд. Али најзначајнији проблем ове врсте несумњиво створен је изградњом бердапске хидроелектране.

1.

Ево, укратко, како је било са тим подухватом. У време преговора између Југославије и Румуније о заједничкој изградњи хидросистема Бердап, Завод за унапређење комуналних делатности СР Србије затражио је од Етнографског института САНУ да проучи насеља поред Дунава, с наше стране, која ће, ако буде дошло до градње ХЕ Бердап, бити у целини или делимично потоњена и да предложи могућна нова места за померање (измештање) ових насеља (или делова насеља) која буду морала да се премештају. Било је то на самом почетку 1962. године. Етнографски институт је ово прихватио. Одмах је између Завода и Института склопљен и одговарајући уговор. Наручиоца радова највише су интересовали предлози нових места за исељавање досадашњих насеља. Етнографски институт је, опет, будући везан сразмерно кратким роком и ограниченим материјалним средствима, у први мах своја проучавања усмерио на становништво (његово порекло, навикнутост и везаност за ово подручје), насеља и привређивање. Тако је и настао *Етнолошки елаборат*, Београд 1963, на 132 странице, који је Институт предао Заводу. У елаборату, и на основи тако ограничених испитивања, учињени су и предлози нових места за поједина на-

сеља или њихове делове који ће бити евентуално потопљени. То је био први део или прва фаза рада стручњака Етнографског института у подунавским насељима.

Убрзо после тога закључен је међуржавни уговор о подизању ХЕ Бердап да би се одмах отпочело и са радовима. Када је то учињено, основана је Комисија за истраживања и заштиту споменика културе и природе у Бердапу, која је од 1965. институцијама заинтересованим за ова проучавања почела да додељује и средства. Тако је и Етнографски институт од тада до 1969. добијао извесна средства. Разуме се, од тада су вршена комплексна етнологска монографска истраживања. И то не само „угрожених“ насеља већ, да би слика била потпунија, и неких у залеђу, нпр. Бољетина и Петровог Села, као и Давидовца, Кладужнице, Усја, Голупца и Кладова. Тако је временом настао материјал који ће, уз одговарајуће анализе и студије, бити објављен у три књиге. У овој првој, поред увода, биће објављени радови о становништву, говору његовом и привреди.

2.

а) Испитивања порекла становништва бердапских насеља утврдила су да је то становништво српско, али да је матерњи говор његовог већег дела „влашки“ (архаичнији румунски, са знатним бројем словенских елемената). То је у неку руку изузетан случај код нас да једна група становништва има два говора. Највећим делом становништво је овамо, као и по северо-источној Србији уопште, досељено пре једног до два столећа с леве стране Дунава. То становништво доносило је „влашки“ као матерњи језик, па га чак и натурало затеченом проређеном становништву. Мањи део становника је пореклом од досељеника из: суседних области, са Косова, из Македоније, из ужицког краја, Лике; затим из Бугарске, Чешке, Немачке, Италије.

Од када је овај део Србије ослобођен у првој половини прошлог столећа и како се даље економски развијао тако се могу пратити и досељавања са појединих страна. Од почетка прошлог столећа, тј. од ослобођења, Србија је радо примала и добро прихватала усељенике. Ових је нарочито било из суседне Влашке, која се тада налазила у тешким политичким и економским приликама. Од краја прошлог столећа, опет, било је отварања рудника и каменолома, регулисање воденог пута уз Дунав, развијање рибарства и, на крају, појаве, макар и малих, индустријских предузећа. После свега тога, у наше време, дошло је до изградње бердапског хидроенергетског система, као и модерног пута поред ујезерене воде. Све је ово привлачило не само нове и привремене раднике већ и оне који су се за стално почели овде настањивати. Стога су свакако код дела овдашњег станов-

ништва и сразмерно лабавије споне са завичајним тлом него што је то у неком другом крају где су људи дуже и чвршће везани за завичајно подручје.

б) Насеља су такође проучавана у њиховом развоју, по карактеристикама и улогама њиховим у локалним условима. Ово је утолико пре могло да се учини што су она новијег настанка. Насеља овог подручја припадају предвојеном типу, карактеристичном за североисточну Србију. Насеље се састоји од збијеног дела, који у основи има заједничке функције, и индивидуалних или породичних насеља (салаша) понекад и километрима удаљених од „села“. Занимљиво је да у селима низводно од Бољетина нема познатог удруживања стоке у бачије (већ стоку свако домаћинство држи на салашу) док се узводно од овог села у летњој сезони јављају организоване бачије као насеобинске, радне и привредне установе.

в) Етничке особености становништва бердапских насеља испитиване су колективно и монографски. Задачи су били подељени. Ако није било специјалисте за неко питање, као, на пример, за проучавање говора, узет је стручњак изван института.

3.

У етнoлошким истраживањима посебна пажња посвећена је узајамном сажимању становништва различитог порекла, које овде заједнички живи, као и томе шта је ко од њих више или дуже одржао од онога што је собом доносио.

Комплексна етнoлошка проучавања бердапских насеља иако су била изазвана стварним потребама изградње једног великог техничког објекта, она су, са своје стране, наметнула и потребу разноликих методских приступа у томе раду. Особито је разнолике и нове методе наметало убрзано раслојавање становништва у последњој деценији, које је непосредно и изазвала изградња ХЕ Бердап. Док наша ранија етнологија такве појаве не би ни узимала у обзир, ми смо пратили и те најновије покрете и бурне промене у животу овдашњег становништва. Тако су се и на томе, на малом простору и за кратко време, могле да провере извесне опште законитости развоја појединих појава.

Бердапска насеља и њихово становништво са својим етничким карактеристикама могу се узети као репрезентативна за целу североисточну Србију. Стога ова испитивања имају шири значај.

Била је повољна околност што су стручњаци из Етнографског музеја у Београду вршили етнoлошка испитивања у Свињици, српском селу на румунској страни Дунава, и што је тај

материјал већ објављен, тако да одређене појаве могу да се пореде и сигурније реконструишу.

За сада може да се тврди и истакне следеће: компаративно-историјском методом могло је да се докучи и разабере да је у традиционалној култури овог подручја очувано неколико слојева и наноса: старобалкански, стари словенски, оријентални, румунски (или влашки), као и наш локални (преко досељеника са Косова).

Занимљиво је да је старобалкански слој видан и богат, па би се скоро смело рећи да у овом подручју има елемената из народне културе старих колико је стара и култура Лепенског вира. Ту су, на пример, обредне ватре у част умрлих, као и иначе развијен давнашњи култ мртвих, затим веровање у водена бића, одређени култ мечке, улога и значај првих плодова и првина уопште, причешћивање у пролеће копривом, итд. Као слој из времена Трачана могла би бити техника испирања злата из речног песка, затим шубара и њен облик у мушкој ношњи, врта весела и накнадне свадбе кад умре момак или девојка, предања о убијању старих особа (појава која се помиње код старих Трибала). Познати карпатско-балкански тип сточарења са терминологијом: бач, струга, шута, брнза итд. такође је стар, али свакако не старији од трачког културног слоја.

У култури становништва влашког говора, осим језика, осећају се румунски елементи у одевању, игри и неким другим областима народне културе, док у темпераменту и лирској пемси као да се изразитије назире јужњачка (романска) црта. У култури тога становништва одмах се запажају старији и новији словенски елементи. То нарочито у језику (речнику), док су у предањима, орнаментици и обичајима видни елементи косовског порекла (предања о косовским јунацима и честа географска имена у вези са њима, облик орнамената на одећи, троструки славски колач). У новије време српскохрватски језик добија лагано превагу посредством школе, администрације, штампе и телевизије, одласком младића у Армију.

Осим разнородних појава које су доносили усељеници са своје стране, овде се опажају, особито у народним веровањима, утицаји и саме природе на људе и њихову мисао. Дунав, рељеф земљишта и његов састав ту су дошли до одређеног израза, па су нарочито распрострањена веровања у водена и шумска бића, као и постојање закопаног блага.

Да је знатан део становништва у подунавским насељима скоро настањен и да није током многих генерација чвршће срастао за ово тло показала је и сразмерно велика покретљивост његова и спремност у последње време да се за стално одсели чак и даље од подунавске зоне.

Потврдила се другде запажена и као законита појава и овде да сељаци кад се запосле у оквиру непољопривредних за-

нимања напуштају села поступно. Стога и из ових села запослени у индустрији и рударству најпре одлазе на рад (само ако то могу) од куће, да би потом седмично или месечно са рада долазили у село, док се на крају, за стално окуће и преседе у град, рударско или индустријско место.

У сваком случају расправе и материја о подунавским насељима (која су у последњој деценији померана) и животу њихових становника послужиће корисно не само за упоредно проучавање појединих појава већ и за реконструкцију елемената у радовима синтетске природе. Посебно ће ови радови послужити у каснијем праћењу и проучавању овог истог становништва у њиховим новим насељима и измењеним условима. У практичне сврхе, опет, ова наша истраживања делом су већ нашла примену усвајањем наших предлога за нова места неких подунавских насеља која су морала да се померају изградњом хидроенергетског система Бердап.

Мирко Р. Барјактаровић

Résumé

SUR QUELQUES QUESTIONS DE L'ÉTUDE ETHNOLOGIQUE DANS LA RÉGION DES PORTES DE FER

L'accumulation d'eau et l'endiguement des rivières n'est pas une invention de l'homme contemporain et de la technologie moderne. Les Chinois anciens et les Mésopotamiens avaient déjà construit de grandes barrages en travers des cours d'eau, servant à l'accumulation des eaux qu'ils utilisaient ensuite, dans la période sèche de l'année, pour l'irrigation de leurs champs. A notre époque, pourtant on élève les digues principalement en vue d'obtenir une force motrice déterminée et pour faciliter la navigation. Cette force, ou, en termes plus populaires, l'énergie électrique est utilisée abondamment et sous différentes formes par les hommes contemporains. Pour cette raison on construit sur les rivières aussi les barrages de proportions énormes. Cependant, de tels barrages, on le sait, ont généralement pour conséquence la submersion de vastes surfaces riveraines et de celles situées en amont de ces constructions, souvent peuplées. Sous ce rapport, encore, il se pose de nouveaux problèmes: le transfert des populations des territoires qui seront submergés et la tâche de trouver de nouvelles sources économiques qui garantiront la subsistance ultérieure de ces populations. Chez nous, en Yougoslavie, de tels problèmes surgissaient, par exemple, lors de la construction de la centrale hydroélectrique de Jablanica, du système Danube-Tisa-Danube, etc. Mais le problème le plus important de ce genre fut créé incontestablement par l'édification de la centrale hydroélectrique des Portes de Fer.

1.

Voici en bref comment les choses se sont passées avec cette entreprise. Au temps où les négociations relatives à la construction de l'hydro-système des Portes de Fer étaient en cours entre la Yougoslavie et la Roumanie, L'Institut pour l'avancement des activités communales de la RS de Serbie s'est adressé à l'Institut Ethnographique de l'Académie Serbe des Sciences et des Arts avec la demande d'étudier les habitats le long du Danube, de notre côté, lesquels, si la construction de la centrale hydroélectrique des Portes de Fer est réalisée, seront entièrement ou en partie submergés et de proposer les nouveaux emplacements possibles pour le déplacement de ces agglomérations (ou des parties d'agglomérations) qui devront être déplacées. L'Institut Ethnographique a accepté cette proposition. Ce fut au début de l'année 1962. Entre l'Institut susmentionné et lui fut tout de suite passé le contrat correspondant. Le commettant des travaux s'intéressait surtout aux propositions relatives aux nouveaux emplacements pour les localités existantes qui seront submergées. L'Institut Ethnographique, de son côté, étant lié par le terme relativement bref et les moyens pécuniaires limités, avait orienté ses recherches d'abord sur la population (son origine, son accoutumance et rattachement à ce territoire), les habitats et l'économie. C'est de cette activité que résulta son *Exposé ethnologique*, Belgrad, 1963, de 132 pages, qu'il avait présenté à l'Institut commettant. Dans l'exposé, même sur la base de recherches aussi restreintes, ont été faites les propositions pour les nouveaux emplacements à donner aux habitats particuliers ou à leurs parties qui seraient éventuellement submergés. C'était la première partie ou la première phase des travaux faits par les experts de l'Institut Ethnographique dans les localités danubiennes.

Peu de temps après fut conclu le traité entre la Yougoslavie et la Roumanie, relatif à la construction de la centrale hydroélectrique des Portes de Fer pour passer immédiatement à l'exécution des travaux. C'est alors que fut fondée la Commission pour la recherche et la protection des monuments de culture et de nature dans la région des Portes de Fer qui a commencé, dès l'année 1965, à allouer des subventions aux institutions intéressées à ces recherches. De cette façon, l'Institut Ethnographique recevait, depuis ce temps-là jusqu'en 1969, certains moyens. A partir d'alors ont été faites des recherches ethnologiques complexes de caractère monographique, non seulement des localités „menacées”, mais aussi, pour rendre le tableau plus complet, de certaines agglomérations situées dans l'arrière-pays. Ainsi se sont formés, au cours du temps, les matériaux qui, avec les analyses et études correspondantes, seront publiés en trois volumes. Le premier volume que ses auteurs présentent au public, comprendra, outre l'introduction, les travaux concernant la population de ces localités, son langage et son économie.

2.

a) Les recherches relatives à l'origine de la population des localités de la région des Portes de Fer ont établi que cette population est serbe, mais que la langue maternelle de sa plus grande partie est le „valaque” (langue roumaine archaïque, avec un nombre considérable d'éléments slaves). C'est, en quelque sorte, un cas exceptionnel chez nous qu'un groupe de la population ait deux parlers. La majeure partie de cette population est venue s'installer ici, comme d'ailleurs dans la Serbie du Nord-Est en général, il y a d'un à deux siècles, de la rive gauche du Danube. Cette population apportait le „valaque” comme sa langue maternelle et même l'imposait à la population autochtone raréfiée. La moindre partie est composée des immigrants — originaires des régions avoisinantes, de la province de Kosovo, de la Macédoine, de la région d'Užice, de la Lika, ensuite de la Bulgarie, de la Bohême, de l'Allemagne, de l'Italie.

Depuis la libération de cette partie de la Serbie, dans la première moitié du siècle passé, et au cours de son développement économique ultérieur, il est devenu possible de suivre l'immigration de ces colonistes venus de différentes régions. A partir du commencement du dernier siècle, c.à d. depuis la libération, la Serbie recevait volontiers les immigrantes et leur réservait un bon accueil. Ces immigrants provenaient pour la plupart de la Valachie voisine qui se trouvait, en ce temps là, dans les conditions politiques et économiques difficiles. Depuis la fin du dernier siècle, d'autre part, dans la région ont été ouvertes de nombreuses mines et carrières, la voie fluviale le long du Danube a été régularisée, la pêche a été développée et, à la fin, ont été fondées diverses entreprises industrielles, quoique de moindre importance. Après tout cela, à notre époque eut lieu la construction du système des Portes de Fer ainsi que de la route moderne le long du lac formé par l'endiguement du fleuve. Tout ceci attirait les ouvriers, non seulement nouveaux et temporaires, mais aussi ceux qui commençaient à s'y installer de façon permanente. C'est, sans doute, la raison qui explique le fait que les liens qui unissent une partie de la population de cette région au sol natal sont moins forts que ce n'est la cas dans une autre région où ces liens sont plus solides et plus durables.

b) Quant aux habitats, ils ont aussi été étudiés dans leur évolution, selon leurs caractéristiques et les rôles qu'ils jouaient dans les conditions locales. Ceci était possible de faire d'autant plus qu'ils sont tous d'origine récente. Les habitats dans ce territoire appartiennent au type dédoublé, caractéristique de la Serbie du Nord-Est. Ils se composent généralement d'un parite compacte, ayant à sa base les fonctions communes, d'un côté, et des installations individuelles ou de famille (salaši — fermes), parfois plusieurs kilomètres éloignées du „village”. Il est intéressant

de faire observer qu'aux villages situés en aval de Boljetin il n'y a point de réunion connue de troupeaux pour le pâturage en commun, mais chaque ménage tient ses animaux à la ferme, tandis qu'en amont du village susmentionné il y a, dans la saison d'été, des pâturages montagnoux où les troupeaux sont menés pour paître en commun et qui sont organisés comme institutions d'habitation, de travail et institutions économiques.

c) Les caractéristiques ethniques de la population des habitats dans la région des Portes de Fer ont été étudiées collectivement et monographiquement. Les tâches ont été partagées. Là, où il n'y avait pas d'expert, spécialiste dans la matière, comme par exemple pour l'étude des parlars, on engageait un expert en dehors de l'Institut.

3.

Dans les recherches ethnologiques une attention spéciale a été prêtée à l'amalgamation des populations d'origine différente qui s'étaient trouvées ici pour vivre en commun et aussi au fait de savoir lequel de ces divers groupes ethniques a conservé les caractères spécifiques qu'il avait apportés avec lui en plus grand nombre ou pendant plus longtemps.

Les études ethnologiques complexes des habitats dans la région des Portes de Fer, n'importe combien elles étaient causées par les besoins réels de la construction d'un grand objet technique, ont imposé, de leur côté, aussi la nécessité des abords méthodologiques variés dans ce travail. C'était surtout la stratification accélérée de la population dans la dernière décennie, directement causée par la construction de la centrale hydroélectrique, qui a imposé l'emploi des méthodes différentes et nouvelles. Les phénomènes de ce genre n'étaient pas pris en considération par notre ancienne ethnologie, tandis que nous avons suivi aussi ces mouvements les plus récents et les changements brusques dans la vie de la population de cette région. De cette façon, dans cet espace restreint et dans cette brève période de temps, ont pu être vérifiées certaines lois générales qui régissent l'évolution des phénomènes particuliers.

Les habitats de la région des Portes de Fer et leur population avec ses caractéristiques ethniques peuvent être considérés comme représentatifs pour l'entière Serbie du Nord-Est. C'est pourquoi ces recherches ont une importance plus vaste.

Une circonstance favorable était le fait que les experts du Musée ethnographique de Belgrade avaient fait des recherches ethnologiques à Svinjica, village serbe situé sur la rive roumaine du Danube et que ces matériaux ont déjà été publiés, de sorte qu'il est

possible de comparer les phénomènes déterminés et de les reconstruire avec plus de certitude.

Ce qui peut être affirmé et mis en relief dès maintenant est que, grâce à la méthode historique comparée, il a été possible de découvrir et de comprendre que dans la culture traditionnelle de ce territoire ont été conservés plusieurs couches et plusieurs dépôts: paléobalkanique, vieux slave, oriental, roumain ou valaque ainsi que notre dépôt local par les immigrants venus s'installer de la région de Kosovo.

Il est intéressant de faire ressortir que la couche paléobalkanique est apparente et riche et on pourrait presque affirmer que, dans ce territoire, il y a des éléments de la culture populaire qui sont à peu près du même âge que la culture de la localité de Lepenski vir. Ce sont par exemple les feux rituels qu'on allume en l'honneur des morts ainsi que le culte ancien des morts développé, la croyance aux êtres aquatiques, le culte déterminé de l'ourse, le rôle et l'importance des premiers fruits et des prémices en général, la communion avec l'ortie au printemps, etc. Comme la couche datant de l'époque des Thraces pourraient être considérés: la technique du lavage de l'or du sable fluvial, *šubara* (bonnet à poil) et sa forme dans le costume de l'homme, une espèce de réjouissance et de noces posthumes à la mort d'une jeune homme ou de la jeune fille, les traditions relatives à la coutume de tuer les vieillards (phénomène mentionné chez les Triballes anciens). Le tyre connue d'élevage karpatho-balkanique avec sa propre terminologie: *bač* (berger, pâtre), *struga* (enclos de bregerie), *šuta* (sans cornes), *brnza* (fromage), etc. également très ancien, mais de toute façon pas plus ancien que le type culturel thrace.

Dans la culture de la population parlant le valaque, outre le langage se font sentir également les éléments roumains dans le costume, la danse et dans certains autres domaines de la culture populaire, tandis que dans le tempérament et le chant lyrique semble s'entrevoir un trait méridional (roman). Dans la culture de cette population on observe immédiatement les éléments slaves anciens et récents. C'est surtout le cas dans la langue (le vocabulaire), tandis que dans les traditions, l'ornementation et les coutumes sont visibles les éléments d'origine de Kosovo (tradition sur les héros de la bataille de Kosovo et les noms géographiques en rapport avec ceux-ci, la forme des ornements sur le costume, le pain rituel triple pour la fête du saint-patron de la famille, etc.). La langue serbo-croate acquiert graduellement la prépondérance depuis peu, grâce à l'influence qu'exerce l'école, l'administration, la presse et la télévision, le service militaire des jeunes gens.

A côté de ces phénomènes hétérogènes qu'apportaient les immigrants de leur pays d'origine, se font remarquer ici, particulièrement dans les croyances populaires, les influences de la nature sur les hommes et leur pensée. Le Danube, la configuration et la struc-

ture du terrain s'y sont manifesté de façon déterminée — les croyances assez répandues aux êtres aquatiques et aux sylvains ainsi qu'à l'existence des trésors enfouis.

La mobilité relativement grande de la population de ces habitats danubiens ainsi que sa disposition, en ces derniers temps, d'abandonner définitivement et d'aller s'installer loin de la zone danubienne, témoignent que leur établissement dans la région est de date récente et qu'elle n'était pas solidement rattachée à ce sol pendant plusieurs générations.

L'observation, faite déjà ailleurs, qu'en règle générale les paysans ayant pris un emploi en dehors de l'agriculture n'abandonnent le village que graduellement, se trouve corroborée ici. De là, les habitants de ces villages, employés dans l'industrie ou l'exploitation des mines, se rendent d'abord à leurs postes de travail (s'ils en ont la possibilité) de leurs maisons au village: dans la seconde phase, ils habitent la ville et ne rentrent au village qu'à la fin de la semaine ou une fois par mois, pour s'installer à la fin définitivement en ville ou dans l'agglomération minière.

En tout cas, les dissertations et les matériaux rassemblés, relatifs aux habitats de la zone danubienne (qui ont été déplacés au cours de la dernière décennie) et à la vie de leurs habitants seront utiles non seulement à l'étude comparée des phénomènes particuliers, mais aussi pour la reconstruction des éléments dans les travaux de caractère de synthèse. Ces travaux serviront surtout dans les études ultérieures de cette population dans leurs nouveaux habitats et dans les conditions changées. D'autre côté, ces recherches que nous avons faites ont déjà trouvé l'application pratique grâce à l'adoption de nos propositions pour les nouveaux emplacements de certaines localités de cette région qui ont dû être déplacées à cause de la construction du système hydro-énergétique des Portes de Fer.

Mirko R. Barjaktarović

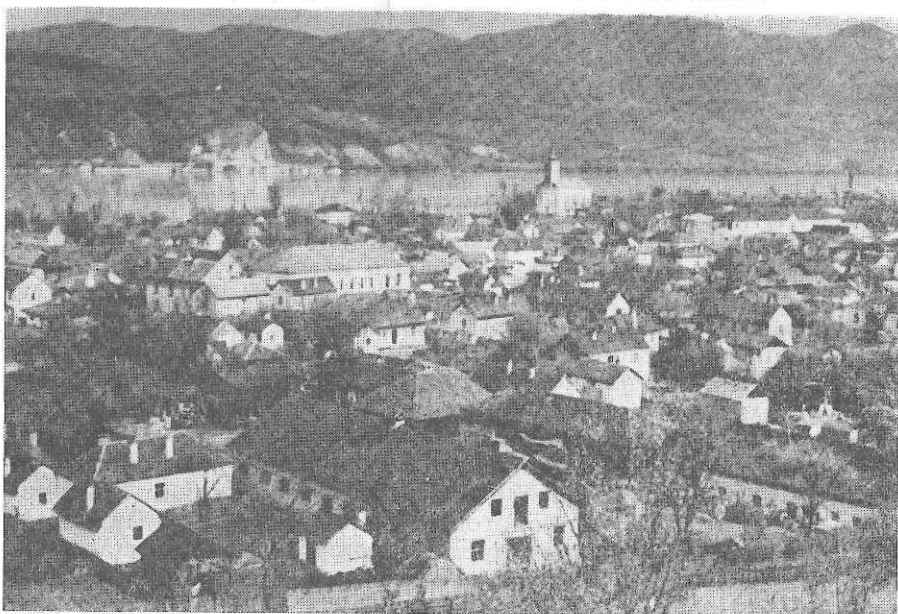
Милисав В. ЛУТОВАЦ

ОПШТЕ ГЕОГРАФСКЕ ОДЛИКЕ БЕРДАПСКОГ ПОДРУЧЈА

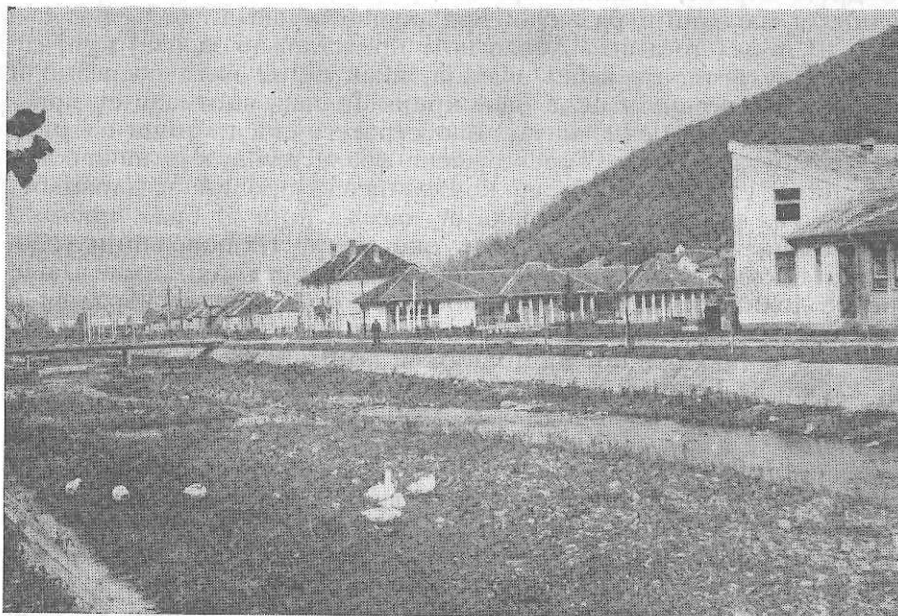
Подручје Бердапске клисуре од Голупца до Сипа донедавно је представљало један од најзабаченијих крајева Србије. То на први поглед изгледа чудно, особито када се узме у обзир да ову област процеса Дунав, велика река међународног значаја. На ову изолованост и привредну заосталост утицали су природни и друштвени услови, у првом реду рељеф и географско-политички положај. Дунав је овде просекао ланац карпатско-балканских планина и у њему усекао дубоку клисуру. Стране свуда падају доста окомито према речном кориту. Само долина Поречке реке нешто дубље залази у залеђе. Остале долинице којима теку потоци: Златица и Бољетинка, Добранска и Брњичка река, као и други мањи водотоци, имају ужи значај. Падине ових речица и незнатна проширења поред Дунава пружала су ограничене услове за развитак већих насеља; особито је на ово утицала изолованост. Саобраћај на Дунаву није био тако развијен, док су везе са околним крајевима на југоистоку, према Пеку, Неготинској крајини биле отежане планинама и беспућем. С друге стране, граница према Румунији такође је негативно утицала на пунији развитак привредног живота.

И поред тога што Дунав није представљао за овај крај саобраћајну артерију већег значаја, ипак су за њега посредно и непосредно везана насеља овог краја. Та насеља имала су привредни и стратегијски значај. Као стратегијска граница од римске епохе па до пада Турске, десна обала Дунава је начичкана остацима утврђења која су контролисала пролазе и пловидбу. Поред тих утврђења постојала су насеља која су била привредно везана за Дунав и крајеве око њега. Најповољнији услови за таква насеља су уска проширења поред Дунава и мале речне долинице, као и ниска побрђа погодна за земљорадњу и сточарство. Међутим, насеља непосредно на обали Дунава везана су за продоре појединих путева који излазе на реку. Такав је случај са Текијом, која се развила у вези са трговином преко Оршаве, до које је допирала железница.

После изградње моравске и тимочке железничке пруге, саобраћај из долине Тимока, који се обављао Дунавом и преко Дунава, скреће на другу страну. У вези с тим новим границама губи значај и Оршава за наш извоз. Најзад, новоизграђена железничка пруга Београд — Мајданпек и колски пут од овог индустријског места до Неготина и Милановца привукли су у своју сферу нека насеља која су раније гравитирала Дунаву. У вези са свим поменутих променама стагнирао је и Доњи Милановац као административни центар, док се привредна улога других на-

Сл. 1 Панорама старе Добре
(снимак илустрованог часописа „Фронт”)

Сл. 2 Део нове Добре, 1972.
(снимила М. Радовановић)

сеља поред Дунава свела на сточарство и земљорадњу, које карактерише заосталост. Само релативно незнатан број становника налази послове у суседним рудницима, речном саобраћају и риболову.

Изградњом, пак, бердапске хидроелектране и нових путева, услови за живот у овом досада неразвијеном и забаченом крају увелико ће бити измењени. Губитак обрадиве земље, коју је ујезерена дунавска вода захватила људи ће убрзо надокнадити радом на неком другом послу као што је рибарство, рударство, туризам. А то ће и само по себи да изазове даља раслојавања становништва и бржи напредак овога краја.

Résumé

CARACTÉRISTIQUES GÉOGRAPHIQUES GÉNÉRALES DU TERRITOIRE DES PORTES DE FER

par

Milisav Lutovac

Le territoire géographique du défilé des Portes de Fer depuis Golubac jusqu'à Sip était jusqu'à récemment une des régions les plus écartée de la Serbie. Au premier coup d'oeil ceci paraît étrange, particulièrement si l'on prend en considération que ce territoire est traversée par le Danube, grand fleuve d'importance internationale. Cet isolement et l'état arriéré de l'économie de la région étaient dûs également à l'influence des facteurs naturels et sociaux, en premier lieu la configuration du terrain et la situation géographico-politique. Le Danube y a coupé la chaîne des montagnes karpatiques et balkaniques et y a entaillé le défilé profond. Les berges inclinent partout assez perpendiculairement vers le lit du fleuve. La vallée de la rivière de Porečka reka seule pénètre un peu plus profondément dans l'arrière-pays. Les autres vallons à travers lesquels coulent les ruisseaux de Zatica, Boljetinka, Dobranska, Brnjička et autres petits cours d'eau sont de moindre importance. Les pentes de ces rivières et les élargissements insignifiants le long du Danube offraient des conditions limitées au développement des agglomérations d'une plus grande importance; c'était particulièrement dû à l'isolement. Le trafic sur le Danube n'était pas aussi développé, tandis que les communications avec les régions avoisinantes au sud-est, vers la rivière de Pek, Negotinska Krajina, étaient rendues difficiles par les montagnes et l'impraticabilité du terrain. De l'autre côté, la frontière vers la Roumanie a aussi exercé une influence négative sur l'évolution de la vie économique.

Malgré le fait que le Danube ne représentait pour cette région une artère de trafic de plus grande importance, les habitats de cette région s'y rattachaient de façon directe aussi bien qu'indirecte. Ces

habitats possédaient une certaine importance économique et stratégique. En tant que frontière stratégique depuis l'époque romaine jusqu'à la chute de l'Empire Ottoman, la rive droite du Danube est parsemée de nombreux restes des forteresses qui contrôlaient le passage et la navigation sur le Danube. A côté de ces forteresses il y avait certaines agglomérations qui étaient liées au point de vue économique au Danube et aux régions autour de ce fleuve. Les conditions les plus favorables pour la formation de telles agglomérations étaient offertes par les élargissements étroits le long du Danube et les vallées de petites rivières ainsi que les contreforts bas, appropriés à l'agriculture et à l'élevage. Les agglomérations situées sur la rive du Danube elle-même étaient pourtant liées aux issues des chemins particuliers qui sortent sur le fleuve. C'est le cas de Tekia qui s'était développée en rapport avec le commerce par Orșova à laquelle aboutissait la ligne ferroviaire.

Après la construction des chemins de fer de Morava et de Timok, le trafic de la vallée du Timok lequel s'effectuait sur le Danube et au-delà du Danube, prend une nouvelle direction. En rapport avec ces nouvelles frontières, Orșova perd aussi son importance pour notre exportation. Enfin, la ligne ferroviaire nouvellement construite Beograd-Majdanpek et la route carrossable qui relie ce centre industriel avec Negotin et Milanovac ont attiré dans leur sphère certaines agglomérations qui gravitaient autrefois vers le Danube. En rapport avec tous les changements susmentionnés, Donji Milanovac, en tant que centre administratif, stagnait lui aussi, tandis que le rôle économique des autres habitats le long du Danube était réduit à l'élevage et à l'agriculture que caractérise l'état arriéré. Un nombre relativement insignifiant d'habitants seulement trouve l'emploi aux mines voisines, à la navigation fluviale et à la pêche.

Cependant, grâce à la construction de la centrale hydroélectrique des Portes de Fer et de nouvelles routes, les conditions de vie dans cette région sous-développée et écartée seront grandement modifiées. La perte des terres cultivables, que les eaux du Danube, transformé en lac, ont englouties, sera bientôt compensée par l'engagement des hommes à certains travaux de caractère non-agricole, tels que la pêche, l'exploitation des mines, le tourisme. Et cela donnera lieu à la division ultérieure de la population en couches et au progrès plus rapide de cette région.

Мирко Р. БАРЈАКТАРОВИЋ

О СТАНОВНИШТВУ БЕРДАПСКИХ НАСЕЉА

После вишегодишњег комплексних етнологских испитивања становништва подунавских насеља на десној обали Дунава, а која су већ углавном потопљена изградњом Бердапске хидроелектране, сада смо у могућности да нешто више и одређеније кажемо о пореклу и кретањима становништва тога подручја. Овом приликом то и чинимо. У првом делу ових излагања биће о томе говора на основи оскудних и тек фрагментарних писаних извора. У другом, краћем делу даће се сумаран преглед порекла данашњег становништва код кога су вршена непосредна теренска проучавања.

Бердапско подручје, као део Србије, имало је доста занимљиву и често бурну историју. Један од значајних физичко-географских и саобраћајних фактора који је имао одређену, а понекад и огромну улогу за историју и културу, па разуме се и за етничка збивања овога, и не само овога подручја — несумњиво је Дунав и његов природни пролаз кроз Бердапски теснац. Дунав је био и граница али и веза његових прибрежних крајева. Овом приликом остављамо по страни географске условљености или карактеристике овога краја и чинимо општи поглед на историјска или, боље рећи, етничка збивања на овом простору. Преко археолошких материјала нећемо неким претпоставкама залазити у даљу прошлост. То ће урадити други. Чинимо то само на основи досадашњих података које дају писани извори (мада се слободно може тврдити да је у овом подручју било људских насеља и неколико хиљада година пре првих писаних вести. Подсетимо се само налазишта Лепенски Вир на Дунаву).

1

Крајем старе ере и у североисточној Србији, као и на ширем подручју које су настањивали Трачани, живела су трачка или њима сродна племена и групације. Ту се пре свега мисли на Трибале и Мезе; о њима као о онима са којима су долазили у додир код старих Хелена налазимо нешто података и у најновијем раду Ф. Папазоглу (Средњебалканска племена у предримско доба, Сарајево 1969). Трибале ће хеленски извори помињати као „распусне” и људе који убијају своје старе¹.

¹ Ф. Папазоглу, *Средњебалканска племена у предримско доба*, Сарајево 1969.

Од продора келтских Скордиска у наше земље биће и њихових утицаја, помена и трагова и у овом делу Подунавља².

2

У столећима римских освајања и ширења у правцу трачких и дачких земаља и римске окупације данашњих наших крајева била је у овом подручју формирана њихова провинција Мезија³. Да је опет у римско време Подунавље било густо насељено и напредно несумњив су доказ бројна археолошка налазишта насеља и кастела из тога времена. Пантелић је на једном месту казао, што је свакако претерано, да је за време Трајанове владавине извршено *потпуно* поромањивање домородачког становништва подунавских крајева⁴.

У време велике сеобе народа и пуцања римскога лимеса овај део Подунавља пустошили су Хуни, а потом и Готи⁵.

3

Словенска племена, међу којима ће се касније истицати Тимочани, половином седмог столећа завршила су насељавања и овог дела Србије. Тај, да га назовемо догађај, даће трајно словенско обележје овоме крају који ће, и поред свих каснијих промена и примања утицаја (од стране Бугара, Византије, Маџара, Турака) такав остати до нашег времена. Од Милутинове владавине Србијом, када је Браничево припојено Драгутиновим поседима (ондашњем Срему) ово подручје је непрекидно било у оквирима српске државе све до пада деспотовине под турску власт.

4

У првим нама досада познатим турским изворима, подручје поред Дунава од Видина до Голупца, припадало је Видинском санџаку⁶. Из пописа становништва тога санџака, обављеног 1455, види се да је првих година по окупацији у оквиру тога санџака досељено доста „влашког“ становништва, које је ту добијало одређене војничке и граничарске повластице⁷. Шта више, 1467-8, за влахе браничевског субашлука био је састављен и посебан „канун“⁸, у коме су били прецизирани послови и обавезе тих

2 Д. Пантелић, *Из прошлости Тимочке Крајине*, Споменица стогодишњице Тимочке крајине, Београд 1933, 54.

3 Исто, 54.

4 Исто, 55.

5 Исто, 56.

„неверника“. Тада је овамо било још два пута више тимара које су држали хришћани него оних које су имали муслимани⁹. Почетком 16. столећа (1530/31. и 1535) власи видинског санџака сведени су на подложну земљорадничку рају¹⁰, да би 1542. опет добили режим филурџиског оптерећења али без обављања војничких дужности¹¹, и са статусом царскога хаса. Лукачева претпоставља, особито на основи личних имена ових влаха, да се етнички у ствари ту радило о српском становништву, као што је то био случај и у смедеревском санџаку¹². Из пописа учињеног 1586. запажа се да је изванредан део села царскога хаса запустео јер, услед притиска локалних органа и дајбина, њихово становништво се разбежало¹³. Неколико година после тога настаће усељавање становништва са румунске стране у видински санџак, особито после аустријско-турског рата 1593 — 1606. и глади која је после тога завладала¹⁴. Крајем 16. столећа у Неготинској крајини пописано је и нешто Турака и Цигана¹⁵. Пошто је Пореч (узводно све до Голупца) припадао царском и имунитетном хасу, можемо да претпоставимо да је Турака и Цигана било и у подунавским селима Ђердапског подручја.

5

Самим почетком 18. столећа (1718), приликом разграничавања Турске и Аустрије, поречки диштрикт (као и кључки, крајински, мајданпечки и полакривински) придодат је Аустрији, то јест Темишварском Банату¹⁶. И тих година је доста домаћег становништва побегло на једну или другу страну (из граничне зоне), па је и природно што се тада поред 62 насељена места помиње и 29 запустелих¹⁷. На једној карти из тога времена, од Ђердапских насеља поменуто је Голубиње — као насељено и Сип — као пусто, док се за поречки диштрикт каже да је имао 15 села¹⁸.

6 Д. Бојанић-Лукач, *Неготинска крајина у време турске владавине*, Гласник Етнографског музеја у Београду 31—32, 1969, 66.

7 Исто, 67—68.

8 Б. Бурђев, *Исписи из дефтера за Браничево из XV века*, Историски гласник 3—4, Београд 1951, 94, 97.

9 Исто, 99.

10 Бојанић-Лукач, *Цитирани рад*, 77.

11 Исто, 82.

12 Исто, 96—97.

13 Исто, 84.

14 Исто, 85.

15 Исто, 87.

16 Д. Пантелић, *Попис пограничних нахија Србије после Пожаревачког мира*, Споменик САН ХСВИ, други разред 75, Београд 1948, 10.

17 Исто, 12.

18 Исто, 19—20.

У најновије време у будимпештанском архиву нађени су подаци о томе да је у време аустријске окупације северне Србије било такозване народне милиције, поред осталог, и у поречким селима. Тако, у самом Поречу било је седиште пуковника и штаба једне гренадирске чете, док је одреда војника од по 20 — 30, са нижим старешинама, било у Бољетину, Рибници, Орешковици, Голубињу, Мосни, Косовици и Јастребини¹⁹. Пецињачки претпоставља да су ту милицију сачињавали, осим гренадирске чете и командног кадра, домаћи људи²⁰.

Сл. 3 Панорама старог Доњег Милановца
(снимак часописа „Фронт“)

У годинама 1723. и 1734. у једном попису села у парохијама Србије помиње се и парохија Пореч са једном црквом, једним свештеником и 150 домова. У тој парохији поменута су села Голубиње (са 10 домаћинстава), Рибница (13), Орешковица (20), Мосна (11), Косовица (14) и Јастребина (13)²¹. Ондашње село Рибница вероватно је било тамо где се данас, недале-

19 С. Пецињачки, *Сигни фактографски исписи из државног архива Маџарске*, Развитак 5, Зајечар 1971, 83.

20 Исто, 84.

21 Д. Руварац, *Митрополија београдска — око 1735 године*, Споменик СКА XLII, други разред, Београд 1900, 128, 152.

ко и узводно од досадашњег Доњег Милановца, једно место и сада назива тим именом. Јастребина и Косовица засада не знамо где су могла да буду. У то време, у поречкој цркви помиње се и часлослов московски, стихологијум помешани двојазичјем српски и влашки.²² Поред поречке тада се помиње и голубачка парохија којој је, осим Голупца (са 43 куће) припадало и село Добра (30 кућа).²³

После окончања аустријске окупације становништво је почело да се враћа на своја огњишта. Али, тих година писано је у Поречу једно писмо, у коме се становници жале на војничког граничарског старешину Јосифа Војновића, из Свињице, који, како у писму стоји, смета Поречанима даљу и тешњу сарадњу (посете, лов, сеча дрва) са Свињичанима.²⁴

При крају 18. столећа (1782) када су се, као турски суседи, Аустрија и Русија споразумеле око интересних сфера на рачун територија које је до тада Турска држала, било је закључено да аустријска сфера буде с десне стране Дунава, од Београда до Никопоља, појас земље „широк три миље“²⁵. Тих година, заправо 1783, долазиле су аустријске уходе (Срби или Хрвати, који су знали језик, представљајући се као трговци или чак свештеници) до следећих места у Подунављу: Голупца, који је имао 10 турских и 20 хришћанских кућа, Бољетина (са 8 влашких кућа), Голубиња (20), турског хана Текије (са 30 кућа), Добре (6 турских и 30 хришћанских кућа), Орешковице (10—12 влашких кућа) и Мосне (12—15 кућа)²⁶. У извештајима тих аустријских ухода, особито Ф. Покорног, има података и о изгледу и праћи кућа у подунавским селима. Наглашава се да су биле од шибља прављене и земљом облепљене²⁷.

Занимљиво је да је 1787. у Бечу, по царској заповести, за становништво у Турској била направљена ратна прокламација („патент“), и то у три слична облика: једна за Србе, друга за Влахе а трећа за Турке²⁸, којом се становништву обећава ћесарова заштита. Наредне године, у време Кочине крајине, Турци су и подунавско становништво натерали на послушност и многе Србе и Влахе мобилисали у своје редове²⁹.

Податке из наших архива о становништву Србије, особито оне из Државног архива Србије у Београду, налазимо углавном обрађене и објављене у радовима Тихомира Борђевића. Код

22 Исто, 103.

23 Исто, 154.

24 С. Пецињачки, *Наведени рад*, 86.

25 Д. Пантелић, *Ухођење Србије пред Кочину Крајину*, Глас СКА СЛIII, Београд, 1933, 118—119.

26 Исто, 127, 132, 133.

27 Д. Пантелић, *Војно-географски описи Србије пред Кочину Крајину*, 1783—1784, Споменик СКА, други разред 64, Београд 1936, 27.

28 Д. Пантелић, *Кочина Крајина*, Посебна издања СКА LXXVIII, Друштвени и историски списи књ. 32, Београд 1930, 10.

29 Исто, 52.

њега се доста прегледно и рељефно говори нарочито о узроцима, времену и условима насељавања Румуна, односно Влаха, по североисточној Србији³⁰. Писања, пак, Милићевића³¹, Вујадиновића³² и других новијих испитивача становништва у основи су заснована на казивањима добијеним из народа.

Ово би био кратак преглед историјских збивања, кретања становништва и евентуално његове етничке припадности у подручју Подунавља, и то од времена од када имамо било каквих писаних извора до краја 19. столећа. Истичемо овде још једном да је, зависно од историјских долабаја, становништво из овога подручја сразмерно брзо и лако прелазило с једне на другу страну Дунава. Кад је то требало, Дунав је бивао природна граница и физички објект раздавања. Али, у одговарајућим приликама он је спајао и везивао приобално становништво једне и друге стране. Као што Дунавом од Црног Мора до Бердапа долазе морске рибе исто тако је овом реком или преко ње било и струјања међуљудских кретања и међукултурних утицаја.

Још нешто. Када се каже етничка припадност и када се у изворима помене влашко становништво, ми нисмо свагда начисто о томе и о којем становништву се ради. Тако је и када се помиње турско становништво, је је ту, као што знамо, могло да се ради само о конфесионално муслиманском живљу. Као што смо већ видели, за Влахе источне Србије 15. столећа Лукачева мисли да је ту реч о српском становништву. Ми бисмо додали да су то у већини били Срби, али једним делом свакако још двојезичари српског и влашког говора. Да није и тада било тако, теже би нам било разумети и новија бројна досељавања у наше Подунавље, и то, баш досељавања становништва из прекодунавске влашке (румунске) говорне зоне. Уосталом, и најновије стање, са упорним одржавањем влашког као матерњег језика, ишло би у прилог мишљењу да становништво и са другачијим етничким карактеристикама за дуго може да се одржава на територији на којој у већини живи становништво другачијег порекла и другачијих етничких карактеристика.

Задржавамо се за тренутак на питању порекла становништва североисточне Србије под локалним и групним именом Власи. Још Т. Борђевић, који је и посебно писао о „нашим“ Румунима, а затим Коста Јовановић и скоро сви остали испитивачи који су се дотицали порекла Влаха, отприлике су овако писали: Власи североисточне Србије великим делом својим пореклом су реемигранти или српско становништво које је у одређеним историјским приликама прелазило на леву страну

30 Т. Борђевић, *Из Србије кнеза Милоша I*, Београд 1924.

31 М. Милићевић, *Кнежевина, потом Краљевина Србија*, Београд.

32 С. Вујадиновић, *Пореч, привредно-географске одлике и саобраћајне везе*, Посебна издања САНУ, Одељење Природно-математичких наука 30, Београд 1962.

Дунава да би се касније, у погодним условима и бежећи од крутих феудалних односа у Румунији³³, враћало натраг са већ примљеним влашким (односно румунским говором)³⁴. Коста Јовановић је у свом раду о Неготинској крајини и Кључу као доказ за такво мишљење навео и већи број конкретних породичних предања и имена из појединих насеља, а за која је сазнао да су пореклом такви повратници. Шта више, он доказује и то да су ти, сада већ повлашени Срби, када су се поново доселили у Србију у 18. и 19. столећу, повлашили проређене српске породице које су овамо затицали³⁵. Као доказ за овако мишљење није служила само очувана традиција код појединих породица и родова у североисточној Србији већ су узимани у помоћ и следећи аргументи: Власи прослављају карактеристичан српски празник славу, и шта више, то прослављање називају „празник”. Затим, у влашком говору има знатан број српских речи. Осим тога, у њиховој традиционалној култури има истоветних елемената са онима код становништва на Косову (на пример неке шаре на одећи или троструки славски колач који се јавља само на Косову и код Влаха). Код њих се затим одржава српска историјска традиција³⁶, особито о Косову и косовским јунацима. Код становника Добре постоји предање да су и Марко Краљевић и Милош Обилић у непосредној близини тога насеља умрли и сахрањени³⁷. У Подунављу има и географских имена чији се настанак везује за Милоша Обилића и Марка Краљевића³⁸.

Истина је да готово све то стоји као и да има сасвим живе традиције о пореклу и досељавању, по некад и не тако давном, појединих породица са леве стране Дунава. Али, то се ипак не може рећи за целокупну масу такозваног влашког становништва.

Већ је напред речено да се у 15. столећу у оквире видинског санцака досељава знатан број „влашког” становништва, којем су ту Турци давали одређене граничарске и војничке повластице. Да ли су то били само сточари и да ли се само на основи њихових личних имена може тврдити, као што чини Лукачева, да су то били Срби? Јер, у посебном „кануну”, донесеном у другој половини 15. столећа, за влахе Браничева стоји да неки од њих имају да врше бродарску службу, неки да чувају страже, неки да дају десетак од уловљене рибе. А сви они, опет, имали су да дају филурију, познати порез који су

33 Т. Борђевић, *Из Србије кнеза Милоша I*, 93.

34 Исто, 96; М. Лутовац, *Неготинска Крајина*, Зборник радова Географског института САНУ 15, Београд 1959.

35 К. Јовановић, *Неготинска Крајина и Кључ*, Насеља 29, Београд 1940, 105—108.

36 Т. Борђевић, *Из Србије кнеза Милоша I*, 92, 96.

37 М. Драгић, *Добра*, Развигак 3, Зајечар 1970, 80.

38 М. Милићевић, *Кнежевина Србија*, Београд 1878, 951.

власи били дужни да дају³⁹. Према задужењима ових влаха не бисмо смели сматрати да су то били само сточари нити, опет, само према именима, да су били Срби. Сем тога, када се зна да је и пре а и после тога било, кад више кад мање, струјања становништва са једне на другу страну Дунава, онда можемо слободно да претпоставимо да је међу ондашњим власима видинског санцака било и етнички а не само социјално узето Влаха. Утолико пре код сточара као традиционалне гране њихова занимања и као код гране привређивања у којој се становништва сигурно могло дуже да одржава са својим посебним етничким карактеристикама. Уосталом, и у 18. столећу, како смо већ видели, у писаним изворима сасвим се јасно говори о Власима и њиховим насељима у Подунављу, као и о двојезичности код дела становништва. На концу, на шта би друго указивале до и на слој старинаца оне бројне архаичне појаве из народне културе овога подручја, као што су: падање у транс у неким приликама (игра, прорицање); трагови оргијазма (стрицање); одређени култ мечки или змији; врста даће колери, која се замишља као живо биће; причешћивање копривом и дреновима пупољком; крштавање детета у природи; веровање у постојање злих порођајних демона; јавно проигравање дозреде девојке у колу; улога свекра у свадбеном и послесвадбеном церемонијалу; свирка и коло о погребу; сађење дрвета на гробу; честа и упадљива појава броја седам у погребном ритуалу; посебан поступак са првинама; веровање да од узидане сенке у грађевину неке особе настају бића таласони; давање помена (помане) живим особама (саландар) итд. Сви ови, а свакако и неки други елементи из традиционалне културе овога становништва несумњиво су стари и могли су континуирано да се задрже и одржавају само преко асимилованог макар и танког и разређеног слоја старог, односно старобалканског становништва, па било да се оно бавило ратарством или сточарством или, што је још природније у овом подручју, и ратарством и сточарством. Када помињемо сточарство, додајмо и то да су неки називи из круга тога занимања као: катун, бач, струга, урда, брнза, шута не само општебалкански већ су то у основи старобалкански, па шире — и карпатски сточарски термини.

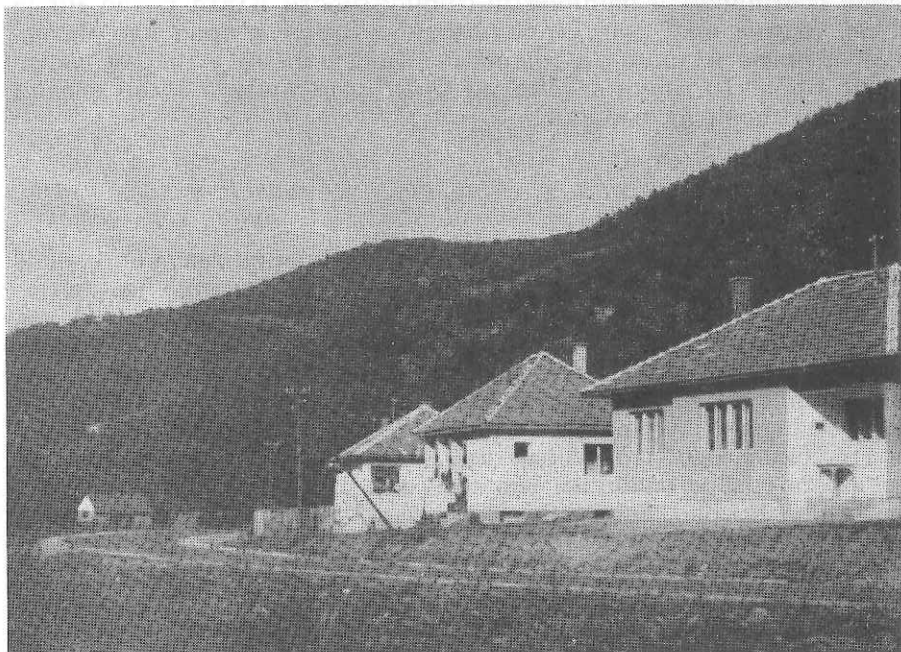
Код подунавског становништва, а што је умногоме и природно када се зна какви су од вајкада тамо били природни и привредни услови, уосталом и сада има не само рибарења и

39 Б. Бурђев, *Исписи*... 97—99.

И за М. Драшкића су Власи Неготинске крајине старији слој становништва, (*Порекло становништва и етнички процеси у селима Неготинске крајине*, Гласник Етнографског музеја у Београду 31—32, Београд 1969, 17, 25, 30). Али, у таквом мишљењу није доследан јер у једном другом раду, вршњаку овог цитираног, каже да су Власи „новији досељеници“, *Народна култура уже Србије у светлости етничког мешања пороманизованог (влашког) и словенског становништва*, Радови IX саветовања етнолога Југославије, Зеница 1970, 89, 94).

економског ослањања на Дунав већ и веровања у његове водене духове. Тако је и са карактеристичним веровањем у шумску мајку (мума падури).

На основи изложенога намеће се као закључак да је код становништва у североисточној Србији сигурно асимиливан и слој старобалканског живља. Или, да прецизније кажемо, у сдржају културе овдашњег становништва има појава старих барем онолико колико је стара и култура неолитских рибара Лепенског Вира.

Сл. 4 Поглед на део нове Мосне
(снимала О. Младеновић)

Временски и хронолошки, разуме се, били су млађи, Трачанима сродни, Трибали и Мези, „распусни” људи и они који су убијали своје старе и некадре родитеље, каквима их представљају ондашњи хеленски писани извори. Када се наводи термин „распусни” за то старо балканско становништво предримских времена, не бисмо ли можда могли и данашњу одређену сексуалну слободу код овдашњег становништва да узмемо као континуирану појаву. Исто бисмо могли да претпоставимо и за живу очуваност и раширеност предања о убијању старих особа, наводно све и до не тако давних времена, баш у овом подручју. По старости, овоме слоју би припадало и испирање злата из речног песка, а можда и обредне поворке коња о Тодоровој суботи.

Дакле, код становништва североисточне Србије, посебно код говорне групе Влаха, има у култури веома старих елемената. То што се Власи данас упорно и у целини исказују за Србе делом је резултат и историјских збивања новијег времена. О тим збивањима, која су Влахе приближила и од њих направила Србе, до сада је више пута било говора. Ми то овде нећемо понављати, али само додајемо једно карактеристично али и духовито и лепо казивање из народа. Наиме, Илија Стојановић (Влах), пензионер из Доњег Милановца, стар 73 године, у разговору о етничкој и националној припадности Влаха рекао ми је 1968. године ово: „Ми се родимо као Власи и прво као матерњи научимо влашки да говоримо. Када пођемо у школу поставимо Срби. То значи да смо ми Срби који знају и један страни језик” (мисли на влашки).

6.

Ако би се о данашњем стању становништва у подунавским насељима као о већ уједначеном и увелико јединственом слоју хтело иоле конкретније о његовом саставу да изнесе, онда би сажето овако могло да се каже: највећу масу становништва овога подручја чине припадници такозване влашке говорне групе, или миграциона струја која је долазила са румунске стране Дунава. То је једно. Друго, у насељима Бољетину и Голубињу, особито у Бољетину, иако данас становници поред српскога говоре влашким језиком, они своје порекло и старину везују за Косово. Занимљиво је, затим, да становништво Доњег Милановца а делом и Текије, што ће рећи варошких насеља, претежно припада српској говорној групи. Тако је и са Кладовом у Кључу и Кучевом у Звижду. Д. Петровић је ово узимао као неповољну чињеницу за влашко становништво, односно за његово етничко одржавање и афирмацију⁴⁰. Јасно се, значи, разазнају две досељеничке струје: бројнија — влашка и мање бројна — косовска. Само, код ових који се казују за Косовце нама се чини да има и оних који овој струји не би припадали. Познато је, наиме, да се код нас заборављено порекло и старина каткада доводе онако како то чине и суседи. На пример, у Јањевоу, на Косову, неке арбанашке породице (Беришићи, Мазарекићи) које су славизирани, сада се упињу да докажу, као што то чине и неки од њихових суседа и сусељана, да су и они старином и пореклом ништа друго него од Дубровника⁴¹. Код ових Косоваца из Бољетина, сем тога, био би проблем и то откуда код њих бачијски тип сточарења, којег нема у нижим по-

40 Д. Петровић, *Важнији моменти из историје настанка Влаха у североисточној Србији*, Развигак 2, Зајечар 1968, 48.

41 М. Барјактаровић, *Јањево*, Зборник за народни живот и обичаје Јужних Славена књ. 45, Загреб 1971, 40.

дунавским насељима. Они то свакако нису донели са Косова као што је могло да буде са именом њиховога насеља. Бачијски начин сточарења, опет, стара је и источнобалканска традиција.

Помешан са ова два слоја сигурно постоји, барем према очуваности и присуству појединих елемената у народној култури, и слој средњовековних Срба.

Пре пресељавања становника Сипа и премештања насеља на Караташ низводно од бране, у њему је живело 180 влашких домаћинстава; у Текији око 400 већином влашких, а мањим делом српских; у Голубињу око 470 домова од којих је старији и бројнији слој косовске, а мањи и новији припада влашкој групи. О српском становништву у Голубињу Драгић је забележио предање да су некада са Косова дошла два „племена” па се једно од њих настанило у Голубињу, а друго прешло на супротну страну Дунава, у Свињицу⁴². У Мосни свих 260 домаћинстава су влашка. Од њих само две куће Рељића доводе своју старину од Призрена или „арнаутлука”. За Доњомилановчане смо већ рекли да припадају српској говорној групи. У Бољетину од 280 домова већина су, барем према предању, досељени Срби са Косова (Борђевићи, Стевкићи, Бурјићи, Милошевићи). Тек малим делом су од влашке досељеничке струје. У Брњици су Власи, док у Добри (са око 380 кућа) има старијег српског становништва, али и касније досељаваног из Лике, ужичког краја, Македоније, као и Румуније, Мађарске, Чешке и Баварске.

У селу Давидовцу, низводно од бране, за породицу Петровић постоји локални надимак „Босанци”, а за породицу Гнзове — „Бугари”. И у Текији има породица са презименом Бошњаковића. Пауновићи из Мосне, који су се раније презивали Паљациони, казују да су им преци старином из Пољске. Манојловићи из Бољетина приповедају да су пореклом из Бугарске, а Матејевићи из Венеције (и то да су им преци досељени преко Румуније). У Добри има породица чији су преци они појединци који су из Чешке, Мађарске или Баварске овамо долазили на рад у рудницима Босман и Сечински. Породица Кецмановић, из Добре, потекла је од тако досељенога Немца⁴³. Ако бисмо смели на основу једног јединог и усамљеног помена да претпоставимо, овамо је раније било и досељеника из Македоније. Наиме, у време аустријске окупације (прва половина 18. столећа) у селу Јасикови, у Крајини, помиње се као командир неке постаје капетан Стојан Бугарин, родом из Охрида⁴⁴.

За последњих стотинак година, посебно од времена регулisaња Сипског канала, као и отварања неких нових и мањих

42 М. Драгић, *Голубиње*, Развигак 2, Зајечар 1971, 71.

43 М. Драгић, *Добра*, Развигак 3, Зајечар 1970, 80.

44 С. Пециначки, *Наведени рад*, 84.

рудника, у нека подунавска насеља населило се и појединаца из разних наших крајева или, пак, из страних земаља.

Последњих десетак година, особито од почетка изградње Ђердапске хидроелектране, дошло је не само до новог и физичког померања становништва појединих насеља или њихових делова већ и до масовног сезонског или сталног запошљавања ван пољопривредних делатности, и то прежетно запошљавања млађих мушкараца. Последњих година одлази сразмерно велики број и на рад у иностранство. У суседним местима отворени су нови рудници и уопште нови привредни објекти, према којима се све више усмерава. У томе претежу сада они који су се у време изградње хидроелектране оквалификовали за неки посао. Направљени су, сем тога, и неки нови путеви, који су олакшали везу овога подручја са другим нашим крајевима. У овом убрзаном кретању становништва као да се испољава традиционална предспрема и готовост за кретање и померање са својих огњишта, а каквих је померања било и у минулим столетима.

Сл. 5 Панорама старог Голубиња
(снимио Д. Дрљача)

У вези са другогодишњим присуством у Ђердапском подручју великог броја радника из разних крајева Југославије, последњих година дошло је и до бројних удаја девојака из подунавских насеља за људе из других наших крајева. У томе је

упадљиво карактеристичан случај села Текије, из којег се само у годинама 1966—1968, то јест у време изградње ауто-пута, уда-ло око 40 девојака за људе из којег другог краја нашег, тако да ово село сада има око 150 зетова који нису родом из Текије⁴⁵.

Дакле, као у некој врсти котла, у Поречу, односно у нашим подунавским насељима, седам-осам хиљада људи се комеша, креће и меша. И то меша се и креће без очекиваних оптерећења и предрасуда. На старој и окошталој учаурености једног привредно и културно неразвијеног краја појавиле су се разнолике пукотине, и то пукотине и материјалне и психолошке природе. Једна од тих нових али за будућност свакако значајних како рекосмо, пукотина јесте пре свега најновије физичко пресељавање насеља и њихових становника у оближња нова и модерна или опет у друга и даља насеља. Друга је ујезеравање дунавске воде, која ће донети и нове могућности привреднога развитка али свакако олакшати и даља одливања становника, као и бржа раслојавања његова.

Закључак

Колико год нам данас становништво подунавских насеља изгледало као већ јединствен и једноставан слој код кога нема никаквих националних проблема а то је становништво које се у најновије време некако спонтано и убрзано креће и раслојава, ипак се, на основи његовог културног садржаја или, боље рећи, на основи његових етнографских карактеристика, може се пуно основа не само да претпостави већ и тврди да у овом нашем подручју има и разноликих али и веома старих културних слојева. У предњим излагањима већ смо рекли да се могу назрети ови слојеви:

— *предтрачки*, односно преиндоевропски као најстарији;
— *стари индоевропски*, или, како се обично каже, старобалкански. Овде мислимо конкретно на Трибале и Мезе, суседе и сроднике старих Трачана;

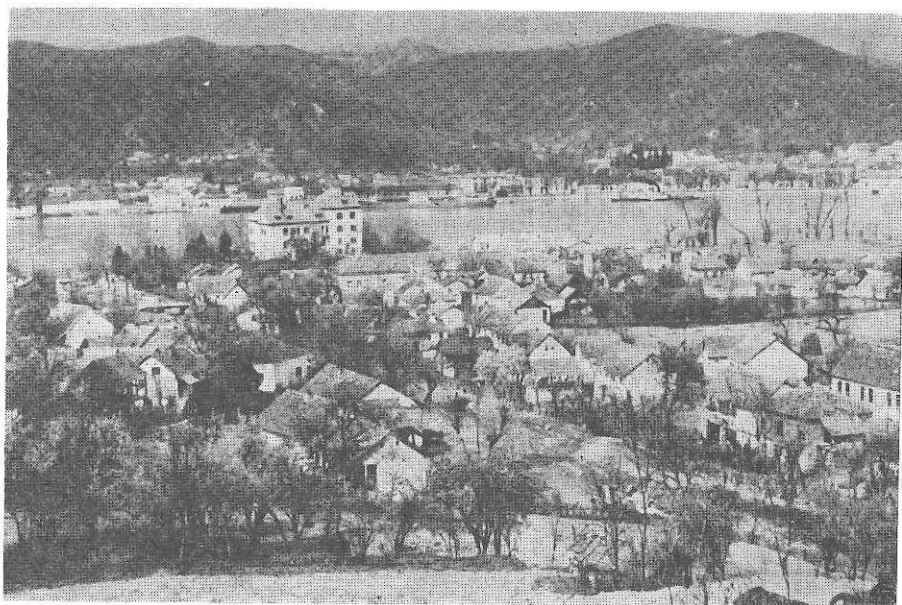
— *старији словенски*, односно српски слој може се констатовати у писаним изворима, као и у преостацима културних елемената;

— *слој косовских досељеника*, стар око четири столећа, може да се препозна по одребеним културним елементима, затим по говору⁴⁶ као и по народном предању;

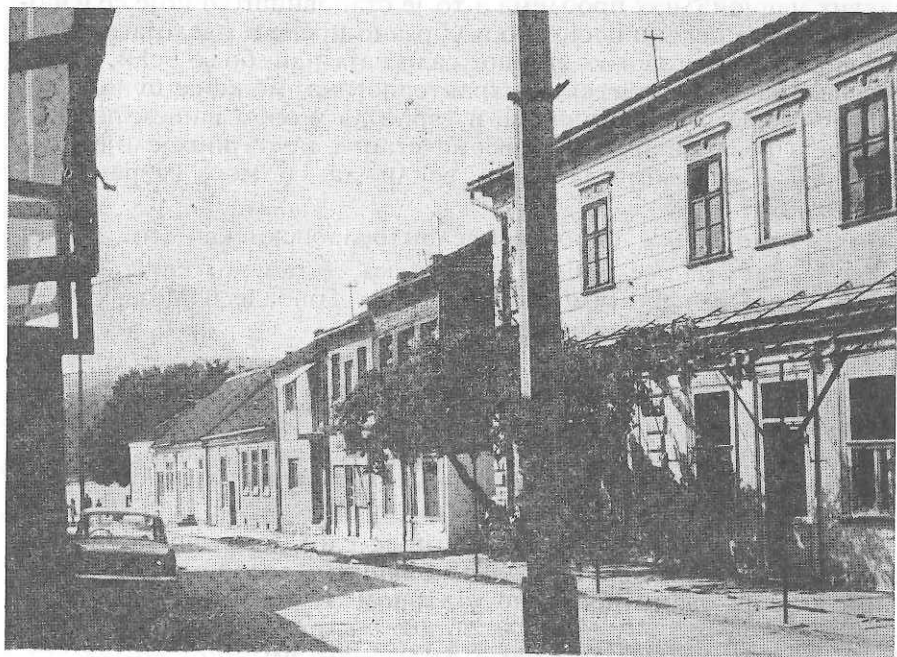
— највиднији и најмасовнији је слој досељеника са леве стране Дунава, *становништво са влашким говором* као матерњим, које је овамо досељено углавном за последња два столе-

45 М. Драгић, *Текија*, Развигак 6, Зајечар 1971, 100.

46 П. Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика* — увод у штокавско наречје, Нови Сад, 1956, 99—113.

Сл. 6 Поглед на стару Текију (у позадини зграда Бердапске речне управе)
(снимак илустрованог часописа „Фронт“)

Сл. 7 Главна улица у старој Текији, 1966.
(снимала Б. Влаховић)

ћа. Код овог слоја у темпераменту и мелосу као да има јужњачких карактеристика; и

— као најновији, макар тањи слој, јесте *становништво из разних наших крајева или чак из иностранства*, досељавано углавном до краја прошлог столећа.

Када би се у наше време извршила подробнија антрополошка (мисли се физичко-антрополошка) мерења и истраживања у овом нашем, чак и нешто ширем подручју, онда би овакво наше претпостављање и проучавање вероватно, могло да се потврди.

У сваком случају, североисточна Србија је за етнолошка проучавања мајдан какав у Европи тешко може да се нађе.

Résumé

SUR LA POPULATION DES HABITATS DANS LA RÉGION DES PORTES DE FER

par

Mirko R. Barjaktarović

La région danubienne était habitée par les hommes depuis plusieurs milliers d'années. Les découvertes archéologiques, surtout celle de la station préhistorique de Lepenski vir en rendent témoignage. Dans la période qui avait précédé la conquête romaine des Balkans, dans ces contrées vivaient les Thraces et leurs parents Triballes. Vers la fin de l'ancienne ère les Scordiscques celtes se répandirent sur se territoire. Depuis l'arrivée des Romaines et la création de leur province de Mésie nos connaissances sur la vie des hommes dans cette région deviennent plus abondantes.

Lorsque les groupes de peuplades slaves vinrent dans ce territoire il assuma une couleur ethnique nouvelle et plus durable (serbe).

A partir du quinzième siècle cette région était aussi soumise à la domination et à l'administration turques. Pour les „infidèles” du subachalik de Braničevo fut créé un „kanun” spécial qui jouissait, depuis le seizième siècle, du statut de has impérial. Vers la fin du seizième siècle les recensement enregistrent, dans la région danubienne, aussi un petit nombre de Turcs et de Tziganes. Depuis le dix-septième siècle commence l'immigration de la population du côté roumain. Ce processus continuera au dix-huitième et au dix-neuvième siècle. Au commencement du dix-huitième siècle, cette partie de la Serbie tomba entre les mains de l'Autriche. A cette époque on mentionne ici beaucoup d'habitats déserts. A côté des agglomérations serbes il y avait également des habitats à la population roumaine (Oreškovića et Boljetin). Au temps de la do-

mination turque il y avait une forte immigration de la population provenant de la province de Kosovo.

A partir du siècle passé, c.à d. depuis la libération de la Serbie, ensuite depuis l'ouverture de quelques mines, l'amélioration de la navigation sur le Danube, la construction des routes, etc. viennent s'installer dans la région des familles particulières originaires de la Macédonie, des environs d'Užice, de la province de Like et parfois même de la Bulgarie, de l'Allemagne, de la Bohême, de l'Italie. De cette façon, la structure ethnique de la population est devenue plus variée, mais la vie en commun a commencé de rapprocher et d'unifier ses différents éléments.

Suivant le contenu des éléments de la culture traditionnelle on peut distinguer, dans cette partie de notre pays, plusieurs couches, à savoir: **préthrace, paléo-indo-européenne** (on entend par là les Thraces, les Triballes et les Mèses), **romaine, slave ancienne** (on entend par là serbe), **valaque** et la couche des éléments les plus récents, apportés par les immigrants de différentes régions de notre pays, particulièrement de Kosovo ou même des pays étrangers. Toute cette variété pourtant, subit récemment, particulièrement dans la dernière décennie, une condensation, une unification et une stratification accélérées.

Миљана РАДОВАНОВИЋ

ДЕМОГРАФСKE ПРОМЕНЕ У БЕРДАПСКИМ НАСЕЉИМА ОД 1961. ДО 1971.

1

Познавање демографског стања и развика области и насеља у којима се врше етнолошка истраживања постало је у савремено доба потреба науке. Кад се проучавања врше у областима у време њиховог убрзаног економског развика то је чак и један од неопходних услова за разумевање установљеног етнографског стања на почетку периода еволуције и каснијих промена. А етнолошка истраживања у бердапским насељима вршена су управо у једном таквом прелазном периоду. Гледано у историјској перспективи, ова су истраживања у правом смислу речи снимила преломни тренутак у животу становништва и насеља бердапског подручја. Многе етнографске појаве уочене у старим насељима, особито у оним најближим бердапској брани, описане у радовима сарадника, нарочито у домену материјалне културе (кућа, покућство, култура становања, традиционално привређивање, итд.), већ данас знатним делом припадају историјској етнографији. Наравно, то се никако не односи на сва насеља подједнако.

Испитиваним насељима заједничко је то што сва припадају бердапском делу Подунавља, односно свереном ободу источне Србије као велике регионалне географске целине. Међутим, седам бердапских насеља истовремено припадају и мањим антропогеографским областима, које су у току друштвено-историјског процеса у последњих неколико столећа задобиле и извесна посебна обележја. Све до данас очувана су у народу и посебна имена таквих области у источној Србији, а неке су као антропогеографске целине монографски и проучене, а резултати су делимично објављени.¹ Идући низводно Подунављем, Брњица и Добра су на самом улазу у бердапски теснац, али остале су изван области Браничева на западу (данас је још увек очуван у народу назив „Вилајет” за Браничево) и Звижда на југу; Доњи Милановац, Мосна и Голубиње припадају Поречу, Текија и Сип — Кључу.

С обзиром на то што се овде разматрају демографске промене у групи насеља једног подручја на која је у најновијем периоду непосредно деловао фактор изградње хидроелек-

¹ Проучене су ове области северног дела источне Србије: Пожаревачка Морава, Млава, Ресава, Неготинска крајина и Кључ (монографије објављене у Српском етнографском зборнику). Отпочета проучавања у Звижду и Поречу.

тране „Бердап”, али која су истовремено имала и имају и својих посебности, треба поменути још неколико чињеница. Доњи Милановац настао је као варошица по урбанистичком плану из 1832. године по пресељењу целокупног становништва вароши Пореча, важног нахијског средишта на оближњем дунавском острву. Била је то у 19. веку варошица административно-политичке и трговинско-занатске функције и уједно пристаниште преко којег се извозила руда из Мајданпека. Текија је била турска паланка у значењу варошице, а у Србији 19. века такође варошица са значајном речно-саобраћајном функцијом². Добра је у турском периоду била думенцијско село, касније у ослобођеној Србији село типичног аграрног карактера, које, отварањем добранских рудника у последњој трећини 19. века, прима извесне импулсе који су утицали на етничко порекло њеног становништва и развијање извесних занатских радности. Остала бердапска насеља — Брњица, Мосна, Голубиње и Сип, развијала су се у 19. веку као сеоска, сточарско-земљорадничка насеља и све до 1961. године задржала су такво своје обележје.

Према данашњој административно-политичкој територијалној подели, бердапска насеља припадају различитим комунама, и то груписана управо у складу са напред поменутиим социогеографским мањим целинама. Брњица и Добра припадају општини Голубац, Доњи Милановац, Мосна и Голубиње — општини Мајданпек (а до 1965. године била су то насеља мале општине Доњи Милановац, која је покривала подручје Пореча), Текија и Сип — општини Кладово.

Раздобље између Пописа становништва 1961. године и Пописа становништва и станова 1971. године приближно се поклапа са периодом припремних радова за изградњу хидроелектране „Бердап” и саме изградње овог великог привредног постројења. За седам насеља бердапског дела Подунавља, која су услед предвиђеног издизања нивоа воде Дунава била изложена делимичном или потпуном потапању, па, према томе, и измештању, то је био период наглих, сасвим изузетних и вишеструких промена социогеографске, демографске, етнографске и социолошке врсте. Стога почетак изградње бране означава уједно и почетак нестајања већег дела ових насеља на затеченим местима па тиме и нестајања оних њихових обележја у којима је веома добро било очувано наслеђе прошлости. Ово наслеђе огледало се пре свега у њиховом социогеографском карактеру и друштвено-економској структури. Ово стога што се бердапско подручје у послератном периоду одликовало спорим темпом економског развјатка.³ Стога се и у етнографском лику бердап-

2 Бранислав Б. Којић, *Варошице у Србији XIX века*, Београд, 1970, стр. 53, 130, 131.

3 Просторни план приобалног дела Дунава од Београда до бугарске границе, елаборат израђен у Заводу за комуналне делатности СРС, Београд, књ. I и II.

ских насеља у знатној мери чувао континуитет појава чији су корени сезали до у последње деценије 19. века. Штавише, у традиционалној народној култури становништва Ђердапског подручја очувани су архаични елементи карактеристични за људске друштвене формације прадавних времена.

Почетак нестајања старих Ђердапских насеља означава и почетак настајања нових, да би се после неколико година трајања овог двоструког реципрочног процеса, упоредо са изградњом хидроелектране „Ђердап”, стигло до, у мањој или већој мери, измењене социогеографске ситуације, пре свега у погледу микроположаја и типа насеља, величине атара, структуре пољопривредних површина, економске структуре, објеката инфраструктуре итд. Године 1961. од седам Ђердапских насеља, шест је било сеоских (Брњица, Добра, Мосна, Голубиње, Текија, Сип) и једно насеље мешовитог типа (варошица Доњи Милановац) — према категоризацији какву води статистичка служба у СР Србији. Међутим, према подацима пописа становништва из 1971. године, Сип и Текија су такође увршћени у насеља мешовитог типа.

Период изградње потпуно или делимично нових Ђердапских насеља, по могућству у складу са захтевима савременог урбанизма, означава за подручје као целину прелаз у једно ново стање. Оно се огледа и у карактеристичним мањим или већим променама структура становништва сваког насеља и подручја као целине, што ће се видети из касније упоредне анализе података пописа становништва из 1961. и 1971. године. За Ђердапска насеља у овом међупописном периоду су најкарактеристичније промене социо-економских структура становништва. Међутим, има знатних разлика у садржају, обиму и интензитету демографских промена у појединим насељима, у зависности од више фактора (удаљеност насеља од хидроелектране, привредне делатности локалног значаја, традиционална занимања, итд.).

*

Општу представу о степену социогеографских и етнографских промена у Ђердапским насељима у знатној мери употпуниће подаци пописа станова из 1971. о годинама изградње станова, њиховој опремљености уређајима, о тврдоћи грађевинског материјала, отвореним огњиштима, подовима од земље, итд. Међу овим подацима издвојили смо за ову прилику оне из којих ће се видети удео станова, односно зграда изграђених после 1960. године у сваком насељу, јер је то приближно период у коме разматрамо демографске промене у њима (табела I). При том треба имати на уму да је у овом периоду у свим Ђердапским насељима, осим у Сипу, опао број становника и домаћинства, о чему ће касније бити речи.

Табела I

Насеље	Укупно станова	Станови изграђени после 1960 (у %)
Брњица	166	30,7
Добра	313	39,9
Доњи Милановац	725	63,6
Мосна	249	52,2
Голубиње	414	40,8
Текија	333	78,7
Сип	260	98,8

Извор: Попис становништва и станова 1971. *Станови*, књ. III.

Табела I показује да је Сип у 1971. години био скоро у целини новоизграђено насеље, са 98,8% станова подигнутих после 1960. године, односно да је старо насеље Сип скоро у целини нестало. За Текију је такође карактеристичан високи удео новоизграђених станова, односно зграда — 78,7%. Међутим, Сип ће бити и оно насеље у коме су се у погледу демографских и осталих структура десиле најкоренитије промене у периоду 1961—1971. године.

Подаци о техничкој опремљености станова у 1971. години (табела II) показује да свака новоизграђена зграда или стан у Бердапским насељима нису увек подразумевали и увођење новина у погледу каквоће зграде и њене опремљености уређајима. Брњица, Мосна и Голубиње показује највише неповољних односа у погледу техничких новина у зградама изграђеним после 1960. године, и то заостајање с обзиром на друга бердапска насеља може се објаснити слабијим економским могућностима дотичних домаћинстава.

Табела II

Насеље	Укупно станова	Станови без инсталација ⁴ (електр. стр. и водовод) (%)	Станови у зградама од тврдог материјала (%)	Станови са подом од земље (%)
Брњица	166	27,1	21,7	78,3
Добра	313	35,8	50,8	55,3
Доњи Милановац	725	20,8	63,4	33,4
Мосна	249	76,7	26,5	72,7
Голубиње	414	95,6	5,6	90,8
Текија	333	24,6	80,2	21,3
Сип	260	3,1	92,3	12,3

Извор: Попис становништва и станова 1971. *Станови*, књ. III.

4 Иако се под инсталацијама подразумевају електрична струја и водовод, подаци се односе, са крајње малим изузетком, на електричну струју. За овакво стање није без значаја чињеница да су домаћинства за потопљене куће и земљиште добијала накнаду у новцу иза претходно извршене процене њихове вредности. Стога је разумљиво што су многа домаћинства подигла скромније куће, чак и без електричне струје.

2

Природно кретање становништва Ђердапских насеља разматра се на основу података виталне статистике за период од 1963. до 1971. године закључно, јер се за овај деветогодишњи период располагало подацима.

Познато је да се источна Србија, па тиме и њен североисточни подунавски део, коме припадају Ђердапска насеља, одликује најнижим наталитетним стопама у Србији, као и да је то резултат једног подужег процеса опадања наталитета који траје од првих деценија нашег века. У Ђердапским насељима, стопе наталитета у периоду од 1963. до 1971. године показују знатну неуједначеност. Брњица се издваја од свих осталих насеља по најнижим стопама наталитета. У 1967. години она се спушта чак до 1,6‰, а најчешће је око 6‰ до 8‰. У Добри и Сипу се такође у појединим годинама јављају знатно ниже стопе наталитета но у осталим насељима (од око 8‰ до 12‰). У свим осталим насељима, стопе наталитета варирају по годинама од приближно 13‰ до 24‰, у једном случају чак до приближно 29‰ (Мосна), што ће се назрети из прегледа просечних стопа наталитета по Ђердапским насељима за периоде од 1963. до 1966. (време припремних радова и почетак изградње хидроелектране, и од 1967. до 1971. (изградња хидроелектране у пуном јеку и њено довршење; изградња нових насеља, пресељавање становништва и потапање старих насеља), као и укупно за деветогодишњи период од 1963. до 1971. године.

Стопе морталитета у Србији су уопште узевши уједначеније но стопе наталитета по регионима, па би се очекивало да и међу Ђердапским насељима нема неких великих одступања у проучаваном периоду. Међутим, подаци виталне статистике показују да има извесних разлика у стопама смртности, и да се, по најчешћим вишим годишњим стопама смртности, од осталих насеља издвајају Брњица, Мосна и Голубиње. Истовремено, у свим насељима осим у Сипу, просечне стопе смртности у периоду од 1967. до 1971. су на вишем нивоу него у претходном четворогодишњем периоду од 1963. до 1966. За становништво Ђердапског подручја то је био период сучавања са неопозивошћу одлуке о пресељењу насеља, период многих узнемирења, брига, покушаја сређивања породичних материјалних прилика, често и унутрашњих породичних реорганизација. Особито се старије становништво тешко мирило са чињеницом да се мора растати од својих кућица и башта за које их је најчешће везивала навика. Свакако да се овај период неповољно одразио на стање здравља и смртност, особито старијег становништва. Снижење стопе смртности у том периоду у Сипу може се објаснити високим уделом у укупном становништву досељеног млађег становништва (радне снаге на изградњи Ђердапске бране).

Табела III

Просечне стопе наталитета, морталитета и природног прираштаја у Ђердапским насељима у четворогодишњем, петогодишњем и укупном деветогодишњем периоду (1963 — 1971)

		1963 — 1966.	1967 — 1971.	1963 — 1971.
		(на хиљаду становника)		
Брњица	нат.	6,3	7,9	7,2
	морт.	8,9	11,6	10,4
	п.п.	-2,6	-3,7	-3,3
Добра	нат.	9,9	15,9	13,2
	морт.	6,5	12,6	9,9
	п.п.	3,4	3,3	3,3
Доњи Милановац	нат.	17,2	17,6	17,4
	морт.	8,2	8,9	8,6
	п.п.	9,0	8,7	8,8
Мосна	нат.	18,7	17,1	17,8
	морт.	9,7	12,8	11,4
	п.п.	9,0	4,3	6,4
Голубиње	нат.	18,9	20,2	19,6
	морт.	9,6	12,6	11,3
	п.п.	9,3	7,6	8,4
Текија	нат.	20,4	19,8	20,1
	морт.	8,3	10,1	9,3
	п.п.	12,1	9,7	10,8
Сип	нат.	15,3	14,5	14,9
	морт.	10,4	7,1	8,6
	п.п.	4,9	7,4	6,3

Као што показује претходна табела, из различитих стопа наталитета и морталитета, израчунатих у просечним вредностима за деветогодишњи период од 1963. до 1971, као и за два краћа периода у оквиру тог деветогодишњег, произашле су веома различите вредности просечних стопа природног прираштаја у Ђердапским насељима. У Брњици су оне негативне (око -3%), у Добри врло ниске (око 3%) за ова три временска периода, у осталим насељима крећу се од приближно 4% до 5% па највише до $10,8\%$ (Текија). Више стопе смртности у периоду од 1967. до 1971. године утицале су да стопе природног прираштаја у

овом петогодишњем периоду, у свим насељима осим у Сипу, буду ниже него у претходном четворогодишњем, као и ниже од оних за читав деветогодишњи период.

3

Подаци о миграционим обележјима Ђердапских насеља у 1961. години (видети табелу IV) показују да је, изузимајући Доњи Милановац са 56% домородног становништва у укупном, у свим осталим насељима био далеко већи удео домородног становништва и износио од 73,7% и 74,3% (Мосна, Текија) и од 84,8% и 88,5% (Брњица, Сип, Добра) до 94,2% (Голубиње), односно да је, осим у Доњем Милановцу, у Ђердапским насељима било мало досељеног становништва. Уз то, како се види из података пописа становништва 1961. године⁵, и оно мало досељеног становништва Голубиња и Мосне било је претежно са територије исте општине (уже локалне миграције), док код осталих насеља, укључујући ту и Доњи Милановац, становништво се досељавало најпретежније из друге општине исте републике. Међутим, Добра, Доњи Милановац и Текија имале су у мањем проценту и досељеног становништва из других република, што се објашњава, пре свега, неким њиховим привредним функцијама у ранијем периоду.⁶ Подаци о миграционим обележјима Ђердапских насеља 1961. показују да се, са изузетком Текије, Доњег Милановца и Дobre, у која се места становништво досељавало и из градских насеља осим из сеоских, у остала Ђердапска насеља становништво досељавало најпретежније из сеоских насеља, и то из ближе околине (из исте општине) или даље (из суседних општина).

Познато је да су међусеоске миграције локалног типа уствари удабене или, што је ређе и карактеристично само за неке крајеве, женидбене. У етнолошким теренским испитивањима обично се, уз помоћ података из матичних књига венчаних, утврђују и територијалне зоне склапања брачних веза становништва дотичног насеља или области. За раније, краће или дуже периоде друштвено-историјског развика оне су по правилу представљале компоненту чврсто изграђене локалне традиције, и грађа те врсте прикупљена у Ђердапским насељима за период од средине 19. века до најновијег времена и те како је значајна за проучавање етничког развика овог подручја. Међутим, и ове су традиције подложне променама, и управо најновији период општинских друштвено-економских промена код нас, као и оних интензивних локалних економских, социогеограф-

5 Попис становништва 1961. године, књ. XII, *Миграциона обележја*, Београд, 1966.

6 Доњи Милановац је 1941. године примио знатан број избеглица из Хрватске па је један део тог становништва остао у Доњем Милановцу по завршетку Другог светског рата.

ских и других промена, донео је нове појаве и у домену избора брачног партнера, како је установљено теренским испитивањима.

Карактеристичан је и за етнoлошка разматрања значајан податак за Голубиње, у коме је 1961. године било само 5,8% досељеног становништва према 94,2% домородног, што значи да су се у овом релативно малом селу, са 1797 становника у тој години, брачне везе склапале највећим делом у оквирима самог насеља, што, у тој мери, није случај у другим местима Бердапског подручја. Међутим, ово је свакако само једна страна појаве, јер у целини би се она видела уз податак колико се женских и мушких становника Голубиња преселило у друго место ради удаје или женидбе. Међутим, подаци о миграционим обележјима из 1971. године показују да се у Голубињу, уз опадање укупног становништва овог насеља, однос домородног и досељеног становништва релативно незнатно изменио (92,4% домородног према 7,6% досељеног становништва).

Упоредни преглед података о процентуалном односу домородног и досељеног становништва Бердапских насеља у годинама 1961. и 1971. приказан је на табели IV.

Табела IV

Насеље	Тип насеља	Година пописа	Становништво		
			Свега	Рођено у насељу у коме станује (%)	Досељено из другог места (%)
Брњица	с*)	1961	720	84,0	16,0
		1971	590	90,0	10,0
Добра	с	1961	1603	88,5	11,5
		1971	1139	88,9	11,1
Доњи Милановац	м**)	1961	2669	56,0	44,0
		1971	2595	58,7	41,3
Мосна	с	1961	1027	74,3	25,7
		1971	905	70,2	29,8
Голубиње	с	1961	1797	94,2	5,8
		1971	1503	92,4	7,6
Текија	с	1961	1635	73,7	26,3
		1971	1342	77,0	23,0
Сип	с	1961	625	84,8	15,2
		1971	1646	42,6	57,4

*) село

**) мешовито насеље

Извори: Попис становништва 1961, књ. XII
Попис становништва и станова 1971, Резултати за становништво и домаћинства (документација у РСЗ)

Као што се види из табеле, у назначеном периоду само се у Сипу однос домородног и досељеног становништва битно променио у корист наглог пораста удела досељеног становништва, што је последица обиме имиграције радне снаге. Међутим, с обзиром на то да је попис становништва 1971. године фиксирао стање у првој трећини године, не треба губити из вида да је то био моменат у коме је, због завршних или допунских радова око Ђердапског постројења, у Сипу пописан знатан број радника чији је боравак у том месту, иако годинама траје, у ствари привремен. Теренским етнографским истраживањима утврђено је да је присуство младог радног становништва из других крајева Југославије, особито у Сипу, али и у другим Ђердапским насељима, чак и кад је оно дошло на привремени боравак, у домену склапања брачних веза са локалним женским становништвом, имало трајних последица. Но то се, по правилу, на кретање становништва овог подручја одражава у одсељавању женских лица.

У осталим насељима било је или незнатних промена, али у различитим смеровима — пораст или смањење удела досељеног становништва у укупном, или промена није ни било. Удео досељеног становништва у Брњици, Доњем Милановцу и Текији у 1971. години смањено се у односу на 1961, у Голубињу и Мосни се повећао, а у Добри је остао непромењен. При том треба имати на уму да се у истом периоду, осим у Сипу, чије се становништво повећало за више од два и по пута, становништво осталих Ђердапских насеља смањило. Свакако да је на мењање односа домородног и досељеног становништва у испитиваном периоду утицало и одсељавање становништва, особито из групе раније досељеног, којег је ионако 1961. године било у далеко мањем броју од домородног у свим Ђердапским насељима осим у Доњем Милановцу.

Не залазећи у питања броја одсељених и места и крајева одсељавања становника Ђердапских насеља у периоду од 1961. до 1971. године, јер се таквим потпуним и прецизним подацима не располаже, потребно је напоменути да су знатне информације те врсте прикупљене теренским истраживањима у сваком поједином насељу, те су као такве нашле места у другим радовима сарадника, особито у рукописима посебних монографија сваког Ђердапског насеља.

Увид у теренску грађу показује да је у периоду од 1961. до 1971. године, с обзиром на потапање делова или читавог насеља услед изградње хидроелектране „Ђердап”, било, с једне стране, пресељавања читавих породица не на предвиђену локацију новог насеља, већ у друга места, по правилу у градска насеља, и то најчешће у самом Подунављу или североисточној Србији, ретко у Београд, а још ређе у друге градове у унутрашњости Србије или других република. С друге стране, било је

пресељавања и унутар самог Ђердапског подручја, нпр. из Голубиња и Мосне у Доњи Милановац.

4

Насељеност Ђердапског подручја приказаћемо подацима о броју становника по насељима. И 1961. и 1971. године два насеља имала су од 500 до 1 000 становника, 4 насеља — од 1 000 до 2 000 становника, једно насеље — више од 2 500 становника. Односи међу овим величинским категоријама остали су, дакле, 1971. једнаки као у 1961. години с тим што су два насеља измењала места: Сип је ушао у вишу категорију, Мосна у нижу. Као што се види, Ђердапска насеља нису она, за већину крајева Србије, типична мала сеоска насеља. Године 1961. било је шест сеоских и једно мешовито, 1971 — 4 сеоска и 3 мешовита насеља.

Кретање броја становника Ђердапских насеља приказано је за период од првог послератног пописа становништва 1948. до последњег, 1971. (табела V).

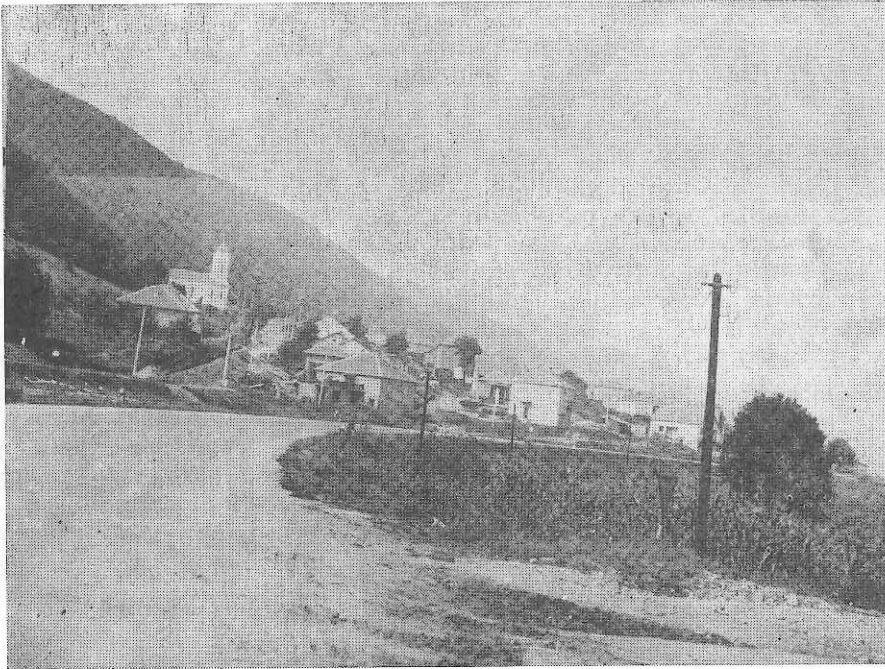
Табела V

Насеље	Становништво по попису				Индекс		
	1948.	1953.	1961.	1971.	1953/48	1961/48	1971/61
Брњица	632	664	720	590	105,1	113,9	81,9
Добра	1495	1539	1603	1139	102,9	107,2	71,5
Доњи Милановац	2274	2629	2669	2595	115,6	117,4	97,2
Мосна	923	966	1027	905	104,7	111,3	88,1
Голубиње	1647	1713	1797	1503	104,0	109,1	83,6
Текија	1385	1477	1635	1342	106,6	118,1	82,0
Сип	682	746	625	1646	109,4	91,6	263,3

Извори: Попис становништва 1961, књ. X
Попис становништва и станова 1971. Резултати за становништво и домаћинства

У периоду од 1948. до 1961. године у шест Ђердапских насеља број становника је стагнирао или показивао благи пораст (највећи у Доњем Милановцу и Текији). У Сипу је број становника опао, и то после 1953. године. Насупрот томе, од 1961. до 1971. у истих шест Ђердапских насеља број становника је опао (највише у Добри), док је у Сипу значајно порастао (индекс 263,3). Сами подаци о опадању броја становника шест Ђердапских насеља ни по чему не одударају од оног кретања какво је у том периоду типично за сеоска, па и мешовита насеља у Србији у погледу броја становника. Међутим, подаци о структурним демографским променама у назначеном периоду, које су, из разумљивих разлога, неједнаког интензитета и обима од насеља до насеља, показују да је на овом подручју, у склопу општег друштвено-економског развоја, деловао и посебан фактор, изградња хидроелектране „Ђердап“.

Број домаћинстава у периоду од 1948. до 1961. године растао је бржим темпом у свим Ђердапским насељима него број становника, пре свега услед породичних деоба у пољопривредним домаћинствима, које подстичу деобе имања. Међутим, у периоду од 1961. до 1971. године (табела VI) број домаћинстава креће се различито: благо опада у три насеља, јаче опада у једном, незнатно расте у два насеља, а високи пораст показује у једном насељу (Сип, индекс 422,8).

Сл. 8 Нова Текија у градњи, 1970.
(снимила Б. Влаховић)

Табела VI

Насеље	Број домаћинстава по попису		Индекс 1961=100
	1961.	1971.	
Брњица	169	158	93,5
Добра	398	311	78,1
Доњи Милановац	785	831	105,8
Мосна	239	254	106,2
Голубиње	434	413	95,2
Текија	411	376	91,4
Сип	171	723	422,8

Извор: исти као за табелу V

Подаци о величини домаћинства према броју чланова у 1961. и 1971. години, приказани на табели VII, показују какве су се промене структуре домаћинства у Ђедапским насељима десиле у овом периоду.

Табела VII

Насеље	Год. пописа	Домаћинства укупно	Број чланова у домаћинствима (у процентима)							
			1 чл.	2	3	4	5	6	7	8 и више
Брњица	1961	169	8,3	13,6	13,6	19,5	19,5	11,8	7,1	6,5
	1971	158	7,0	19,6	18,4	24,1	13,9	13,9	2,5	0,6
Добра	1961	398	12,8	13,3	16,3	16,6	19,1	9,3	7,0	5,6
	1971	311	12,2	20,6	16,1	21,2	13,2	10,3	3,8	2,6
Доњи Милановац	1961	785	15,2	20,5	18,3	21,1	14,3	5,0	3,4	2,2
	1971	831	12,0	30,0	17,9	23,2	10,6	14,2	1,2	0,9
Мосна	1961	239	9,2	9,6	15,1	21,8	17,1	15,9	16,3	5,0
	1971	254	9,8	18,9	22,8	23,2	11,0	8,3	4,7	1,2
Голубиње	1961	434	6,0	14,3	19,1	20,3	18,2	11,3	6,7	4,1
	1971	413	7,2	19,4	22,3	22,8	16,7	7,0	3,4	1,2
Текија	1961	411	13,1	17,0	14,6	17,0	13,9	11,4	7,1	5,8
	1971	376	12,8	18,9	18,3	25,3	10,6	7,7	3,2	3,2
Сип	1961	171	8,8	22,8	18,1	21,7	11,1	9,9	5,8	1,8
	1971	723	49,8	13,4	12,6	13,8	6,1	2,8	1,2	0,3

Извори: Попис становништва 1961, књ. XVI

Попис становништва и станова 1971. Резултати за становништво и домаћинства (документација у РЗС)

Као што се види из табеле VII, у назначеном периоду наставља се одраније започети процес дељења вишчланих домаћинства, јер у свим насељима опада процент домаћинства са 5, 7, 8 и више чланова, док удео шесточланих домаћинства у укупном броју домаћинства опада у четири насеља, а мање или више расте у три насеља (Брњица, Добра, Доњи Милановац). Процент домаћинства са 2 и 4 члана порастао је у свим Ђер-

дапским насељима, што им је заједничка карактеристика, као и поменуто опадање броја вишечланих домаћинстава. Број домаћинстава са 3 члана у 1971. години у неким насељима је опао, а у другим порастао. Удео једночланих, самачких домаћинстава у укупном броју домаћинстава у Сипу нарастао је у овом периоду од 8,8% у 1961. на 49,8% у 1971. години у условима више од четвороструког повећања укупног броја домаћинстава услед имиграције радника на изградњи ХЕ „Бердап“. У свим осталим бердапским насељима број једночланих домаћинстава опада.

Подаци о кретању броја домаћинстава према броју чланова у њима посебно су важни за етнолошка испитивања. Напред изнети подаци потврђују извесна запажања приликом теренских истраживања. Наиме, у посебним условима премештања насеља или њихових делова услед изградње бердапске бране, у извесном смислу дошло је до нарушавања оног, за данашње време карактеристичног, правца промена у структури домаћинстава и породице, наравно само као спорадична појава. Пресељавање куће заједно са читавим насељем, односно подизање нове куће у новом насељу, било је прилика за бројна домаћинства да се споје, насупротив општој тенденцији цепања домаћинстава и њиховог свођења на ужу породицу.⁷ Такви су случајеви забележени код самачких или двочланих домаћинстава остарелих родитеља, који су на новом месту кућу подигли заједно са одраније одељеним синовима.

5

Из података о *економским структурама* бердапских насеља за 1961. и 1971. годину види се да је, с једне стране, у овом веома сложенем периоду друштвено-економских кретања, у свим насељима — изузимајући Добру, која је и у другим правцима показала најмању подложност променама — дошло до смањења удела пољопривредног становништва у укупном. Промене у друштвено-економској структури Текије и Сипа биле су мерило по којем су ова села у 1961. години, увршћена 1971. године у категорију насеља мешовитог типа. Међутим, Сип се издваја тиме што је у њему у 1971. години удео пољопривредног становништва у укупном спао на 6,4%, што је резултат како имиграције радника тако и промене занимања домаћег становништва.

7 Новија етнолошка испитивања у североисточној Србији показују да није реткост појава „спајања имања“ односно „спајања домаћинстава“, што је резултат увећаног одомаћеног система једног детета у овој области.

Табела VIII

Насеље	Година пописа	Укупно становништво	Пољопривредно становништво	
			свега	% од укупног
Брњица	1961.	720	560	77,8
	1971.	590	342	58,0
Добра	1961.	1 603	1 210	75,5
	1971.	1 139	848	74,4
Доњи Милановац	1961.	2 669	1 000	37,5
	1971.	2 595	696	26,8
Мосна	1961.	1 027	863	84,0
	1971.	905	626	69,2
Голубиње	1961.	1 797	1 620	90,1
	1971.	1 503	1 130	75,2
Текија	1961.	1 635	809	49,5
	1971.	1 342	428	32,0
Сип	1961.	625	386	61,8
	1971.	1 646	105	6,4

Извори: Попис становништва 1961, књ. X
Попис становништва и станова 1961. Резултати за становништво и домаћинства (Документација у РЗС)

С друге стране, и поред тога што подаци из 1971. године показују смањење удела пољопривредног становништва у укупном у селима Ђердапског подручја, они казују да је за ово подручје и даље карактеристична економска неразвијеност. То се огледа и у подацима о активности становништва и о делатностима у читавом Ђердапском подручју. Поменућу само карактеристичне податке: у Добри, Мосни и Голубињу у 1971. години још увек је од приближно 81% до 84% активног становништва у пољопривреди, у Брњици — око 70%. Сасвим незнатно учешће активног становништва Ђердапских насеља у индустријској делатности, као што се из података види, у 1971. години је у 4 насеља опало (Брњица, Добра, Доњи Милановац, Голубиње)⁸. У свим насељима порастао је процент активног становништва у грађевинској делатности у 1971. години у односу на стање 1961. године. Највиши процент активног становништва у грађевинарству у укупном активном становништву показује Сип — 65,0%. У Доњем Милановцу он износи 22,0%, у Текији — 16,1%, Мосни и Голубињу — око 12%, Брњици — 8,9% и Добри — 2,6%.

⁸ Попис становништва 1961. године. *Активност и делатност*, књ. XIV. Попис становништва и станова 1971. године. Резултати за становништво и насеља (документација у Републичком заводу за статистику Србије).

Промене економске структуре домаћинства Бердапских насеља у периоду од 1961. до 1971. године показате табела IX.

Табела IX
Домаћинства према изворима прихода 1961. и 1971. године (у %)

Насеље	Година пописа	Домаћинства укупно	Извори прихода		
			из пољопривреде	мешовити	непољопривредни
Брњица	1961.	169	45,6	47,9	6,5
	1971.	158	46,8	29,7	23,4
Добра	1961.	398	64,6	18,6	16,8
	1971.	311	63,3	16,4	20,3
Доњи Милановац	1961.	785	24,9	17,5	57,6
	1971.	831	20,2	7,3	72,5
Мосна	1961.	239	69,0	22,6	8,4
	1971.	254	58,3	16,9	24,8
Голубиње	1961.	434	79,5	15,4	5,1
	1971.	413	57,4	31,5	11,1
Текија	1961.	411	35,5	14,1	50,4
	1971.	376	21,3	15,1	63,6
Сип	1961.	171	26,3	56,7	17,0
	1971.	723	3,2	5,4	91,4

Извор: Попис становништва 1961, књ. XVI
Попис становништва и станова 1971. Резултати за становништво и домаћинства (документација у РЗС)

Као што показују подаци предње табеле IX, карактеристично је, пре свега, да су у 1961. години сва сеоска насеља Бердапског подручја имала мањи или већи удео домаћинства мешовитих извора прихода (највиши у Сипу, око 56% од укупног броја домаћинства и у Брњици — око 48%), с једне и, с друге стране, да се повећање удела непољопривредних домаћинства у 1971. години у свим насељима већим делом извршило на рачун смањења броја домаћинства мешовитих извора прихода. Једино се у Голубињу, које се иначе одликује и највишим процентом пољопривредног становништва (видети табелу VIII), у 1971. години повећао удео домаћинства мешовитих извора прихода у односу на стање 1961, а удео непољопривредних домаћинства у укупном броју домаћинства је низак (11,1%). У Добри је у периоду од 1961. до 1971. године било релативно мало промена у односима између три категорије домаћинства пре-

ма изворима прихода. Подаци о Сипу показују да је ово насеље, као и у свим осталим структурама, доживело корените промене у проучаваном периоду, јер је удео пољопривредних и мепшовитих домаћинстава уједно у 1971. години само 8,6%, а непољопривредних — 91,4%.

6

Због скраћеног обима овога рада, у њему није било речи о старосној, полној и брачној структури становништва Ђедапских насеља, као ни о писмености и образовању. Претпоставка је да је у Сипу, који је према досада изнетом доживео најдубље промене, и у овом правцу било битних промена. Свакако да је досељено становништво Сипа млађе, мушко итд. што се потврђује и високим уделом у активном становништву Сипа запослених у грађевинској делатности (65%), затим у саобраћају (11,6%) итд. У осталим насељима Ђедапа у овим структурама промена свакако има, али су оне блаже, поступније. Добра је, као што су показала претходна разматрања, имала у 1971. години доста сличне економске структуре онима из 1961. године иако се као насеље, са друштвено-географског становишта, битно променила, а било је у њој и демографских промена одсељавањем читавих породица у градове (највише у Велико Градиште, мање у оближњи Голубац). На терену је запажено да је изградња нових насеља или њихових делова, пре свега Текије и Доњег Милановца, па и Добре, била прилика за враћање и поновно настањивање у овим местима пензионера који су их некада, као активни становници, напустили и радили у другим местима Србије или Југославије. То показују и подаци из 1971. о знатнијем порасту, у односу на 1961. годину, лица са личним приходима.⁹ Међутим, у разматрањима о миграционим обележјима на основу порекла становништва по месту рођења, овакви се досељени становници не виде јер су рођени у местима у која су се поново доселили. Истовремено, досељена лица са личним приходима повећавају удео старијег становништва, што је само једно од питања за посебна проучавања даљег развика становништва Ђедапских насеља у склопу евентуалног каснијег етнографског истраживања у новим насељима.

Етничка структура Ђедапских насеља у 1971. години одликује се високом хомогеношћу у сеоским насељима: у Брњици је било 98,3% Срба, у Добри — 98,5%, у Голубињу и Мосни — 99,6%¹⁰. Међутим, у осталим Ђедапским насељима, поред нај-

9 Видети бел. 7.

10 И пописом становништва од 1971. године потврдило се оно што одраније знамо: да се становништво североисточне Србије, које као матерњи језик говори „влашки“, национално недвосмислено исказује за Србе. Укупно се 20 становника у 5 насеља Ђедапског подручја у 1971. години изјаснило за Влахе (у Брњици 9, Голубињу 2, Мосни 2, Текији 2, Сицу 5).

вишег удела Срба — у Доњем Милановцу 95,9%, у Текији 94,5% и Сипу 86,0%, у мањем или већем броју заступљени су припадници свих народа и народности Југославије, што се може објаснити, с једне стране, развитком у прошлости Доњег Милановца и Текије као варошица одређених привредних функција, и, с друге стране, њиховим најновијим развитком и променама у периоду изградње Ђердапске хидроелектране, што је особито карактеристично за Сип, у чијем је укупном становништву 14% припадника других народа и народности Југославије, и то: Муслимана, Хрвата, Словенаца, Македонаца, Мађара, Албанаца, Бугара, Влаха, Румуна, Русина, осталих и непознато¹¹.

*

Овај прилог проучавању демографских промена у Ђердапским насељима у периоду од 1961. до 1971. године прилагођен је разматрању оног материјала који ће, пре свега, с једне стране, подупрети општу представу о демографским условима у којима су се, у склопу осталих, дешавали на овом подручју савремени етнички и етнокултурни процеси. С друге стране, изложени материјал потврђује и особености демографског развитака појединих насеља у условима истовременог деловања, поред општих друштвено-економских кретања карактеристичних за нашу земљу, и посебног фактора изградње хидроелектране „Ђердап“. За етнографска истраживања у насељима одређеног краја није без значаја познавати и оне посебне демографске карактеристике њихове, тим пре што није ретко да се на истом подручју откривају и неке етнографске особености у насељима. Чврсто стоји претпоставка да ће објашњењу и понеких особености демографског развитака насеља или читавог краја припомоћи познавање њихових етнографских карактеристика.

Résumé

CHANGEMENTS DÉMOGRAPHIQUES DANS LES AGGLOMÉRATIONS DES PORTES DE FER DE 1961 A 1971

par

Miljana Radovanović

Les changements démographiques qui s'étaient produits dans l'intervalle de 1961 à 1971 s'effectuaient dans les conditions exceptionnelles. Ce fut la période de la construction de la centrale hydroélectrique des Portes de Fer et en même temps la période du transfert de sept agglomération de cette région, en entier ou en partie. Dans le travail ont été faites les analyses comparées des données

¹¹ Попис становништва и станова 1971. године Резултати за становништво и домаћинства.

démographique pour chaque agglomération de la région des Portes de Fer pour les années 1961 et 1971, suivant les caractéristiques démographiques suivantes: mouvement naturel de la population; caractères migratoires et rapport entre la population autochtone et la population colonisée, densité de population du territoire en question et mouvement du nombre d'habitants et de ménages; caractéristiques des ménages selon le nombre de leurs membres et processus actuels de division en couches des ménages à plusieurs membres; structures économiques des agglomérations dans la région des Portes de Fer, à savoir: pourcentage de la population agricole dans la population totale; caractéristiques de la population active selon les activités professionnelles; changements de la structure économique des ménages; quelques hypothèses sur les changements des autres caractéristiques démographiques (âge, sex, alphabétisme, éducation); structure ethnique de l'agglomération.

Душан ДРЉАЧА

ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ КРЕТАЊА СТАНОВНИШТВА БЕРДАПСКИХ НАСЕЉА У ВРЕМЕ ИЗГРАДЊЕ ХЕ „БЕРДАП”

Саопштавајући резултати наших првих испитивања у бердапским насељима¹, предвидели смо веома жива етничка кретања у средњем Подунављу у току изградње ХЕ „Бердап“. Међутим, њихова разноврсност и интензитет премашили су сва наша очекивања.

1

Године 1962. бердапска насеља Брњица, Добра, Доњи Милановац, Мосна, Голубиње, Текија и Сип била су прилично јединствена у погледу етничких кретања, с тим што су поједини процеси у Доњем Милановцу и Текији као варошима, били нешто особенији. Већ је поменуто да су многа од ових насеља двојна („село“ и „салаш“) и да су до другог светског рата главне приходе остваривала од пољопривреде и традиционалних допунских занимања у месту (риболов, искоришћавање камена и сл.), као и од рада у бродарству. После другог светског рата, становници бердапских насеља у већем броју се запошљавају у рударству и малобројним индустријским погонима. Ту пре свега треба поменути каменоломе Јеленска стена код Голупца (Брњичани и Добрани) и Гребен код Доњег Милановца (Мосњани, Голубинци, па и Текијанци); руднике у Бору, Мајданпеку и Костолцу; дрвну и хемијску индустрију — „Каменица“ у Доњем Милановцу и Фабрику суперфосфата у Прахову. У вези са изложеним су дневне и недељне миграције из ових насеља; дневне — из Брњице до Јеленске стене, где је радило око 70% одраслих мушкараца из тог села, затим из Голубиња и Мосне у Дрвно-индустријски комбинат у Доњем Милановцу; недељне — само у сезони април — децембар, када је око 200 Текијанаца одлазило на рад у каменолом „Гребен“ код Доњег Милановца. Такође сезонски, одлазило се из ових насеља на пољопривредне радове у Банат, нарочито из села у околини Доњег Милановца. И поред свега тога, крајем јуна 1962, запослење је у Доњем Милановцу тражило 466 лица (од тога 16 жена), а у Сипу око 100 људи. Стога је сасвим јасно да бердапска насеља углавном нису била центри усељавања, већ се становништво из њих претежно одсељавало. Изузетак у том погледу чине вароши Доњи Милановац и Текија, и то само у првим послератним годинама. У Доњи Милановац су се тада досељавали сељаци из оближњих места: Мосне, Голубиња, Мироча, Клокочевца, али и из других крајева, тако да је од свих житеља у самом Доњем Милановцу било

¹ Етнолошки елаборат, Етнографски институт САНУ, Београд, јануара 1963.

рођено око 60%, у околним селима родило се 13% тадашњих Милановчана, а нешто више од једне четвртине становника било је из удаљенијих места. Слична ситуација била је у Текији, где су око петину становништва чинили службеници Бердапске речне управе и чланови њихових породица.

До године 1962. становници Бердапских насеља одсељавали су се у Банат, подунавска насеља — нарочито она узводно, према Београду, а осим тога у Мајданпек, Бор и Пожаревац. Становници Бердапског залећа, нпр. из Бољетина, такође су се кретали у истом правцу. Од извесног утицаја на ово одсељавање било је и доношење Закона о заштити шума и, с тим у вези, забрана држања коза, а за Доњи Милановац и укидање општине.

Брачне миграције у Бердапском подручју, за разлику од оних изазваних претежно економским узроцима, биле су ограничене углавном на околна сеоска насеља. Пре но што их поменемо, морамо истаћи да је и овде, као и у многим другим крајевима, преовладавало склапање бракова у оквиру свога места мада су то били међуетнички, ако се тако могу сматрати, српско-влашки, влашко-цигански и циганско-српски бракови. У погледу социјалне структуре супружника помињемо да су на пример Милановчани радо женили „сељанкама” из насеља Стара Орешковица. Свако село имало је, по правилу, круг насеља с којима је размењивало брачне партнере. За Бердапска места била су то хомолска села у залећу (Раденка — за Брњицу, а Манастирица — за Сип) и некада давно и српска и српско-влашка насеља у Румунији (Љупкова, Пожежена, Свињица, Плавишевица и др.). Из села у планинском залећу, у Бердапска места су у већем броју долазиле девојке, а мање момци („зет у кућу”). У тој упућености на одређена насеља било је и искључивости. — Брњичанке су се нпр. удавале за момке у жупнијим браничевским селима, а веома ретко или никад за младиће у Добри.

У Бердапским насељима девојке се удају у шеснаестој, а момци жене у деветнаестој години живота. Стога, ако се за девојку не прибави посебно одобрење, брак не може законски да се склопи. То, наравно, не омета младиће и девојке да се узимају, па је малолетничких бракова, и „народских” и законских, веома много у Бердапским насељима. Баш због тога рабају се у већем броју „ванбрачна” деца, којима се очинство по правилу признаје и свадба накнадно „драви”.

Породица у Бердапским насељима није, иначе, многочлана. Њено уситњавање — на пример у Сипу, где је просечно домаћинство имало само нешто више од 3 члана може да се прати као веома постепено у последњих 120 и више година.

2

Почетак радова на изградњи ХЕ „Бердап” (1965) у ствари је и почетак убрзаних друштвено-економских, а с тим у вези и етничких процеса у свим насељима средњег Подунавља, уз на-

помену да су интензивнији процеси промена у Сипу па и у Текији као и преображај Кладова у модерно градском насељу, започели знатно раније.

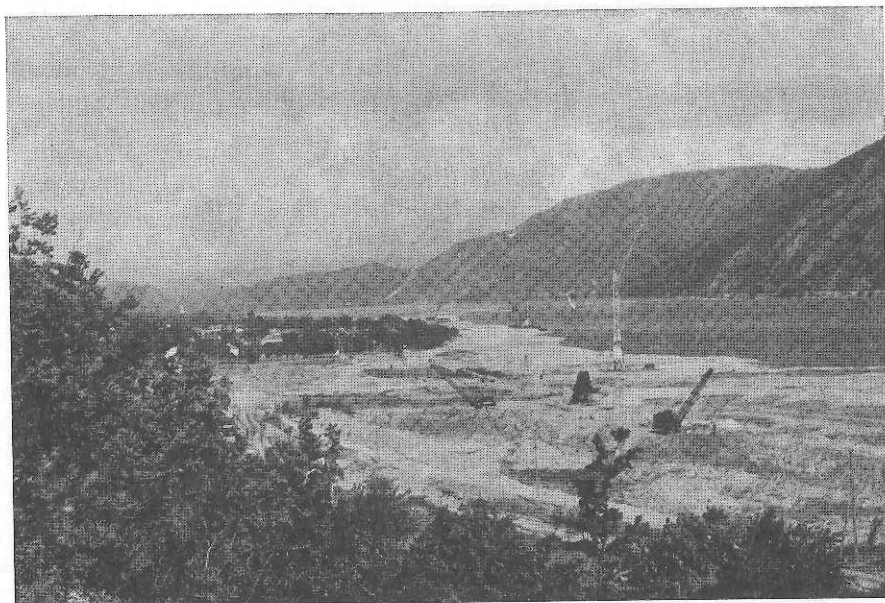
У привредном погледу Сип се, одликовао коришћењем ратних извора привређивања, почевши од сточарства, земљорадње (кукуруз и винова лоза), искоришћавања камена на реци Косовици и шума у залеђу, риболова на Сипском каналу и релативно знатним запошљавањем у бродарству. Радови на изградњи хидроенергетског и пловидбеног система у Бердапу утицали су и на ове веома значајне промене у Сипу: наплодније земљиште сипског атара — поред Дунава постало је део оперативне обале, а на Караташу — где су Сипљани имали винограде, подигнуто је радничко насеље. Нешто винограда и других земљорадничких површина остало је на узвишењима Драћењ, Грабћењ и Велико поље. С губитком пољопривредних површина, у чему је Сип погођен више од осталих бердапских насеља, дошло је и смањење сточног фонда. Престала је експлоатација камена, а с ловом риба на Каналу је настављено после краћег прекида (због минирања). Међутим, већ први радови на припреми грађње донели су запослење двадесеторици Сипљана, с тим што се од 1964. године у радове на брани укључило још 70 лица из овог села, па су запослење тада тражила свега 4 Сипљанина (ниједан млађи од 70 година). То запошљавање мушкараца претежно на грађевинским радовима на брани условило је да се женама препусте чак и тежи земљораднички послови.

Од када је 1962. године донета прва одлука о подизању бране, углавном није било иселавања из Сипа. У међувремену дошло је до окупљања „салаша“: поједини Сипљани су своје колибе преселили из потеса Грабћењ и Мали појењ и ускоро се тамо и преселили.

У Сипу су још од 1961. привремено становали радници титоградског предузећа „Истражно“, већином Црногорци. Међутим, већ у јесен 1964. у селу је становало 33 радника с члановима породица и 68 самаца, тако да је тада у селу живело најмање 150 лица са стране. Довршавањем радничког насеља на Караташу, тај се број 1965. незнатно смањио.

Већ само присуство радника и њихових породица из других крајева у овој, дотад на ендегамију упућеној средини, морало је бар привремено да утиче на промене у неким обичајима и начину живота мештана. Најизразитије се то свакако види на примеру избора брачног партнера и тиме изазваних промена у саставу и животу породице. Док су се до 1962. Сипљани женили махом или скоро искључиво девојкама из места и оближњих насеља Манастирице и Костола, а девојке удавале за мештане и сељаци из околине, између 1962. и 1965. године удало се 10 Сипљанки за раднике са стране (3 из СР Хрватске, 2 из БиХ, 2 из Црне Горе, 2 из других крајева Србије). Овај процес је и касније настављен.

У току припрема и изградње бране битно су се побољшали услови за потпуно осмогодишње школовање сипске деце (поправљени су и изграђени путеви, осигуран је редован превоз деце до Кладова, и др.).

Сл. 9 Положај старог Сипа, поглед са места будуће бране (снимио Д. Дрљача)

Године 1965. на Караташу се приступило подизању новог Сипа. У новом материјалу, а водећи рачуна о традиционалном изгледу кућа овога краја, саграђене су најпре 24 зградице, у које су се, крајем исте године, преселили они становници Сипа чије је куће вода и пре тога плавила, а нарочито од када је подигнут загат на Дунаву, који је довршен 1964. године. Тако је од 1965. до коначног потапања старог села Сип живео као предвојено насеље. У новом насељу манифестују се већ у самом почетку многе старе традиције: истичу се на кућама прне заставе као знак жалости за умрлим, приређује се помен живом („сарандар“) у вечерњим часовима жене у групама седе испред кућа и раде ручне радове док омладина „корзира“ сада асфалтираном улицом; у кућама се задржава „бродски“ уређај кухиња — тањери и друго посуђе се на нарочит начин утврђују на зиду.

Сличне промене дешавају се од 1962—1965. и у Текији. Тридесетак Текијанаца се макар и привремено запослило у припремним радовима на брани. У месту се осетио прилив радника из разних крајева (особито шофери и особље Бердапске администрације) па је, слично Сипу, и овде дошло до женидбених веза са тим досељеницима.

До знатнијих промена у начину привређивања (појачано запошљавање ван пољопривреде) и миграцијама (привремени силазак у „село“ или коначно одсељавање на „салаш“; пролазни боравак радника са стране у насељу; брачне везе са дошљацима; исељавање из бердапских села; живот у предвојеном — старом и новом насељу) дошло је у осталим угроженим насељима средњег Подунавља неколико година касније. Треба нагласити да су се у угроженим бердапским местима сви поменути процеси, најчешће међусобно супротни, дешавали истовремено.

Почетак радова на брани 1965. облежен је запошљавањем на Караташу становника бердапских насеља (па и оних удаљенијих) и појачаним радом у постојећим привредним погонима — нпр. у каменоломима. Већ 1965. из Голубиња је на изградњи бране код Сипа и у Кладову радило 35 људи. Они су као недељни мигранти долазили сваке суботе у Голубиње, а сваког понедељка враћали се на радилиште, или су долазили кућама само једном месечно. Исте године се око 50 Голубинаца запослило у грађевинском предузећу „Стиг“, претежно на изградњи моста у селу, док је највећи број житеља овог села — 134, добио следеће године посао у предузећу „Партизански пут“ из Београда. Неколико година пре тога за Голубинце веома важно рабацијање — превозење камена — постало је, у поређењу с другим могућностима зараде, споредно занимање.

Као и у неким другим бердапским насељима, тако је и у Голубињу, селу „двојном“ по свом постанку упоредо с почетком радова на брани, дошло до запаженијег сесељавања његових становника. Од 125 кућа, колико их је 1962. године било у доњем делу Голубиња, власници 53 куће стално су становали на „салашу“. Од почетка радова на ХЕ „Бердап“ до 1967. године, у „село“ се преселило 28 домаћина, али су се неки од њих убрзо затим вратили на „салаш“ да би ту и остали. Привремени силазак у „село“ требало је и овде и у Мосни да осигура добијање потпуније накнаде за експроприсано земљиште и кућу.

Одсељавање становника из бердапских насеља (целокупне породице) појачало се у време од 1965—1969, али је и даље водило традиционалним путевима — у подунавска насеља, узводно од Београда, у градска насеља источне Србије и, изузетно, у нека удаљенија места широм Југославије. У току наших проучавања забележили смо правце миграција за 97 породица, мада се из бердапских насеља иселило последњих година знатно више фамилија². Из нашег прегледа се види да је више од половине породица отишло у Београд, Велико Градиште, Смедерево и Панчево. Од 20 одсељених породица, 14 је отишло у Велико Градиште („добранска колонија“), у Смедерево (3), у По-

2 Међу подацима које потписани овде саопштава има делимично и оних које су сабрали други сарадници на етнолошком проучавању бердапских насеља.

жаревац (3). Милановчани (18 породица) одселили су се у Београд (7), Велико Градиште (4), Неготин (2), Пожаревац (2), Зајечар, Бор и Краљево — по једна породица. Истиче се, међутим, да је од оних које су се одселиле у Велико Градиште и Неготин било повратника у Милановац. Из Мосне се одселило 14 фамилија, од којих 8 у Панчево, 3 у Костолац, 2 у Неготин, а 1 у село Тополовник код Великог Градишта. Из Голубиња се одселило 25 породица, од којих 10 у Словенију (Велење, Храстник, Марибор), 6 у Суботицу, 4 у Мајданпек, по 2 у Бор и Костолац, 1 у Смедерево. Текију је напустило 12 домаћинстава, од којих је 8 отишло у Београд, 4 у Смедерево. Из Сипа се одселило 8 породица, од којих 5 у Кладово, 1 у Неготин, 1 у Давидовац, 1 у Текију.

Сл. 10 Једна од три улице у старом Сипу
(снимио Д. Дрљача)

Истовремено долази и до веома снажних кретања становништва из неугрожених насеља у бердапском залеђу. Становнике Бољетина пут води углавном у иста насеља у која одлазе становници угрожених места. Петрово Село је у то време напустило око 90 домаћинстава, пресељавајући се махом у Кладово.

Добра, Доњи Милановац и Текија постају у време градње, баш као и Сип, центри макар и привременог досељавања радника, чији је број знатан. У Добри се чак ствара пијаца пољоприв-

редних производа, на коју Браничевци довозе своју робу. У Доњем Милановцу бораве радници из разних места, а у Текији већи број шофера и службеника Бердапске администрације.

Граде се нова насеља и у њима живот одмах започиње, упоредо с трајањем старог места. У Добранској реци гради се 220 кућа, а не 240 колико их је било у старом насељу, јер се засеоци Широки Поток и Чезава не потапају. У години 1969. у нове куће усељава се 20 домаћинстава. У Доњем Милановцу се, у пролеће 1969, на нову локацију Плато пресељавају прве породице, али један број домаћинстава одлази и у неугрожену Стару Орешковицу, тј. сељачки део старог насеља, који је сада знатно удаљенији од новог Доњег Милановца. У нови Доњи Милановац, подељен на три грађевинске зоне, досељава се у трећи, „пољопривреднички“ део више од 50 породица из оближњих угрожених села Мосне и Голубиња, а осим тога из Бољетина, док молбе за доделу парцеле у новој варошици подноси неколико десетина људи, махом пензионера, из Мајданпека. У нову Мосну пресељава се само око 50 домаћинстава од укупно 110 у збијеном делу села. Већи део остаје да стално живи на „салашу“ или се пресељава у новим Доњи Милановац који је, услед промене локације, ближи Мосни. У Текији је првих 20 кућа на новој локацији Царина и Виногради било завршено 1968. године. Само једна четвртина од око 300 домаћинстава која су се определила за пресељење у нову Текију бавила се у то време земљорадњом. Нова Текија, као и нови Доњи Милановац постала је привлачна за усељенике са стране. Око 15 породица, углавном пензионера, из Београда, Земунa и Панчева изразило је своју жељу да у новом насељу подигне кућу. У нови Сип доселили су се сељаци из Манастирице и Давидовца јер је променом локације ово послатње село врло билу данашњег Сипа.

Знатан је број мештана угрожених насеља који су у новом насељу обезбеђивали по 2 или 3 плаца за градњу куће за ожењеног сина или синове, у жељи да их тако „одвоје“. Због тога, а и из других разлога поремећно је у новим насељима традиционално суседство.

Анализом матичних књига у Бердапским насељима за период 1962 — 1970. дошли смо до многих драгоцених података о кретању становништва у то време. У погледу брачних миграција сазнајемо да су брачни партнери у већини Бердапских насеља из истог места — из села у залеђу, а у Сипу, Текији, Доњем Милановцу и Добри, изузетно и из неких удаљенијих места. Брњичани, на пример, доводе девојке из Раденке (5) и Дворишта, а домазети у селу су опет из Раденке и из Житковца. Невесте Добрана су из Раденке (9), Бољетина (3), Доњег Милановца (2) и других места, а младожење као и у Брњици — из Раденке, а затим и из Дворишта. Понеки од запослених Добрана довео је себи девојку из удаљенијих крајева Србије (на пример из села Кржава код Ваљева). У вези с већом покретљивошћу становника Голубиња је податак да су се они последњих годи-

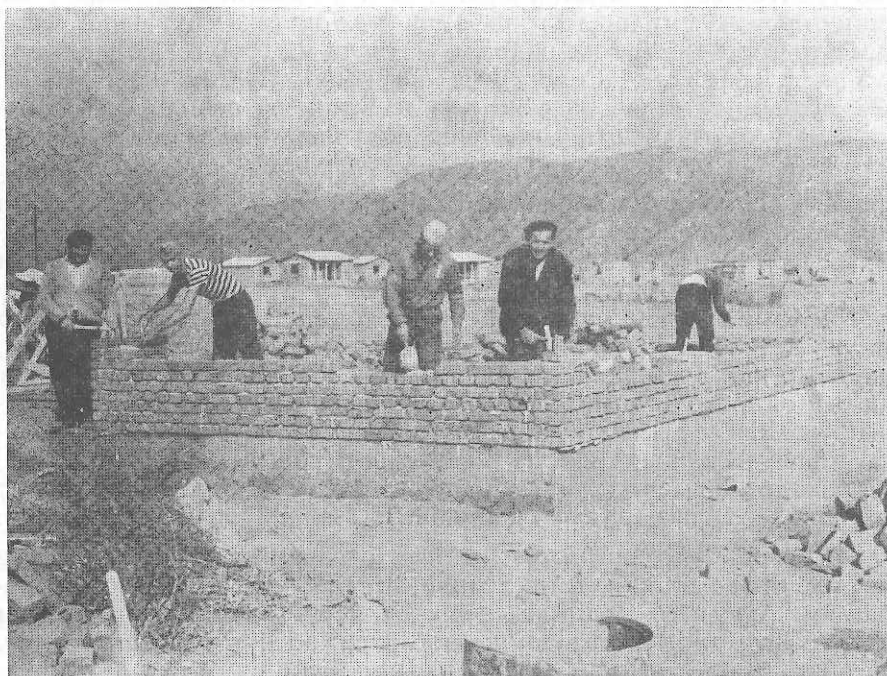
на почели женити девојкама из Уровице, Лескова (код Мајданпека), Текије. Нове генерације призећених у Голубињу, рођене су у оближњој Мосни. Земљорадници у Текији у то време све теже налазе себи жену у месту, те брачне партнерке проналазе у Сипу, Давидовцу и Петровом Селу, црногорском насељу у залеђу, јер се око 40 Текијанки тада удадо за раднике (из места и са стране). Стога је и веома јак прилив домазета у Текију. Сипљани се и даље жене девојкама из Манастирице, Подвршке, Корбова, али и из Велике Каменице (код Зајечара) и из Неготина. Радници из удаљенијих места и даље се жене Сипљанкама. У тим новим браковима 4 радника су из околине Титовог Ужица, 1 је из Босне, итд. Променило се и народно схватање о најпогоднијем добу супружника за ступање у брак. Пре великих промена условљених градњом ХЕ „Бердап“, невеста се већином удавала између 15 — 17 године, а већина младожења се женила у 18 — 21 години живота. Сада, међутим, младожења, и то посебно ако је радник или имућнији земљорадник, узима малолетну девојку иако је од ње старији 7 — 10 година. Традиционалног схватања о добу за брак држе се сада једино супружници ратари по занимању, средњег или сиромашног имовног стања. Ове промене забележене су последњих година нарочито у Брњици, Голубињу и Сипу.

Већ је поменуто да су невесте већином малолетне, па се брак склапа уз одобрење или, што је доста често, не региструје се ни као грађански ни као црквени брак. У новом Сипу је 1968. склопљено 18 бракова, од којих 5 уз одобрење. Годину дана касније у Голубињу се од 7 парова, 5 парова венчало уз одобрење. У овим тим случајевима, малолетна је била девојка — имала је 16 — 17,5 година. Колико је ова појава уобичајена у Ђердапским насељима види се и на примеру малолетне раднице са стране, привремено запослене у новом Сипу, која се такође уз одобрење, удала за радника — дошљака.

С претходном појавом је у вези и велики број ванбрачно рођене деце у овим насељима. У последњој деценији у Брњици је то скоро свако треће дете, у Голубињу свако четврто, у Добри и Доњем Милановцу свако пето дете. Тој деци, очинство је одмах признато у 70 — 90% случајева, али брак није склопљен зато што је одобрење потребно за још увек малолетну мајку, а и стога што би по закључењу брака требало „правити“ свадбу. Занимљива је традиција да се грађански бракови у насељима средњег Подунавља не склапају у време божићњег поста, тј. у децембру и до половине јануара. Деси се да ту традицију повремено наруше, али углавном дошљаци или понеки радник из места, готово никад земљорадник (у Голубињу 1964. и 1965. по један; у Брњици 1967. године).

Из свих ових разлога, у Ђердапским насељима је веома мало разведених бракова који су претходно званично склопље-

ни. Ако и дође до развода званично склопљеног брака, онда је то, као на пример у Брњици, домазетски брак у коме је муж — радник био годину дана млађи од своје супруге.

Сл. 11 Изградња новог Сипа на Караташу, 1966.
(снимео Д. Дрљача)

Мада је смртност новорођене деце у насељима средњег Подунавља знатно смањена у послератном периоду, ипак је у време испитивања, на пример у Голубињу, у првим данима и месецима живота умирало свако десето новорођенче. Што се тиче старијих особа, у Брњици су, у последњих десетак година, мушкарци умيرали са просечно 63 — 69 година, а жене са 80 — 88 година. У Голубињу и Сипу век мушкараца и жена био је знатно дужи, тако да се може тврдити да је становништво у Бердапским местима доживљавало, за наше прилике, дубоку старост. Умирало се највише у три зимска месеца — децембру, јануару и фебруару — а највише почетком године. У Сипу је, последњих година, у вези с градњом хидроцентрале и повећаним прометом на путевима било нешто више несрећних случајева и саобраћајних удеса који су се завршили смрћу мештана. Важан је и податак да је у прве две године по коначном пресељењу у нови Сип умрло нешто више старијих мештана него претходних година. Заједно са овим старијим светом нестају и имена донедавно тако карактеристична за становнике средњег Подунавља,

као: Кумбрија, Соринка, Ромањица, (Брњица); Георгина, Петрија, Калина, Султа, Јона, Јеленка, Иконија (Голубиње) — женска, и Николаја, Аксентије Гаврило (Брњица); Паун, Јон, Траило (Голубиње) — мушка. Дошло је и до знатних промена у начину превоза умрлог до гробља, па и до начина сахране. У Сипу уместо тројне воловске запрете, мртваца на гробље, које је сада уз нови асфалтни пут, превозе погребним колима из Кладова. За сахрану се сада обавезно довозе венци из већих места и постављају на гроб, што донедавно није било уобичајено.

До преласка у ново насеље, у Сипу се просечно годишње рађало осморо а у последњој години живота у старом селу само шесторо деце. Међутим, у првој години живота у Новом Сипу (1968) родило се у домаћег становништва 11 деце. С преласком у ново насеље, ближе граду, Сипљанке су почеле да се порађају у Кладову, тако да се следеће 1969. године у селу родило само једно дете. Поред старијих имена, која се сада ређе дају деци, као: Негица, Невенка, Веселинка (мајка Црногорка из Петровог села), односно Ратомир, Јоргован (мајка из Јабуковца), последњих година се деци у Ђердапским насељима дају ова имена: девојчице — Радица, Славица, Светлана, Весна (Брњица); Слабана, Снежана, Јасмина (Добра); Тања, Жаклина, Дубравка (Сип); дечац — Ненад, Жељко (Брњица); Горан, Зоран (Сип) и др.

Завршетком изградње бране и отварањем Ђердапске магистрале битно су измењани услови привређивања и живота у насељима средњег Подунавља, па ће бити занимљиво пратити етничка кретања и етнолошке промене као и њихов интензитет.

Résumé

MOUVEMENT DE LA POPULATION DANS LES AGGLOMÉRATIONS DE LA RÉGION DES PORTES DE FER AU TEMPS DE LA CONSTRUCTION DE LA CENTRALE HYDROÉLECTRIQUE „ЂERDAP”

par
Dušan Drljača

En communiquant les résultats de nos premières recherches faites dans les agglomérations de la région des Portes de Fer (Exposé ethnologique, Institut Ethnographique de l'Académie Serbe des Sciences et des Arts, Belgrade, janvier 1963) nous avons prévu des mouvements ethniques très animés dans la région du Danube moyen au cours de la construction de la centrale hydroélectrique „Ђerdap”. Leurs variété et intensité, cependant, ont dépassé toutes nos attentes.

Parallèlement à l'inauguration des travaux à la construction du barrage (en 1965) ont commencé, en effet, les processus accélérés socio-économiques et, en rapport avec ceux-ci, aussi les processus ethniques dans ce territoire, en faisant observer que les processus plus intenses des changements à Sip et à Tekija, ainsi que la transformation de Kladovo en une agglomération urbaine moderne — avaient commencé considérablement plus tôt.

Il se produit d'importants changements dans la façon de pratiquer l'activité économique (emploi intensifié en dehors de l'agriculture) et dans les migrations (descente temporaire au „village” ou changement définitif d'habitat — évacuation en „salaš”; séjour passer au village des ouvriers venant des autres localités; liens matrimoniaux avec les immigrés; émigration des agglomérations de la région des Portes de Fer; vie en habitat partagé — ancien et nouveau). Il est nécessaire de faire remarquer que les processus susmentionnés, dans la plupart des cas opposés entre eux, se produisaient simultanément dans toutes les agglomérations de la région des Portes de Fer.

Par l'analyse des registres d'état civil aux agglomérations de la région des Portes de Fer pour la période de 1962—1970 nous avons trouvé de nombreuses données précieuses relatives au mouvement de la population dans cette période. Parallèlement à la mobilité générale s'étend aussi le cercle de migrations matrimoniales. L'idée populaire sur l'âge le plus approprié époux pour contracter le mariage change: le fiancé, particulièrement s'il est ouvrier ou agriculteur aisé épouse une fille mineure, de 7 à 10 années plus jeune que lui. Les mariages entre les mineurs ne sont pas enregistrés ni devant l'officier de l'état civil ni devant le prêtre. En rapport avec ceci est aussi l'accroissement du nombre des enfants dits naturels, dont la paternité, pourtant, est reconnue, en règle générale, ultérieurement et assez vite. Au cours de quelques dernières années avant le transfert des habitats dans cette région, le nombre des enfants nouveaux-nés était inférieur à la moyenne annuelle. Cependant, dans la première année déjà de la vie dans le nouvel habitat le nombre des nouveaux-nés avait presque doublé, la seule différence étant que les enfants naissaient maintenant, en règle générale, aux maternités en ville. De l'autre côté, le nombre des personnes âgées, mortes au cours de deux premières années après le transfert de la population a été considérablement plus élevé que la moyenne annuelle.

La fin des travaux à la construction du barrage et la création de la grand'route de Đerdap, ont essentiellement modifié les conditions de l'activité économique et de la vie aux agglomérations de la région du Danube moyen, et il sera intéressant de suivre les nouveaux mouvements ethniques et les changements ethnologiques et leur intensité.

Асим ПЕЦО

ГОВОР СТАНОВНИШТВА БЕРДАПСКЕ ЗОНЕ

У склопу проучавања бердапске проблематике, сасвим разумљиво, нашао се и говор житеља тога подручја. А говор ове зоне наше језичке области вишеструко је интересантан. Интересантан је, прво, као један од перифернијих наших говора; интересантан је, друго, као говор који се нашао на говорној ветрометини, на удару различитим струјањима како са истока тако и са запада, југа и севера. Дакле, на том подручју могле су се стећи различите говорне струје; овај говор је интересантан и због тога што је то безмало билингвистичка зона. Сви, или скоро сви становници подручја које је обухваћено овим испитивањем јесу билингви, поред српскохрватског језика говоре још и румунски (влашки). Многи информатори су нам објашњавали како се они у кући споразумевају само „на влашком“ језику. Све су то и текако значајни моменти који оправдавају жељу организатора испитивања Бердапа да се да нешто и из језичке проблематике тога краја.

Наравно, ово није ни место, а ни време проведено на терену није било дуго, нити је наша жеља да овом приликом дајемо исцрпнију студију о говору бердапске зоне. Овде ће се изнети само онолико из те проблематике колико прикупљени материјал дозвољава. А и на основу тога материјала лако ће се моћи закључити које су основне карактеристике овога говора и ком говорном типу он припада.¹

ФОНЕТИКА

Опште напомене

Гласовни систем бердапске зоне не одступа много од гласовног система говора централне Србије — косовско-ресавских говора узетих у целини. То значи:

а) Постоји пет вокалских фонема: *a, o, y, e, и* чија артикулација не зна ни за изразиту отвореност ни за изразиту затвореност; значи, у основици је новоштокавска артикулација.

б) Полугласник не чини саставни део вокализма ове говорне зоне нити се он ту јавља као фонема. Ако се негде и најбе на глас такве природе, он је, бар што се тиче наше говорне

¹ Детаљнији опис овога говора штампан је у Зборнику за филологију и лингвистику, књ. XV/1, Нови Сад 1972, бр. 177—210, а овде се дају само неке особине тога говора, за акценат и облике дају се само опште карактеристике.

речи, везан за одређен број лексема, углавном се јавља у називима за стоку који су преузети из румунског језика. Ван тих и таквих примера ја нисам забележио ни један случај са полугласником. Истина, у мом се материјалу нашао и пример сјрбела — значи ван споменуће категорије речи, али ће и ту појава овога гласа бити позиционо условљена: испред слоготворног р јавља се неки вокалски елемент без јасно одређене вокалске вредности.

в) Рефлекси Ђ (јата), узети у целини, потврђују своју територијалну одређеност: у питању је екавски говорни тип. Али, у појединостима, екавизам Ђердапске зоне показује доста индивидуалности. То није екавизам какав налазимо у источнијим говорима — у говорима Тимочке зоне, а није, исто тако, ни онакав какав је констатован за говоре ресавског типа, нити у свему иде заједно са говором Баната, рецимо говором Банатских Хера.

г) Консонантизма ове зоне зна за неке посебности које га одвајају од свих суседних овде набројаних говора. Те специфичности огледају се у следећем: честа појава неразликовања двају парова африката и њихово свођење на *h* и *h̃* (у тимочкој зони, као што је познато, имамо управо супротну појаву *ч* и *ц*: *свеча*, *меца* и сл. овде имамо и изразиту палаталност шупставих сугласника *ш* и *ж*, који у акустичком погледу, а то ће рећи и по својој артикулационој компоненти, у многоме подсећају на јекавске палаталне конструктиве *с'* и *з'* добијене у процесу јекавског јотовања: седница, изелица. Могуће је да је то последица међујезичких додира: утицај артикулационе базе једнога језика на други, у овом случају утицај румунске артикулационе базе на нашу артикулациону базу. Код Б. Хавранека, познатог чешког слависте, о овоме проблему читамо: „На Балкану се ради о другим питањима. То су питања сварно типичне узајамне инклинације. ... Не може се, међутим, нијекати постојање неких заједничких појава што засијецају увијек у неколико језика, али не увијек у истом опсегу”. Акадамик Хавранек није пристао теорије о супстрату и адстрату. Он више воли да те појаве гледа кроз конвергентне односе „гдје је прије свега важно да цијелој заједници језика те појаве конвенирају” ... а то због тога што се „у бити ради о контакту људи који говоре разним језицима”, појава африкате *дз* у овом говору није тако честа, свакако не као у Ресави и Трстенику, али зато ова особина приближава Ђердапски говор говору Банатских Хера.

Полугласник

Говори источне Србије — од Баковице и Призрена — на југу — до Тимока — на северу — још увек знају за полугласник који, истина, по својим фонетским карактеристикама није свуда и увек идентичан глас, али који, опет, заузима посебно ме-

сто у фонолошкој структури тих говора. Косовско-ресавски говори не знају за овај глас уколико нису у питању речи туђег порекла. Говор Ђердапског подручја по овој особини уклапа се у косовско-ресавске говоре, тј. ту полугласник не чини саставни део вокалног система нити се, пак, јавља са фонолошким обележјима. Ја сам такав глас забележио само у строго ограниченом броју примера, и то у називима за стоку:

сџмба — име крави која је отељена у суботу и

сџмбањ — име волу који је отељен у суботу.

Поред та два примера, где полугласник захтева посебно објашњење, такав глас сам забележио још само у именици *сџрђела*. Нешто више о тим примерима.

Код апелатива за стоку у питању су, без сумње, речи румунског порекла. У њиховом румунском изговору сџмба значи субота. Дакле, у питању је туђица са страним фонетским елементима. А ни овде, као ни иначе када је реч о говорним особинама ове зоне и њој сличних, не сме се губити из вида значај међујезичких додира, овде још и билингвистичког деловања. У нашем трећем примеру не треба објашњење тражити у страном утицају, мада ни ту овај моменат није потпуно безначајан (уосталом *ђ* у тој речи упућује на неки нанос са југа). Ипак, чини нам се, ту је могуће наћи и чисто фонетско објашњење:

у гласовној скупуни коју сачињавају један констриктив и један сонант и једна палатална африката, тј. тесначно-преградни сугласник, слоготворну функцију није преузео на себе сонат *р*, као што се то обично дешава, и као што је то случај у нашем стандардном језику и говорима централне штокавске зоне, него се између констриктива и сонанта појавио полугласнички елеменат који сада на себе преузима слоготворну функцију. Оваква појава полугласничког елемента у сличним сугласничким скупинама није ништа необично. Срећамо је и у другим, чак и најпрогресивнијим говорима штокавског дијалекта — у говорима херцеговачког типа. Такав полугласнички елеменат ја сам бележио у тој говорној зони, тј. у Херцеговини, у примерима типа *по'рвати се, за'рђати* и сл. Друго је питање каква је права фонетска вредност тога гласовног елемента. У сваком случају то није чист вокал, то није, уз то, ни фонема са свим њеним карактеристикама. Такав гласовни елеменат јавиће се и у другим народним говорима и увек ће имати вредност тзв. „*son de passage*”. У нашем стандардном језику такав глас се јавља у речима страног порекла чији гласовни склоп не одговара у потпуности нашем гласовном систему. То су примери типа: *Мбој, Гкај*.

Можда би се појава полугласничког елемента и у прва два наша примера могла објаснити чисто фонетским разлозима: између два неслоготворна сугласника појавио се полугласнички елеменат који на себе преузима слоготворну функцију. Мада ни та могућност не мора бити лишена реалне основе, чини нам се да је ту ипак у питању непосредни румунски утицај. Уосталом,

целокупна фонетска структура овога говора упућује на блиске везе са румунским, уз то је вредно напоменути да је Д. Дрљача на овом подручју често бележио такав глас у румунском изговору житеља ове области. Али, за нас је битно да констатујемо: овај говор не зна за полугласник као посебну фонему.

Рефлекси Ђ

Све до најновијег времена сматрало се да ресавски говори, тачније косовско-ресавски говори, имају доследну екавску замену Ђ. Појава икавских рефлекса у овим говорима обично се приписивала утицају шумадијско-сремских говора. Новија испитивања ових говора, међутим, ту су унела извесне корекције. Констатовано је, наиме, да и у типично ресавским говорима има, и не мало, одступања од типично екавске замене Ђ. Тако, на пример, у ресавском говору имамо поред обичног *нисам* још и: *новији, слабији, мени, теби, у кући, дај сестри* — истина, поред облика са *е*: *несам, де/где, новеи, дај мене, кажи сестре* и сл. Такво стање је забележено и у Левчу. Према томе, савремено стање у говорима ресавског типа никако не потврђује ранију констатацију о чистом екавском говору у тој зони. Факт је да се данас ту јављају напоредо и облици са *и* и облици са *е*, што, можда, раније није било тако честа појава. Друго питање, које нас овде не интересује, јесте да ли је та појава резултат унутрашњег развитка или плод утицаја са стране — с једне стране утицаја шумадијских говора, у којима је од раније уопштено *и* у наведеним морфемама, односно утицаја наше стандардне форме тих речи која једино зна за *и* м. јата: *нисам, новији, дај мени, кажи сестри*. Без сумње, ту су се могла стећи оба ова утицаја, али се може претпоставити да овакве форме ни ту не датирају од јуче, да су и ту оне доста старе. Не треба заборавити да је цела ресавска зона, као и она о којој је говору овде реч, често била изложена миграционим ступањима и са југа и са запада и да су те миграције могле да утиче на устаљивање, или бар усвајање, и облика са *и*. Дакле, говор становништва ћердапске зоне и у овој особици иде заједно са осталим говорима ресавског типа. То значи:

1. Овде је екавска замена Ђ у апсолутној превласти. Ту је, дакле:

а) место јата у данашњим дугим слоговима, са становништа наше стандардне ортоепске норме, самогласник *е*: *до извесно време, нећу се мешам, дете, толко време, месим леба, цео свет*;

б) место јата у данашњим кратким слоговима, опет са становништа наше стандардне норме, имамо *е*:

дѣ су, до извесно врѣме, захтеви, решѣње,, леба, бежи, де-ћко, осѣтио, видећеш, у недељу, ги су, ги оде;

2. Одступања од екавске замене јата су следећа:

а) икавски рефлекс у примерима које прихвата и стандардни екавски изговор:

нису, нисам, нисмо (С), *најјефтиније, нисам, стари, новија* (Т), *нису, нисам, старији брат, опасније, доцније, раније* (Г), *нисам, ниси, најважнији, касније, пунија, нису, на овим лаћама, вањнији, здравији* (Д);

б) у заменичко-придевској промени и м. Ђ јавља се чешће него е: *тим стварима, са свѣким* (С), *онѣм, овѣм* (Г), *за онѣм столом, на двѣм, са свѣким* (Д);

в) икавски изговор имамо и у облику прилога *где* који се јавља у неколика фонетска лика: *ди-ги, де-ге / где*:

ди иде, ди си (С), *ди је, ди ће, ди би* (Т) *ди ћеш, ди долази, ди је срећа, ди руку држи* (Г), *ди тео, ди је, ди ће, ди си, ди су* (Д); односно:

ги : ги су, ги ћеш, ги си (Т), *ги су* (Г).

г) Поред екавизама типа *несам, неје, старѣи* у говору Ђ. з. јављају се још и ови примери са е м. јата: *дај мѣне* (С), *мѣне се чини* (Т), *кад сам ја тебе рекла* (Д), *кажи ћерке, дај сѣстре* (Г).

Дакле, и ови облици (*дај мене*) као и: *с тѣм сецем, с тѣм занатом* (Г), односно: *у онѣм брду, у тѣм сѣлу* (Г), *у онѣм сѣлу* (Д) — где имамо уопштен наставак *-ем* и у локативу, показују континуитет косовско-ресавских изоглоса. У нашем говору, то смо већ констатовали, често се јављају и облици са — им, а управо такво стање налазимо у херском говору. За облике: *онем, с отем* проф. Ивић каже да су очигледно унесени „миграцијама из Србије”. Говор становништва Ђердапске зоне, чини нам се, јасно показује докле су допрли типично ресавски облици са *-ем*. Они ту, без сумње, не чине импорт унесен миграционим кретањима, него су органска особина овог говора. А цео комплекс говора на релацији Смедерево — Вршац има само: *оним, нисам* и компаратив на *-ији*, што значи да говор Ђердапске зоне и ту чини ужу заједницу са јужнијим говорима ресавског типа, јер поред: *овем, несам, старѣи* имамо и: *кажи ћерке, дај сестре*, а такви облици су непознати говорима смедеревско-вршачке зоне.

д) И у овом говору је *додијати: додијало* (Д).

Ђ) Аналошки уопштен самогласник *е* у облику м. р. радног глаголског придева глагола са основом на *-ити*, јавља се и у овом говору: *с чим сам се ранѣо* (=хранио. Т), *грѣбео, упалео лампу, туј је то дѣбео* (Д). Истина, глаголи овога типа знају и за облик са завршетком *-ио*: *исплатио скочидио* (Д), *погрѣ-*

шио, долџицо (Г). Појаву облика ранео и сл. сретамо и у другим говорима овога типа, исп. у ресавском: *мислео*, а такав се облик јавља и у трстеничком.

Рефлекси Ђ у говору становништва Ђердапске зоне, као што нам наведени примери показују, углавном се слажу са стањем које данас налазимо у ресавском говору. Одступања од доследне екавштине могу бити резултат и новијих кретања носилаца појединих изговора на штокавском тлу, а није искључено, како за цело ресавско подручје, тако и за Бердап, да ту имамо трагове ранијих миграционих струјања. Несумњиво је и ова зона примала досељенике, макар у мањем обиму, и придошлице из шумадијског говорног појаса, а те придошлице су носиле у свом говору поред екавских и неке „икавске” рефлксе јата. У процесу говорног уједначавања, отклањања изразитих неједнакости које су досељеници носили у свом говору, а под утицајем говора стариначког становништва, могли су се појавити и суперекавски облици какви су још раније констатовани за јужније говоре косовско-ресавског типа. Интересантно је да говор Банатских Хера у многим појединостима овде не иде заједно са говором становника Ђердапске зоне. Тако, на пример, у том говору постоје сасвим нормални екавски облици: *поболео, живела, огладнео, задоцнео*, али се за тај говор не дају потврде типа *радео*; значи, тамо их нема. То би, исто тако, говорило да је Ђердапска зона, и оне јужније, била више изложена различитим утицајима домаћег становништво, чије се последице осећају и у рефлексима јата.

Африкате

Овај говор, у начелу, има све африкате за које зна и наш стандардни језик, а африката дз, која је позната и другим говорима косовско-ресавског типа, јавља се нешто ређе. Али ово није све што има да се каже о африкатама Ђердапске говорне зоне. Ту, наиме, поред нормално штокавских гласова *ч-ћ, и-ћ* јављају се, и не ретко, и африкате *ч* и *џ* са нешто помереном артикулацијом, знатно палаталније него што је то случај са тим гласовима у другим говорима овога типа, са ресавским говором на пример. Уз то, одве се често јавља и потпуна супституција африката *ч* и *џ* африкатама *ћ* и *ѣ*. Ево шта је забележено на терену:

1. Нормалан изговор ових гласова:

- а) ако дођу, наптраи ћубру, ћубре, наћубриш, млаћи чоек,
- б) ћерка, младћи, до поноћи, не сећам се и сл.
ћаћи, доћи кад доћеш и сл.
- в) скдчио, чђо, причу, Мйроч, обичај, венчо се, у Жичу,

тако, ова појава није могла да се шири, не чак ни са северозапада. Истина, за овакво стање, за неразликовање двају парова африката, знају неки јужнији говори, или, пак, говори шћакавског типа. Али било какав утицај са те стране овде је искључен. Ни територијално ни миграционим струјањима та се појава није могла протегнути од Бердапа. Остаје нам једино да узрочинке овој појави тражимо у међујезичким додирима: као резултат мешања нашег и румунског језичког елемента. Овакво закључивање има и своју реалну подлогу.

Изговор констриктива ш и ж

У изговору многих информатора бердапске зоне бележио сам врло палаталне конструктивне *ж* и *ш* кажем, каже, лаже, кажу, бџе односно: дџо, дџли, штџ могу, мџшење, вџше, највише, истина, напоредо са нормалном артикулацијом ових гласова: шта, нешто, школу, дошли, машина; жена живео, може, кажу, кажи. Карактеристично је, бар према моме материјалу, да се и овде Добра изваја. У том селу појава палаталних констриктива *ш* и *ж* изостаје.

Узрочнике и овој појави треба тражити у румунском језичком елементу, у утицају фонетике банатских румунских говора на наш изговор тих гласова. За банатске румунске говоре проф. Флора посебно указује на присуство палаталних констриктива *ш* и *ж*, уп.: „Фрикативни гласови *с* и *з* постоје у граничном појасу према Банату, а имају и одговарајуће кореспонденте у умекшаним африкатама *ч* и *ж*“. Да је појава палаталних констриктива индивидуалног карактера, то је факат. Чињеница је и да та појава може бити генерацијска варијанта фонема *ш* и *ж*, али је чињеница да ту појаву не налазимо тамо где нема мешаног становништва. Све је то доказ да је у питању утицај друге језичке базе на нашу артикулациону основу. На фонолошком плану, природно, ове девијације од фонетског стандарда немају никаквог утицаја: ако нису у питању индивидуалне варијанте одређених фонема, у питању су локалне варијанте.

АКЦЕНАТ

Једно од најинтересантнијих, а рекло би се и најзамршенијих питања везаних за говор становника бердапске зоне јесте његова акцентуација. Специфичност акцентуације овога говора огледа се у чињеници да ту налазимо све акценте прогресивнијих говора штокавског дијалекта, али уз њих он зна, истина не тако често, и за појаву кратког експираторног акцента који је својствен говорима источне Србије, призренско-тимочким говорима. Специфичност бердапске акцентуације огледа се још и у томе што, као и други говори косовско-ресавског подручја, зна и

за силазне акценте ван иницијалног слога, укључујући ту и отворену ултиму. И, на крају, ово подручје има и специфично својих акценатских одлика: неке примарне дужине овде су скраћене, а постоје нека акценатска померања којих нема у другим говорима овога типа.

МОРФОЛОГИЈА

Стање облика у говору становништва Ђердапске зоне не одступа, у битнијим особинама, од ситуације коју налазимо у јужнијим говорима овога типа. Начелно узето и овај говор зна за све облике, али њихова употреба нема онакву дистрибуцију како је то у прогресивнијим говорима штокавског дијалекта, у шумадијским говорима, на пример, али има, и не мало, и потврда за стандардну употребу појединих падежних облика.

ЗАКЉУЧАК

У закључку се може рећи:

1. Ово је косовско-ресавски говорни тип. Истина има неких особина у фонетици и морфологији које га на изванредан начин доводе у ближу везу и са тимочким говором, само су те особине бројно ограничене и ту се јављају као говорни нанос (на првом месту ту се мисли на експираторни акценат и појаву удвојених заменичких облика).

2. С обзиром на локацију, и на састав становништва ове зоне, јасно је откуда ту тако видни утицаји румунских банатских говора. Ти су утицаји нарочито видљиви у фонетици: свођење два пара африката на један и појава изразито палаталних шупшавих сугласника *ш* и *ж*.

3. Утицај супстратске говорне структуре на наш језички систем, без сумње, био је и шири и разноврснији, али то није само проблем нашега говора, нити, пак, косовско-ресавских говора као целине, то је проблем свих говора источно од Мораве. Негде је тај утицај оставио већих а негде мањих трагова, али је несумњиво присутан у свим тим говорима.

4. У ранијој дијалектолошкој литератури као битне карактеристике косовско-ресавских говора наводиле су се и ове: доследна замена јата вокалом *е*; задржавање старијег степена акцентуације; облички синкретизам генитива и локатива, облик генитива („ код свих именица употребљава се и за лок.); датив синг. именица женског рода на *-а* има увек завршетак на *-е*; инструментал синг. именица *м.* и *ср.* рода често има завршетак *-ем* и иза тврних сугласника; наставак у придевској парадигми увек је *-е*: *ех, ем, ема*, где би требало да је *-и* од *ы* (в. А. Бел ић: *О српским или хрватским дијалектима*, Глас СКА, LXXVIII, Београд 1908, стр. 71. в. од истог аутора: *Дијалекто-*

лошка карта српског језика, на руском, 27—32, *О двојини у словенским језицима*, стр. 120; в. такође и Јован Живановић *О српском језику*, Нови Сад 1888, стр. 192. Живановић ту даје ове особине, као најглавније, за ресавски говор: доследан екавизам -несам, неси; датив једнине им. ж. р. на -е: к земље и сл.; лок. једнине тих именица такође на -е: у Приштине, у Удбине -из народних песама, као и: на ливаде, по прилике; ширење наставка -ем у инстр. синг. придева м. р.: новем тако и тем; чување заменичких облика не, ве; ни, ви: ето не, црн ви живот, изела ве, већ ни ништа чекат није — и сл. стр. 192—202). Ови подаци, сасвим разумљиво, с обзиром на то ко их је наводио, узимани су као стварне особине свих говора овога типа. Новија испитивања говора централне Србије ту су унела знатне корекције. Проф. Ивић у *Дијалектологији* (Нови Сад 1956) као типичне особине косовско-ресавских говора наводи ове: старије акцентуација, са повлачењем кратког и појавом дугоузлазног акцента (однос: гла́ва-сѐстра); постојање и метатак-сичког повлачења, у Вучитрну: гла́ва:) али и ћак у севернијим говорима те зоне. Свакако се мисли на Левач; ликвидирање постакцентских дужина; по правилу екавска замена јата, иако и: нисам, жени, сикира; отвореност самогласника *e* и *o*; одсуство фонеме *x*; појава африкате *dz* као звучног парњака фонеме *ц*; губљење сонанта *j* иза дугог вокала из финалне позиције немо, ова; датив и инструментал мн. имају редовно -ма: воловима, женама; локатив и генитив, по правилу, имају наставак -а: камиона, по шума; постојање облика типа лебем, дететем, као и: јунаце, буре́зе; дат. и лок. једнине зам. промене мене, тебе, себе, инстр. моном, постојање енклитичких облика ју, ни-ви, не-ве; компаратив на -еи, и -ши, као и постојање аналитичке компарације, футур типа: ће се ранимо: нарушено или потпуно уклоњено разликовање падежа правца од падежа места (стр. 100—102).

Као што видимо, овде је списак особина косовско-ресавских говора знатно проширен и осавремењен, али ни он нема издиференциране опште, заједничке особине и оне које нису такве. Истина, у време израде ове књиге ми још нисмо имали онолико монографија о тим говорима колико их има данас. Због тога и ту може бити неких сувишних уопштавања.

Ако бисмо данас желели да направимо списак типичних особина косовско-ресавских говора, свакако би у напред датом броју тих особина требало унети ове корекције — напусти-ти инсистирање на двоакцентској системи. Ту су већ присутна сва четири новоштокавска акцента мада им дистрибуција није увек стандардна и мада напоре до са узлазним акцентима живе још и старији акценти, изузев, најчешће, кратке отворене улити-ме, али и они настали у процесу метатаксичког повлачења (гла́ва, сѐстра); постакцентске дужине нису више ни у овим говорима сасвим непознате, иако нису честе; рефлекси јата никако

више нису искључиво екавски у свим говорима овога типа. Присутност облика нисам, није, мени, теби, жени, ди, ги и сл. евидентно је у врло великом броју говора овога типа; африката *dz* има доста органичено поље свога битисања и никако се не јавља као звучна опозиција фонеме *ц*; фонема *х* никако ту више није фонетска непознаница. Друго је питање колика је њена фреквенција и какве су њене фонолошке вредности. Али то није само проблем овог говора; падежни синкретизам: датив-инструментал и генитив-локатив пл. само су теоретска претпоставка. Реална је ситуација да је и тај хармонизам знатно нарушен, исп. из Ресаве: разговора са сељаци, сас ти лопови, са радници; односно: био у жандари, на ови састанци, по збегови, тако и: с ова кола, под врата, као и: стави то на вратима, ушли су у колима. Код именица ж. р. у генитиву се јавља и општи падежни облик: шес банке, двеста банке, пет иљаде, седам куће, у инстр. поред облика на-ма, постоје још и: с наше жене, з дебеле свиње, с комшије; а у локативу поред облика на-ма још и генитивни облик: по свадба, по планина, односно општи падеж: ишо на штাকে, држао га на руке, у овце, по те стране и сл. Ресавска ситуација овде није никакав изузетак. Компаратив на *-ei* или на *-ши* такође може изостати у неком говору овога типа. То потврђује и говор бердапске зоне.

Дакле, и ове закључне напомене јасно показују где је место овога говора: то је један од ресавских говора. Уколико у јужнијим говорима изостаје нека од бердапских говорних особина, то је због тога што је страни утицај тамо био слабији и што билингвистичка ситуација није тамо масовнија појава.

Summary

THE SPEECH OF POPULATION OF THE ĐERDAP ZONE

by

Asim Peco

In the Danubian canyon, on the way from Sip to Kladovo, there are several places the speech of which, as regards its basic characteristics, belongs to the Kosovo — Resava type. To be sure this zone was not exempt from influences coming from other regions; however, the whole of its phonologicals and morphological system remained in accordance with the Speech of Central Serbia. Among the foreign influences particularly noticeable are those deriving from the Roumanian language, which is understandable as this zone, even nowadays, is partly bilingual: Serbo-Croatian and Roumanian.

Душан И. БАНДИБ

ТРАДИЦИОНАЛНА ПОЉОПРИВРЕДА У БЕРДАПСКИМ НАСЕЉИМА

УВОД

Овај прилог представља део колективног рада сарадника Етнографског института САНУ у Београду на пројекту *Етнографска истраживања у Бердапу*. Истраживања у вези са овим пројектом вршена су у оним насељима на десној, српској страни Бердапске клисуре, која су, изградњом бране ХЕ „Бердап“, односно стварањем вештачког акумулационог језера, касније потпуно или делимично потопљена.

У августу 1969. и у септембру 1970. вршили смо теренска истраживања у пет таквих насеља: Брњици, Добри, Текији, Голубињу и Сипу. Прикупљени материјал допуњен је подацима са теренског рекогносцирања, које су сарадници Института извршили у току 1962. и 1963,¹ а такође и подацима који су прикупљени у вези са израдом прве свеске Етнолошког атласа Југославије (за Добру, Брњицу, Голубиње и Бољетин)². Као помоћну литературу користили смо антропогеографске и привредногеографске радове о пољопривреди Кључа и Пореча³ (области којима припадају проучавана насеља), као и етнолошке прилоге у којима је обрађена ова проблематика на подручју североисточне Србије⁴.

1 Ручкописни материјал са овог рекогносцирања презентирањем је као елаборат, који се налази у архиву Етнографског института САНУ у Београду (*Етнолошки елаборат*, Београд, 1963)

2 Ручкописни материјал за Етнолошки атлас Југославије, Упитник I, за насеља Брњицу, Добру, Голубиње и Бољетин заведен је у Етнографском музеју у Београду под привр. инв. бр. 413, 414, 195 и 196

3 Посебно су нам користили следећи радови: Коста Јовановић, *Неготинска крајина и Кључ*, СЕЗБ LV, Београд, 1940. Милосав Лутовац, *Неготинска крајина и Кључ (привредно-географска проучавања)*, Зборник радова — Географски институт „Јован Цвијић“, књ. 15, Београд 1959. Стеван Вујадиновић, *Пореч (привредно-географске одлике и саобраћајне везе)*, Посебна издања САНУ, књ. CCCLVII (Одељење природно-математичких наука, књ. 30), Београд, 1962. Мирослав Д. Милојевић, *Развитак земљорадње и њене карактеристике у источној Србији*, Зборник радова — Географски институт „Јован Цвијић“, књ. 23, Београд, 1970.

4 Персида Томић, *Бачија у Карпатској области Србије, јужно од Дунава са освртом на бачију уопште*, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 30, Београд, 1968. Персида Томић, *Сточарство (Неготинска крајина)*, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 31—32, Београд, 1969. Душан Масловарић, *Земљорадња у Неготинској крајини*, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 31—32, Београд, 1969. Пољопривреда српског становништва на румунској страни Бердапа описана је у раду Д. Масловарића *Привреда у Свињици*, Зборник радова САНУ, Нова серија, књ. I (Етнографски институт, књ. 5), Београд, 1971.

У овом раду обухваћене су, пре свега, основне карактеристике традиционалне пољопривреде поменутих насеља (структура, технологија, важнији елементи друштвене и духовне надградње), уз краћи осврт на неке новије процесе и промене, посебно на оне који су настали у савременим условима изградње социјализма. Истраживање наведених питања заснива се на етнографској методи. На тај начин оно би представљало извесну допуну претходним радовима о пољопривреди овог краја, чија се разматрања (као што је већ наглашено) крећу углавном у домену антропогеографије и привредне географије.

ОПШТЕ НАПОМЕНЕ О ПОРОДИЧНИМ И ДРУШТВЕНО-ИСТОРИЈСКИМ УСЛОВИМА ЗА РАЗВОЈ ПОЉОПРИВРЕДЕ У БЕРДАПСКИМ НАСЕЉИМА

Природни услови у Бердапској клисури погоднији су за развој сточарства него за развој земљорадње. Већи део српске стране Бердапа сачињавају стрме падине планине Мироча, покривене шумом, која се спонтано обнавља и трајно одржава⁵. Посебно је значајно што је на великим површинама заступљена тзв. „ситна шума“ (жбуње и шибље) са мањим пропланцима, коју становништво овог краја користи за испашу стоке. Зиратне земље има релативно мало. Највеће плодне површине налазе се на уској алувијалној равни крај десне обале Дунава и у двома котлинама: Голубачкој и Доњомилановачкој⁶. Обрадива земља налази се обично у танком слоју и лошег је квалитета (нпр. у атару Сипа класификована је у V, VI и VII класу).

Ни климатски услови нису погодни за развој земљорадње. Клима је оштра, континентална, са честим маглама и обилним падавинама⁷. Осунчаност српске стране Берпада је слаба зато што њене падине имају претежну експозицију према северу⁸. Има много ветровитих дана. Карактеристичан је источни ветар — кошава, који дува углавном у зимским месецима.

Природно је што се у оваквим условима од најранијих времена сточарство развило као доминантна привредна грана. То је и остало све до друге половине 19. века. Развоју сточарства су допринеле и одребене друштвено-историјске прилике. То се односи, пре свега, на дуге периоде опште имовинске несигурно-

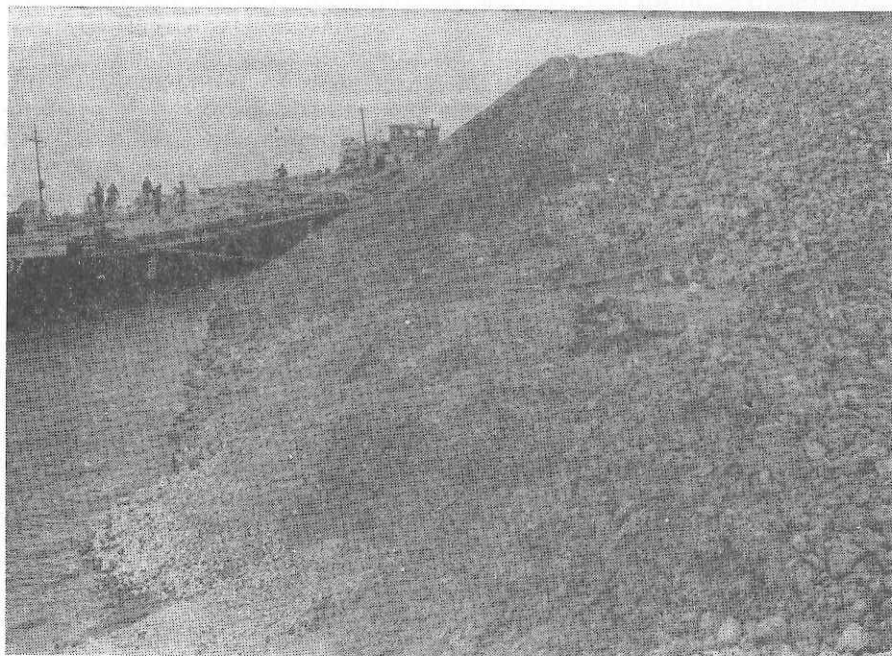
5 Павлина Михајловски, *Географске основе за развој туризма у Бердапу*, Зборник радова — Географски институт „Јован Цвијић“, књ. 23, Београд, 1970, 210

6 О морфолошкој подели Бердапске клисуре и њеним физичко-географским карактеристикама видети: П. Михајловски, *наведено дело*, 193 — 200.

7 О климатским карактеристикама Бердапске клисуре видети: П. Михајловски, *наведено дело*, 204 — 210

8 Исто, 210

сти, који су у североисточној Србији владали у току целог средњег века, а посебно за време турске владавине. Према М. Д. Милојевићу, још крајем 18. века, „с обзиром на друштвено-политичке прилике и нестимулативни социјални положај ондашњих земљорадника, фонд земљишта на мукадским и спахијским добрима у Поморављу, Тимочком басену и Подунављу (а самим тим и Бердапу — м. пр.) претежно је коришћен као стална зелена површина и шумско земљиште”⁹, дакле, као површина прилагођена сточарском начину привређивања.

Сл. 12 Каменолом Јеленска стена код Голупца
(снимио Д. Дрљача)

Почетком прошлог века, после извојеваних победа у првом и другом српском устанку, са политичким и националним ослобођењем Србије, стварају се у овим крајевима нови услови за развој пољопривреде, посебно земљорадње. Лична и имовинска сигурност је све већа. Становништво се повећава природним прираштајем, а и досељавањем са стране¹⁰. Упоредо са повећавањем становништва крче се шуме, преоравају пашњаци и пре-

⁹ М. Д. Милојевић, *наведено дело*, 127

¹⁰ Снажнији прилив становника из разних крајева осећа се нарочито у последњих стотинак година, „посебно од времена регулисања Сипског канала, као и отварања неких нових и мањих рудника“ (др Мирко Барјактаровић, *О становништву бердапских насеља*, „Развитак“, бр. 2, Зајечар, март—април 1972, 88

тварају у њиве. Земља се све интензивније обрађује¹¹. Овим процесом била су обухваћена и Ђердапска насеља, као и суседне области у њиховом залеђу. Међутим, ове промене су се одвијале споро, па је још средином 19. века сточарство егзистирало као доминантна привредна грана¹². Ипак, временом је већи део пашњака (нарочито оних у близини насеља) преоран, па је пољопривреда Ђердапских насеља добила мешовити, сточарско-земљораднички карактер. Тако је и данас.

У периоду после другог светског рата, под утицајем нових друштвено-економских услова, пољопривреда доживљава велике промене (социјализација земљишта, индустријализација, хемизација и др.), али и извесно опадање, пре свега, услед одлива радне снаге у непољопривредна занимања (запошљавање у индустрији, одлазак на школовање и др.). Ове промене се, наравно, могу запазити и у пољопривреди Ђердапских насеља, али због специфичних природних и друштвених карактеристика овог краја пољопривреда је у већој мери сачувала своју традиционалну структуру.

СТОЧАРСТВО

Врсте стоке

Традиционално сточарство Ђердапских насеља заснивало се (а и данас се великим делом заснива) на гајању ситне стоке — коза и оваца. Оваквој оријентацији сточарске привреде погодовали су и природни услови, пре свега обиље природних пашњака и ситне шуме.

Гајење коза било је некад веома развијено. Читава домаћинства живела су искључиво од ове врсте стоке. Према подацима К. Јовановића, у Сипу, на пример, било је почетком 20. века више коза него оваца¹³. У овом насељу било је домаћинства и са под 80 коза¹⁴. Козе су држали због млека, меса и кострети, која им је, помешана са вуном, служила за израду одевних предмета.

Међутим, гајење коза је у периоду после другог светског рата нагло прекинуто доношењем Закона о заштити шума и забрани држања коза (1953). Данас, на пример у Сипу, има свега око 60 коза. И у осталим насељима ове области слично је стање. Само мањи број домаћинства држи козе. Уосталом, општинске власти дозвољавају држање само две-три „санске“ козе по домаћинству.

11 О поменутих променама видети: М. Д. Милојевић, *наведено дело*, 126. Персида Томић, *Сточарство (Неготинска крајина)*, 152

12 К. Јовановић, *наведено дело*, 126

13 Исто, 125

14 *Етнологски елаборат*, 111

Овчарство је, уопште узевши, било и јесте најважнија грана сточарства у овом крају¹⁵. Овца је скромна у исхрани и не захтева велику негу. Зато могу да је држе и сиромашнија и мање бројна домаћинства. Осим тога, овца је и вишеструко корисна. Осим млека и меса, користи се и њена вуна, од које се израђују неки делови одеће (џемпери, шалови, сукње), простирке и ћилими. У неким насељима (нпр. у Брњици) и данас готово свака кућа има разбој.

Највише се гаје домаће, брдске овце „измешане расе”. Покушало се и са држањем мерино-оваца, али оне нису могле да се одрже због неповољне климе, као и због неискуства домаћег становништва у гајењу таквих раса. Осим тога, као што је већ истакнуто, паша се великим делом обавља и у шуми, па велико руно мерино оваца често остаје на грању и трњу.

У периоду после другог светског рата овчарство је нагло опало. Тако је у Голубињу, у периоду између два светска рата, просечно домаћинство имало 60—70 оваца, а било их је и са преко 100 бртва. Данас просечно домаћинство има једва око 20 оваца, а нема ни једног са више од 30 грла. И у другим ђердапским насељима слично је стање: у Добри само једно домаћинство има више од 50 оваца, у Брњици нема ниједног са више од 20, итд.

Према ститистичким подацима из 1960¹⁶, број оваца за приплод (по насељима) био је следећи: Бољетин — 2 070, Д. Милановац — 1 159, Голубиње — 1 945, Мосна — 1 094, Сип — 289, Текија — 1 527, Добра — 1 744, Брњица — 944, укупно 10 772 овце за приплод на 2 111 домаћинства, или, приближно, пет оваца за приплод по домаћинству. Данас је тај број свакако још мањи.

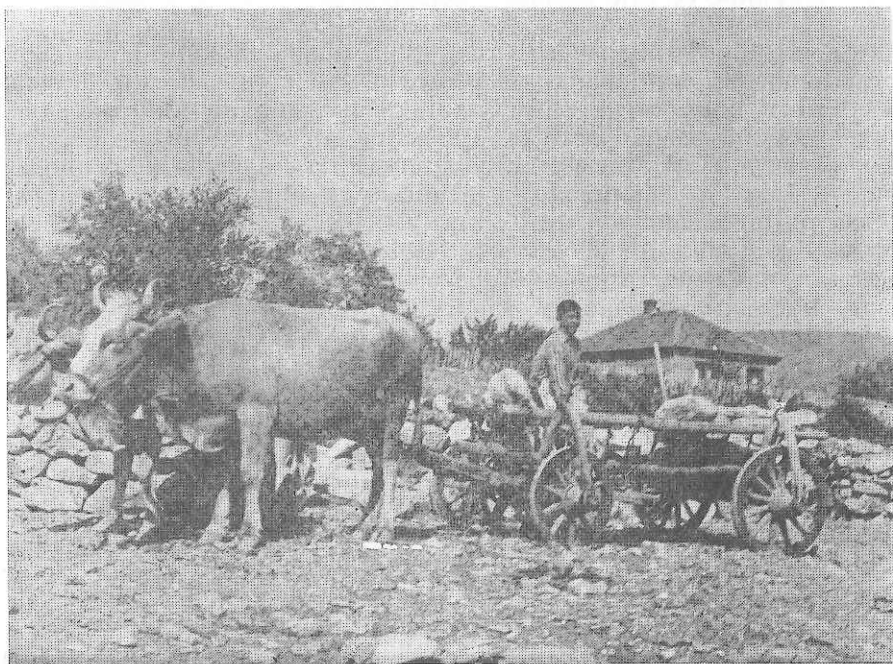
Главни разлог за опадање овчарства је стално смањивање површина за испашу. То је постепено довело до преоријентације на гајење оних врста стоке чија је исхрана у много мањој мери везана за пашњаке (говеда, свиње).

Говедарство се у овом крају развијало упоредо са развојем земљорадње. У ратарским пословима говече се користи као једина запрежна снага. Док се орало примитивном дрвеном ралицом, односно док је орање било тешко, држани су углавном волови. Но, временом, са употребом савршенијих средстава у земљорадњи, све више се гаје краве. Данас крава, као запрежна снага, замењује вола, а у погледу добијања млека делимично замењује овцу и козу. Према процени неких информатора „на двадесетак крава дође по један во”. Иначе, у овом крају гаје углавном „буше”, говеда ситне, домаће расе.

15 Видети: К. Јовановић, *наведено дело*, 125

16 *Попис пољопривреде*, књ. I, Основни подаци индивидуалних газдинстава по насељима, Београд, 1960. (изд. Савезни завод за статистику), под Бољетин, Милановац, Голубиње, Мосна, Сип, Текија, Добра и Брњица.

Према статистичким подацима из 1960.¹⁷ број стеоних крава и јуница (по насељима) био је следећи: Бољетин — 256, Д. Милановац — 253, Голубиње — 486, Мосна — 193, Сип — 121, Текија — 238, Добра — 342, Брњица — 41, укупно 1 930 крава на 2 111 домаћинства, или просечно мање од једне краве по домаћинству. Један део домаћинстава не држи ову врсту стоке. Међутим, она домаћинства која је држе, обично имају по две-три краве, ређе краву и вола.

Сл. 13 Експлоатација камена на реци Косовици у Сипу, 1963.
(снимио Д. Дрљача)

Свињогојство има своју традицију у овом крају. Према неким подацима, у време кад је Србија била у добрим односима са Аустро-Угарском (пре царинског рата) било је у Доњем Милановцу неколико трговица који су товили свиње и извозили их у Аустро-Угарску. У њиховим оборима било је и по 100 — 150 свиња различитог квалитета. Гонили су их у државне шуме на „жирење”, а кукуруз се куповао у Великом Градишту.¹⁸

Гајање свиња развијено је и данас у приличној мери. Године 1960¹⁹ у испитиваним насељима било је укупно 1 404 сви-

18 С. Вујадиновић, *наведено дело*, 40

19 *Попис пољопривреде I*, под Бољетин, Милановац, Голубиње, Мосна, Сип, Текија, Добра и Брњица.

17 Исто.

ње за приплод на 2 111 домаћинства (Бољетин — 209, Д. Милановац — 197, Голубиње — 341, Мосна — 156, Сип — 43, Текија — 115, Добра — 295, Брњица — 48). Међутим, потребно је напоменути да се свињогојство снажно развило последњих десетак година. Већи део домаћинстава (па чак и она која се иначе не баве сточарством) држи по неколико свиња. Обично их хране земљорадничким производима (пре свега кукурузом), али их повремено гоне и у шуму на „жирење”. Гаје их за своје потребе, а не за продају. Обично су то „моравке”, свиње домаће расе — дугих ногу, издужене њушке, црне длаке. Од њих се добијају мале количине масти. Последњих година почело се и са гајањем свиња јоркширске расе.

Коње ретко држе. Употребљавали су их углавном за товарење, вучу а и за неке пољопривредне послове (нпр. вршидба). Међутим, са развојем саобраћаја и применом неких нових средстава у пољопривреди, значај коња нагло опада. У свим насељима ове области њихов број је у сталном опадању. На пример, у Голубињу је још 1961. било 95 коња²⁰, а 1970. није их било више од десет.

Живинарство није нарочито развијено. Има највише кокошију, а у нешто мањој мери гусака и патака. У неким насељима (нпр. у Брњици) гуске су почели да гаје тек у току последњих неколико година. Бурке су права реткост. Држе се искључиво домаће расе. Иначе, живини се не посвећује довољна пажња мада њена улога у исхрани овдашњег становништва није мала.

У прошлости је било прилично развијено и пчеларство²¹, али је већ почетком овог века почело да опада. Данас пчеле држи обично по неколико домаћинстава у селу, а ретка су домаћинства која имају више од десет кошница²².

20 Етнолошки елаборат, 87

21 К. Јовановић, *наведено дело*, 129

22 Кошнице се обично налазе у воћњаку, у близини куће. По правилу, нема пчелињака. До другог светског рата пчеле су најчешће држане у „вршкарима“ (вл. „курпенима“) — кошницама купастог облика, исплетеним од павити (врсте дивље лозе) а облепљеним мешавином креча, пепела и говеђег измета. У употреби су биле и „буторке“, кошнице од пресеченог пања. Данас се, поред вршкара, све више користе „сандучаре“ од липових, чамових или тополових дасака. Вршкаре се обично прекривају ражаном сламом, липовом кором или увезаним буковим грањем, а сандучаре плехом или тер-папиром.

Кад процвета багрем, пчеле се носе у шуму на пашу. Позната су места за испашу пчела у атарима Мосне, Брњице, Голубиња и Сипа. Дешава се да рој побегне из кошнице. Ако неко наиђе на одбегли рој у каквом шупљем дрвету, он на његовој кори уреже крст („закрсти га“) и на тај начин истакне своје власништво над пронађеним пчелама. Ако је дрво у коме је рој танко, одсеку га и носе кући заједно са пчелама. Ако је стабло толико дебело да га не могу пресећи, најчешће пред отвором запале неку крпу (понекад и хрстову гљиву) и димом истерају пчеле. На други отвор поставе кошницу у коју пчеле, теране димом, улећу.

Напасање и држање стоке

У Бердапским насељима (као, уосталом, и у целој северо-источној Србији²³) стока се само у току летњег периода изгони на пашу, углавном у границама атара села или општине. У даљој прошлости било је довољно пашњака²⁴. У већини села, велике површине за испашу биле су концентрисане на општинском земљишту („општинској утрини“). Такав је случај био, на пример, у Добри, где се напасање стоке на општинском земљишту одржало све до првог светског рата. Ове општинске пашњаке ограђивали су сами сељаци да би стока (коју нису чували) могла слободно да пасе и да не би упропашћавала усеве на околним њивама. Правили су ограду од „баскија“ или „оврљика“. Свако домаћинство било је дужно да направи по један део те ограде. Оно домаћинство чији би део ограде провалила стока, морало би да плати одговарајућу казну.

У току друге половине прошлог века општинске утрине су углавном преоране и претворене у обрадиву површину, а сточни фонд је видно смањен. Због тога се данас стока напаса на приватним поседима, а нешто мање и у државној шуми. Површине за испашу налазе се на падинама околних брда, а једним делом и у алувијалној равни Дунава. На пролеће и на јесен стока се пушта на покошене ливаде и на њиве са којих је обран кукуруз.

Бердапска насеља припадају збијеном типу. Окућнице су мале, па нису погодне за држање стоке. Зато је готово свако веће домаћинство држало своју стоку ван насеља, на „салашу“. Салаш се састојао из неколико зграда, подигнутих на сопственом имању, обично у близини испаше и добре воде. Обавезно је грађена „колиба“, или „кулача“ од дрвених облица, која је служила за становање људи и држање млечних производа. Понекад се за ту сврху градила и права једнодељна или дводељна кућа од чатме. Поред ове колибе (или куће) налазила се „струга“ или „струнга“ — ограђен простор за овце. У оквиру „струге“ била је и надстрешница на једну воду („наслон“ или „заслон“), под коју су се склањале овце у време велике жеге или кише. Иначе, стока се држала и у посебним зградама: „кошара“ („тоблар“) за овце, „штала“ за говеда, „свињац“ („кртог“) за свиње²⁵. Понегде (нпр. у Бољетину²⁶) грађена је и „свајка“, згра-

Постоје и нека веровања у вези са одбеглим ројем. Сматра се да онај ко украде пчеле из „закрштеног“ дрвета неће моћи да има никакве користи од њих. Осим тога, верује се да у среду и петак (нарочито у петак) не ваља ићи по пчеле.

23 П. Томић, *Бачија у Карпатској области Србије*, 10

24 К. Јовановић, *наведено дело*, 126

25 Термини узети из Етнолошког атласа Југославије I (Добра, Брњица, Голубиње, Бољетин), 101 — 102

26 *Етнолошки атлас Југославије*, уп. I (Бољетин), 102

да за прераду млека. После дневне паше стока се догонила на салаш. Пошто су салашаи често били прилично удаљени од насеља, цела породица (или бар неколико њених чланова) била је принуђена да у току лета живи у њима. Док се лето проводило на салашу, зими су обитавали у селу. За време летњег периода силазили су у село само суботом и недељом ради разних набавки, а младеж и ради забаве.

Данас, кад сточарство опада и кад је стоке све мање, људи су у могућности да је држе и у оквиру својих окућница. Природно је онда да су салашаи у великој мери изгубили свој привредни значај. Њихов број се стално смањује. У доњим насељима (Сип, Текија) преостале породице настањене на салашима данас су и једини носиоци сточарске привреде. У Текији има још око десет а у Сипу седам — осам таквих породица. Нестајање салаша је у директној вези и са све већим интензитетом запошљавања становништва у непољопривредним делатностима (нпр. ХЕ „Ђердап“, бродарство, каменолом код Голупца). Наиме, радници желе да буду што ближе радном месту, док им свакодневно путовање са удаљених салаша представља сувише велики губитак времена.

Бачијање

За Ђердапска насеља карактеристичан је колективни начин сточарења, познат под називом „бачија“ (код Срба) или „ст’на“ — „стина“ (код Влаха). Под бачијом се подразумева „удруживање домаћинстава са овцама музницама преко лета у циљу заједничког чувања на сеоским испашама изван насеља и заједничког искоришћавања млека“²⁷. То је веома архаична установа²⁸. Према систематизацији П. Томић, по начину исхране стоке бачија Ђердапских насеља припада тзв. „алпском типу“, а по организацији бачије и искоришћавању млека — првој варијанти овог типа²⁹. Поменути тип бачије (иначе, сличан алпском планшарству) распрострањен је, према истом аутору, у североисточној и југоисточној Србији и Македонији³⁰. Налазимо га и код српског становништва на румунској страни Ђердапа³¹. Према томе, бачија Ђердапских насеља се, бар по својим основним одликама, уклапа у начин сточарења осталих области источне Србије.

У бачију се удружују домаћинства која имају мањи број стоке. По правилу, то су домаћинства која се међусобно налазе у сродничким или пријатељским односима. Осим тога, удру-

27 П. Томић, *Бачија у Карпатској области Србије*, 13

28 Исто, 10

29 Исто, 25

30 Исто.

31 Д. Масловарић, *Привреда у Свињици*, 23

жују се и породице чија се имања налазе у суседству. То је посебно корисно када се бачија организује на приватним пашњацима, јер се тада стадо сели од једног имања (пашњака, салаша) до другог. Данас се „састављају” само овце, док су раније (до поменуте законске забране) састављали и овце и козе.

Бачијање најчешће почиње на сам Бурбевдан (нпр. у Сипу, Текији, Голубињу), док се у Добри и Брњици стока саставља неколико дана касније, обично у прву суботу после овог празника³².

Пре него што бачијање почне, на повољном месту се изгради бачија, комплекс зграда које служе за боравак стоке, њених чувара, као и чељади која је задужена за прераду млека. Место на коме ће се правити бачија налази се на имању једног од учесника. Пази се да буде близу воде и добре испаше. Понекад се налази и у самом насељу (нпр. у Текији), у дворишту једног од „бачева”. Домаћину бачије даје се извесна накнада, обично у виду права на мужу састављене стоке у току једног дана. Место за бачију се сваке године мења. Вероватно су се некад погодна места за бачију користила и дуже време, о чему сведочи и постојање топонима „Бачија” у атару насеља Текије³³.

Бачија се састоји из струге („струнге”), „струге са наслоном” (или „заслоном”) и „колибе” („кулаче”). Струга и струга са наслоном служе за смештај састављеног стада. Ограђене су кружном, елипсастом или правоугаоном оградом од прућа. Међусобно су одвојене истом таквом оградом. У средини ограде су врата (ва. „уша”). Наслон се прави дуж унутрашње стране ограде у виду надстрешнице од грања, лишћа и сламе, која је подупрта дрвеним кољем. Колиба је раније била једнодељна, прављена од облица и прекривена грањем и лишћем. Данас колиба најчешће има две просторије, прави се од дасака а покрива лимом и другим приручним материјалом. Служи за спавање бачева и чобана, као и за прераду млека.

Увече, уочи почетка „бачије”, учесници дотерују своја стада на одређено место, састављају стоку и музу је „да се млеко не би укварило у вимену”. Сутрадан ујутру, на сам дан почетка „бачије”, воде заједничко стадо на пашу. Сваки од бачева има свог чувара, обично неког од укућана. Стоку враћају у стругу око подне, а у неким насељима и раније (нпр. у Добри око 10 — 11 h). Некад се пуцњем из пушке свечано најављивао долазак стада.

На први дан бачије стока се „роваша”, тј. обележава се на нарочит начин. То се чини зато да би свако домаћинство могло да распозна своје овце. Обично им се роваше уши (нпр. у виду

32 Тако је и у Поречу (С. Вујадиновић, *Пореч*, 38.) и у Неготинској крајини (П. Томић, *Сточарство /Неготинска крајина/,* 161.) где бачија увек почиње четвртом или суботом.

33 К. Јовановић, *наведено дело*, 296

римских бројева I, II, III), а у новије време им боје уши, реп или чело.

Пред подне почиње прва мужа и „мерење“ млека на начин који је, у разним варијантама, распрострањен у целој североисточној Србији³⁴. Бачеви се поређају са обе стране улаза у стругу. Један од чобана натерује стоку, а сваки бач прихвата своје овце и музе их у присуству осталих. Кад је кишовито време, овце се пуштају у стругу и музу се под „наслоном“.

На улазу у стругу врши се и „мерење“ млека. То се чини ређе „оком“ (посудом од ораховог или храстовог дрвета, чија је запремина око $1/2 l$ млека), чешће „купом“ (такође дрвеном посудом, чија запремина износи око пет ока). Кад купа није пуна, млеко се у њој мери „брковима“ (вл. „раг“). Бркови су у ствари врста рабоша (како их, иначе, и називају у Свињци³⁵ и Неготинској крајини³⁶). То су две дашчице, од којих је једна без подеока а друга је издељена на десет једнаких делова. Сваки подеок означава запремину од пола оке. Неподељена дашчица умаче се у млеко и ставља уз дашчицу са подеоцима, на којима се ишчитава количина млека у купу. Резултате мерења бележио је обично најстарији бач на посебном рабошу. Данас се то чини на хартији.

Мерењем се установљавала тачна количина млека коју је сваки бач добио од своје стоке на првој мужи. Уједно, овим се одређује и количина млека коју ће поједини учесници добити од састављеног стада у току трајања бачије. Најчешће се за сваку оку, измерену за време праве муже, добијало право на два „ведра“ (ведро = 10 — 15 ока) у току једног „реда“. Сваки бач је бар два, а понекад и три пута долазио на ред. У другом или трећем реду одмеравало се мањим ведрима јер су и количине помуженог млека биле мање. У насељима у којима су организоване бачије са мањим бројем оваца (нпр. у Текији) једна ока добијена на мерењу доносила је — не одређену количину млека — већ један дан муже.

Првом мужем и мерењем млека одређује се и редослед коришћења (муже) састављене стоке. Први остаје на бачији онај бач који је у току прве муже помузао највише млека од својих оваца. Затим се, према количини помушеног млека, ређају остали. Тако се, као што је већ речено, обреде два-три пута, што у крајњој линији зависи од броја састављене стоке, као и од величине и квалитета пашњака. На бачији се остаје све док се не помузе одговарајућа количина млека. Слично се ради и у осталим крајевима североисточне Србије³⁷.

34 П. Томић, *Бачија у Карпатској области Србије*, 14 — 16

35 „Рабош“ или „раваш“ (Д. Масловарић, *Привреда у Свињци*, 24)

36 „Рабош“ или „џанк“ (П. Томић, *Сточарство /Неготинска крајина/, 161)*

37 Више о томе П. Томић, *Бачија у Карпатској области Србије*, 15 — 16

Првог дана, на бачију обично дођу сви бачеви са својим породицама. После завршене муже и мерења млека приређује се свечани ручак, на коме се много пије, весели и, уопште, изражава свечано расположење. Пошто бачија најчешће почиње на Бурдеван, тог дана се коље јагње — први пут у години. За разлику од осталих области у североисточној Србији, где то јагње коље први бач³⁸, у Ђердапским насељима био је обичај да сваки од бачева закоље по једно јагње. Ове обавезе биле су ослобођене породице које су учествовале са малим бројем оваца (нпр. две-три).

Измерено млеко ставља се у велики чабар. Оно припада првом бачу и урачунава се у његов део. Одваја се само 30—40 литара млека које се кува и од кога узимају сви учесници бачије онолико колико је коме потребно. После завршетка свечаног ручка, породице се разилазе, а на бачији остају само први бач и бачица са чобанином који ће чувати састављено стадо.

О организацији посла на бачији брине се бач док траје његов „ред“, односно његово право муже. Он се, пре свега, стара о потребама стоке и чобанина, кога је дужан да храни и да му набавља пиће и дуван. Бачица се брине за прераду млека.

Стоку чува или неко од укућана или најмљени чобанин. Најмљени чобани су најчешће сиромашни људи из самог места или из неког од суседних села. Зависно од броја стоке, могу се изнајмити и два чобанина (вл. „пакурара“³⁹) на једну бачију. Чобанину се плаћа у новцу, и то пола унапред, а пола по завршетку „бачије“. Некад му се плаћало по оки помузеног млека (нпр. у Брњици), а данас најчешће по грау стоке. Чобани су опремљени одговарајућим дугим штапом („шиба“, „тољага“) који на крају има кукү (вл. „к’жја“). У чувању им помаже овчарски пас, најчешће крупан и дуге длаке. Чобани уз себе носе и ткану торбу („ташило“) у којој држе више неопходних ствари: застрүг за сир, застрүг за со, храну, иглу за „вабење змијског отрова“, нож за пуштање крви отрављених оваца и сл. У Голубињу су раније носили и нарочиту врсту гуња, са дугим рукавима, од вуне и козје длаке⁴⁰.

До првог светског рата у свим Ђердапским насељима чували су одвојено музну од јалове стоке („јеловина“, „стерпе“). Тако се ради и данас у Голубињу и Бољетину. У осталим насељима (нпр. Добра, Брњица) чувају сву стоку заједно. На бачији се поред оваца понекад чувају говеда и свиње.

Овце се три пута у току дана терају у стругу на мужу. Музү их чобани. У том послу им често помаже и сам бач, а понекад, мада ређе, то ради и бачица. Од помуженог млека на бачији се прави пуномасни сир (вл. „брнза“), а од сүрутке тог сира — „урда“ (овај термин употребљава и српско и влашко станов-

38 Исто, 16

39 Термин према Етнолошком атласу Југославије, уп. I, (Брњица), 93

40 Етнолошки атлас Југославије, уп. I, (Голубиње), 98—99

ништво). У неким насељима (нпр. у Голубињу) праве и масло. Иначе, у већини Ђердапских насеља масло се више не прави.

Трајање бачије није у свим насељима једнако. По већ утврђеном обичају, бачија треба да траје од Бурђевдана до Митровдана, али у неким местима траје и краће. У Брњици, на пример, завршава се после приближно два месеца, око Петровдана. Последњи дан бачије се свечано прославља. Сви бачеви дођу на бачију, одвајају своју стоку, исплаћују чобанина, часте се и заједно пију. После завршетка „бачије” сваки од домаћина напаса стоку на свом имању, а понекад се удруже по два домаћинства чија чељад на смену чува заједничко стадо.

Бачија је несумњиво корисна установа, пре свега због уштеде радне снаге и времена. Овим начином удруживања смањује се број лица која чувају стоку, а посао око муже и прераде млека своди се на два или три одласка на бачију од по неколико дана, уместо свакодневног рада на овим пословима. Уштеда у радној снази и времену пада баш у време када се косе ливаде, пласти сено, жање и припрема храна за зимски период, дакле, у време када је радна снага најпотребнија, поготово ако се узме у обзир да у овом крају нема већих кућних задруга, које би без већег напрезања могле да обаве све ове послове.⁴¹

Међутим, упркос вишеструког економског и практичног значаја једне овакве установе, у Ђердапским насељима, у периоду после другог светског рата, непрестано опада број бачија, као и број удружених домаћинстава у оквиру једне бачије. У неким испитиваним насељима (нпр. у Сипу и Текији) обичај бачије се изгубио мада су се одржали неки његови елементи. Тако се, у Текији, домаћинства која су лоцирана на салашима и која се још увек у већој мери баве сточарством, удружују, али искључиво ради заједничког напасања и чувања стоке. У осталим селима, посебно у Брњици и Добри, бачија се одржала иако ни тамо нема некадашњи значај. У Брњици је, на пример, још 1962. одржано 5 бачија⁴², а већ 1968. само једна са око 20 домаћинстава.

Ишчезавање бачијског начина сточарења карактеристично је, не само за Ђердапска насеља већ и за суседне крајеве⁴³. Овај процес је у непосредној вези са опадањем сточарства као привредне гране. Док су раније само породице са великим бројем оваца (више од сто) чувале и музле своју стоку самостално, данас се то чини управо зато што је стоке сувише мало.

Стада домаћинстава која се баве индивидуалним сточарењем напасају се на приватним пашњацима и на падинама околних брда. Обично неко од укућана чува стоку, најчешће старац

41 О користи коју пружа бачијски начин сточарења видети: П. Томић, *Бачија у Карпатској области Србије*, 18. Иста, *Сточарство (Неготинска крајина)*, 163. С. Вујадиновић, *Пореч*, 38

42 *Етнолошки елаборат*, 33

43 Видети, на пример: П. Томић, *Бачија у Карпатској области Србије*, 17. С. Вујадиновић, *Пореч*, 38

или дете. Стока се (нпр. у Брњици) изгони на пашу два пута дневно. Данас су ретка домаћинства (има их нпр. у Брњици и Добри) која остављају стоку да сама пасе на салашу, док не падне снег, па је само повремено обилазе или спуштају у насеље да је „насоле“.

Обичаји и веровања у вези са сточарством

Раније је за сточарство био везан читав комплекс веровања и обичаја. Међутим, са опадањем ове привредне гране, у Ђердапским насељима су се сачували само фрагменти тих веровања и обичаја. Магијско-кулне радње око стоке и у вези са стоком врше се углавном на Бурђевдан, који је, као што је речено, дан почетка „бачије“.

Општи је обичај да се том приликом струга окити зеленилом (лишћем и грањем), а стока музе кроз — за ту сврху направљен — венац и бушан колач (што је распрострањено и у осталим областима источне Србије⁴⁴).

У Текији, на пример, стављали су на „гаљату“ (дрвени суд за млеко) бушан колач (вл. „колак“) у који је била „умешена“ сребрна пара, а преко овога и венац од врбовог прућа (вл. „салка“). Затим су доводили најбољу овцу или козу и музли је кроз колач и венац. После тога ломили су колач и делили га између себе. Сматрало се да ће онај коме припадне сребрна пара из колача бити срећан у току те године. У Добри се на гаљату стављало цедило од тежине или памука, а преко њега венац од меча и врбовог прућа. Кроз цедило и венац музли су раније стављену стоку. У помужено млеко бацали су сребрну пару. У Брњици су спремили бушан „колак“ и кроз њега су музли три овце. После се тај „колак“, заједно са торбом у којој је била храна за стоку (вл. „уруј“), вешао о врата струге. Врата струге су за ту прилику била окићена грањем клена. У овим поступцима јасно је изражена жеља да се обезбеди здравље и плодност стоке и људи, као и срећа у послу у току наредне године. Мужа кроз бушан колач и венац, дакле, кроз неку врсту магијског круга, представља радњу апотропејског карактера⁴⁵. На тај начин се, највероватније, млеко штити од урока и чини.

Други значајан моменат, који је везан за Бурђевдан, односно за први дан бачије, јесте свечани ручак на коме учеству-

44 Сличан обичај постоји, на пример, у Неготинској крајини (Петар Костић, *Годишњи обичаји у Неготинској крајини*, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 31 — 32, Београд, 1969, 387), у Горњој Ресави (Милица Бошковић-Матић, *Народни обичаји* /Етн. истр. у Горњој Ресави/, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 25, Београд, 1962, 197), у околини Бољевца (Саватије М. Грбић, *Српски народни обичаји из Среза бољевачког*, Српски етнографски зборник, књ. XIV, Београд, 1909, 62 — 63) итд.

45 О апотропејској улози круга видети *Српски митолошки речник*, под „Круг чаробни“ (П.Ж.П.).

ју сви бачеви са својим породицама. У току ручка се врше и неки обичаји који су у вези са култом покојника. Приправљају се традиционална јела: јагње (које се на овај дан коље први пут у години), качамак (ва. „мамаљеш“), „коларец“ (врста хлеба од пшеничног брашна), сир и млеко. За време ручка намењивали су јело својим покојницима (речима: „Бог да прости...“). Родбини у селу слали су зделу сира и остале хране „да не би појели сами“. У ствари, и родбини у селу ова храна се „делила за душу“ њихових покојника.

Млеко од прве муже такође је предмет тог магијског „намењивања“. На пример, у Брњици, после завршетка прве муже, млеко се сипа у лонац који држи чобанин. Жене то млеко намењују св. Борбу, овцама, чобанину итд., желећи им срећу и добро здравље.

ЗЕМЉОРАДЊА

Врсте ратарских култура

Традиционална земљорадња у Ђердапским насељима не разликује се у већој мери од земљорадње у суседним областима⁴⁶. Према катастарским подацима из 1962.⁴⁷, прикупљеним за пет насеља ове области, обрадиве површине биле су искоришћене на следећи начин (у хектарима):

Насеље	Обрадиве површине	Оранице и баште	Ливаде	Воћњаци	Виногради
1. Брњица	529	264	234	28	3
2. Добра	1408	622	653	117	16
3. Доњи Милановац	849	633	144	60	12
4. Мосна	874	460	340	60	14
5. Голубиње	1954	929	947	78	0
Укупно	5614 ha	2908 ha	2318 ha	343 ha	45 ha

Потребно је напоменути да су у рубрици „оранице и баште“ углавном заступљене оранице под разним врстама житарица. На пример, у Доњем Милановцу, на 633 ha ораница долази само 0,5 ha башта⁴⁸. Ако се узму у обзир наведени подаци (а и

⁴⁶ Видети: М. Лутовац, *наведено дело*, 30—33. С. Вујадиновић, *Пореч*, 32—33. Д. Масловарић, *Земљорадња у Негогинској крајини*, 111—150

⁴⁷ *Етнолошки елаборат*, 33, 39, 60, 80, 87

⁴⁸ Исто, 60

напомена) јасно се види да основу традиционалне земљорадње у Ђердапским насељима чини гајење житарица, док су воћарство, повртарство и виноградарство земљорадничке гране које имају другостепени значај. Наша теренска истраживања у току 1969. и 1970. потврдила су чињеницу да у погледу структуре земљорадње у овом крају није наступила нека осетнија промена.

Сл. 14 Годишњи принос кукуруза једног домаћинства у Добри, 1972.
(снимила М. Радовановић)

Као што је већ речено, *гајење житарица* је најважнија грана земљорадње. Не постоји заједнички назив за све житарице. Назив „жито“ (вл. „гру“) односи се на пшеницу. Највише гаје кукуруз и пшеницу, затим, у мањој мери, јечам (вл. „орз“), раж (вл. „кокара“) и овас (вл. „овск“). Раније су сејали и крупник.

Кукуруз је у овим крајевима почео да се гаји вероватно половином 18. в.⁴⁹ Све до другог светског рата био је најраспрострањенија култура у Ђердапским насељима. Данас такође представља основну храну за људе и за стоку. Од кукуруза се најчешће прави проја (вл. „малај“) и качамак (вл. „мамаеш“ или „кољеш“). Гаје се оне домаће сорте кукуруза које су релативно доброг квалитета.

⁴⁹ Кукуруз се у Србији помиње први пут 1740. године (Драгиша Лапчевић, *Наша стара пољопривредна култура*, Београд, 1923, 17)

Поред кукуруза, после другог светског рата, пшеница се издваја као значајна култура. Пре тога, основу исхране чинио је кукуруз, а пшеница се употребљавала за прављење кулних колача (славски колач, погача о другим празницима)⁵⁰. Гаје се углавном домаће сорте пшенице лошијег квалитета, за које постоје разни називи: „јарица“, „шутарка“, „белија“, „бела“, „дрвена“, „румунка“. Последњих година покушано је и са „талијанком“, која даје добар род и крупно зрно. Међутим, ова врста пшенице углавном није могла да успева услед неповољних природних услова (клима, квалитет земљишта).

Сл. 15 Жетва у Голубињу, 1965.
(снимио Н. Павковић)

Гајење ражи, овса и јечма раније је било прилично развијено. Међутим, данас се ове културе гаје само местимично, поред кукуруза и пшенице. Док су раније представљале значајну компоненту људске исхране, данас се углавном користе као храна за стоку или као средство за прехрану у време оскудице. Једино се раж понекад додаје кукурузу и од те мешавине прави се проја.

50 С. Вујадиновић, *Пореч*, 32

Повртарство је слабо развијено. Баште са поврћем налазе се у оквиру окућница или салаша. Неке врсте (нпр. пасуљ и тикве) гаје се и као међуусев на њивама. Иначе, поврће гаје исључиво за своје потребе. Понекад ни то не задовољава, па су у неким насељима (нпр. у Сипу) принуђени да тај недостатак надокнађују куповином на пијаци, где се доноси поврће из других крајева. Највише гаје: кромпир, пасуљ, лук, парадајз, а нешто мање купус, паприку, грашак и шаргарепу. Бостан готово да и не гаје. Становници Добре, на пример, купују га од сељака из других села. Последњих година повртарство нагло опада. На пример, у Текији је и у периоду после другог светског рата било неколико баштована, односно породица које су се у већој мери бавиле повртарством. Но, како им се то „није исплатило“, једна по једна су напуштале ову грану земљорадње. Године 1970. у Текији је остао само један баштован — Атанацковић.

Воћарство се такође убраја у слабо развијене пољопривредне гране. Оно је углавном окућничког типа. Највише гаје шљиве („препорци“, „ранке“ и „читлавке“) и орахе, а нешто мање јабуке и крушке („петроваче“, „илињаче“ и „зимњаче“). Осим тога, мада много мање, могу се видети и дуње, дудови, мушмуле, трешње и вишње. Воће се гаји само за домаће потребе. Воћарство је најразвијеније у Голубињу, Мосни и Добри⁵¹.

Виноградарство је у прошлости било много развијеније него данас. У Ђердапским насељима — за разлику од суседних крајева⁵² — оно опада „јер не доноси довољно користи“. Лоза се гаји у виноградима и лозницима (попечним моткама испред куће низ које се пушта лоза). Гаје углавном хибридне врсте грожђа: „отело“, „бриду“, „тамњанику“ и „липарку“ (белу и црну). Дивља, некалемљена лоза успева само на неким местима. То су углавном винске, а не стоне сорте грожђа. Осим вина, праве и ракију (комовицу). Највише винограда има у Мосни, Доњем Милановцу, Добри, Голушцу и Усју⁵³. Технологија виноградарства у главним цртама слична је технологији у том погледу напредније Неготинске крајине.⁵⁴

Док се у суседним областима (Пореч⁵⁵, Кључ⁵⁶) доста гаји и *индустријско биље* (пре свега конопља и лан), у Ђердапским насељима то није случај. Последњих година све више се сеје дегелина, која се употребљава за исхрану стоке.

51 *Етнолошки елаборат*, 13

52 На пример Неготинска крајина.

53 *Етнолошки елаборат*, 13

54 О виноградарској технологији Неготинске крајине видети: Душан Масловарић, *Виноградарство у Неготинској крајини*, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 31 — 32, Београд, 1969, 180 — 192

55 С. Вујадиновић, *Пореч*, 28, 33

56 М. Лутовац, *наведено дело*, 31 — 32

Технологија земљорадње

У претходном излагању је истакнуто да се земљорадња у Ђердапским насељима углавном заснива на гајењу житарица, пре свега кукуруза и пшенице. Зато ћемо се задржати искључиво на опису технологије гајења ових култура.

Земљорадња је екстензивног карактера. У њеној технологији су сачувани бројни традиционални елементи (оруђа, послови). Као ни у суседним крајевима,⁵⁷ продор савремених техничких средстава није снажан, што је последица релативно неповољних друштвених и природних услова.

Потребно је нагласити да је планински рељеф са стрмим падинама и релативно малим површинама зиратне земље условио начин обраде њива и употребу одговарајућих пољопривредних оруђа.

Основна ораћа справа, све до првог светског рата, била је дрвена ралица — у ствари дрвени плуг са кованим раоником⁵⁸. Дрвене делове ралице правили су сами сељаци, а гвоздене делове занатлије — ковачи. Дрвена ралица је лака, па је погодна за орање на стрмим теренима какви преовлађују у овом крају. Зато се понегде (нпр. у Мосни) одржала и до данас. У неким насељима (нпр. у Бољетину)⁵⁹ понекад се оне најстрмије њиве (на којима се сеје само кукуруз) окопавају искључиво мотиком. Иначе, постоје две врсте ралица, односно дрвено-гвоздених плугова: „обртач“, или „превртач“ — за стрме њиве и „ланцар“, или „долинос“⁶⁰ — за орање њива на равном терену.

Од првог светског рата ралица је постепено истиснута употребом гвозденог плуга индустријске производње. Од тада све више преовлађује употреба гвоздених плугова „обртача“. Први „гвоздењаци“ у Голубињу добијени су после првог светског рата као ратна одштета.

После другог светског рата почиње продор машина у пољопривредну производњу. У алувијалној равни Дунава оре се тракторима. Међутим, на већини њива у овом крају то није могуће јер је стрмина сувише велика. Трактори су најчешће у друштвеном власништву. У Добри, на пример, сељаци узимају у најам тракторе из земљорадничке задруге у Голушцу. Плаћају 7 000 старих динара по хектару. Има и трактора у приватном власништву, али веома мало. Њихова цена, а поготово такса на њихово коришћење, сувише је висока за релативно сиромашно становништво овог краја.

Раније су орали и три пута годишње: у пролеће, у јесен и у лето (тзв. „гарење“⁶¹). Данас то чине ређе само једном — у

57 С. Вујадиновић, *Пореч*, 34

58 Не памте употребу рала.

59 *Етнологишки атлас Југославије*, уп. I (Бољетин), 4

60 Исто, (Голубиње, Бољетин), 3

61 Термин према Етнолошком атласу Југославије, уп. I, (Добра), 21

пролеће (нпр. у Брњици), а обично два пута: у пролеће (март, април) за кукуруз а у јесен (октобар) за пшеницу.

Ако њива није сувише стрма, једне године ору је „на разор” а друге године „на слог”. Ако се „разораје”, односно ако се орање почне с крајева, у средини њиве се ствара „разор” (јарак) у ширини од две бразде. Идуће године се „заораје” (или „сореје”), тј. орање се почне из средине на тај начин што се забразди по „разору”. На крајевима њиве се ствара „склад” или „меџа”. Веће њиве деле се на „струке” широке 10 — 15 бразда. Раније се орало (данас ређе) и тако што се плугом заоравало у круг, око целе њиве. За то постоји назив „орање около”. На ужим крајевима њиве, где се плуг окреће, остају непоорани делови, које називају „узврати” (вл. „обр’ц”).

После орања, земља се припрема мрвљењем. Старији тип оруџа за мрвљење земље је „влакуља”, или „грапа”. Израђивали су је сами сељаци од трња, глога, граба или циганске трешње. Трње је било притиснуто посебном гредицом. „Влачило” („грапало”) се само једном, после сејања, да би се земљиште поравнало, односно да би се покрило семе. Од првог светског рата, поред влакуље, у употребу је ушла и „дрљача”. Раније су користили дрљаче са дрвеним рамом и дрвеним или гвозденим клинцима. Правила су их сами. Дрвену дрљачу заменила је гвоздена дрљача занатске производње, а ову гвоздена дрљача индустријске производње, која је и данас у употреби. „Дрља” се само једном, после орања, а понегде и два пута: после орања и после сејања. Дрљањем се мрви и растреса земља. Дрљачу су раније вукли волови и коњи, а данас махом краве. На равнијим парцелама се за ту сврху употребљавају и трактори. У неким селима (нпр. у Голубињу и Бољетину⁶²) после завршетка дрљања грудве земље се мрве ушицама мотике.

Да би се земља припремила за сетву, потребно је да се на изванредан начин ојача. Ово је утолико потребније што је земља у овом крају веома слабог квалитета. Основни начин јачања земље је ђубрење. До данас се задржао традиционални начин ђубрења земље стајским ђубривом. Најчешће се стајско ђубриво меша са пепелом. Док је било више стоке и док је бачијски начин сточарења био развијенији, ливаде и пашњаци су се ђубрили премештањем торова за овце и козе. У Добри се овај начин ђубрења називао „прављење чаира”. У Брњици су њиве ђубрили тако што су више њих постављали торове па се мокраћа из њих сливала низ стрмину њиве⁶³. Њиве се ђубре једном у четири-пет година, а баште и земљиште на коме се сеју лан и конопља — сваке године. У новије време почело се и са применом вештачког ђубрива, али то није дало очекиване резултате због лошег квалитета земље. Наиме, земља која је ђу-

62 Исто, (Голубиње, и Бољетин), 23

63 Исто, (Брњица), 31

брена вештачким ђубривом потпуно се исцрпи у току неколико година. Но, како данас нема довољно стоке, самим тим ни стајског ђубрета, земљу најчешће ђубре помешаним стајским и вештачким ђубривом.

Јачање земљишта постиже се и путем гајења усева у плодоређу. Данас се углавном упражњава двопољни плодоређ: на истој њиви наизменично се гаји пшеница и кукуруз. То важи за њиве које су релативно плодне и које се редовно ђубре. Међутим, њиве са слабијим земљиштем (а таквих је већи број), као и њиве које су у брду па се до њих не носи ђубриво, брзо се испосте, те су принуђени да их оставе на угару и по четири-пет година.

На припремљеном земљишту обавља се сетва. Житарике сеју углавном мушкарци, а остале усеве и мушкарци и жене. Да би се семе очувало, преносе га на њиву у цаку или у корпи. Најчешће сеју из торбе, коју ставе око врата, понекад (нпр. у Добри⁶⁴) и из карлице, коју држе левом руком. Осим ручног сејања, примењује се и сејање „сејалицом“ занатске или индустријске производње.

Кукуруз сеју жене, а мушкарци понекад само помажу. Сејање кукуруза обавља се на више начина. Сеју га „под бразду“ (у бразду, одмах после орања, стављају се зрна кукуруза па се преко њих пређе дрљачом); „на оџак“ (одмах после орања — кад је оно лоше — стављају кукурузна зрна у бразду, па их, затим, „засеју мотиком“); „под пету“ (на сваки други корак петом се направи удубљење — „оџак“, или вл. „грот“ — у које се ставе 3—4 зрна кукуруза); „плугом“ (кад узму плуг са скинутом даском и ору, истовремено бацајући зрна кроз нарочит левак) и за ту сврху специјализованим оруђима („садиљком“, или „шиљком“, и „сејалицом“).

Кукуруз се окопава два пута годишње. Прво копање („прашење“) обавља се у априлу или мају, а друго копање („огртање“) — крајем маја или у јуну. Окопава се искључиво мотиком (вл. „сапа“). Мотика има веома широк а плитак део за копање. За рад у башти употребљава се мотичица (вл. „сапа-љига“), која је истог типа као и мотика. Већ је речено да се мотика употребљава уместо плуга за обраду најстрмијих њива.

Жетва се обавља српом, ређе косом. Употреба српа је старија. Жање се српом издуженог облика, док српови полукружног облика служе углавном за сечење тулузовине. Понекад се српом сече и трава, углавном кад су потребне мање количине. Раније су били у употреби српови занатске производње, док се данас претежно користе српови израђени у фабрици. Мада је употреба српа у жетви још увек доминантна, све више, нарочито у току последњих година, почињу да користе косу.⁶⁵ На косу се често ставља и дрвени лук („прут“) или посебна справа —

64 Исто (Добра), 33

65 Исто (Добра, Голубиње, Бољегин), 80

„гребуље” — да би класје пожњевеног жита падало на једну страну. Приликом кошења употребљавају и „чок” (или „чокуш”), који служи за држање бруса. Чок се раније правио од дрвета или крављег рога, а у новије време се све више користе лимени чокови индустријске производње. Носе га о куку или га вежу испод колена. У њега сипају воду, а брус учврсте травом.

Сви жању у једном реду. Простор који пожању у једном захвату назива се „постат”. Жању на тај начин што повлаче срп ка себи. Притом не употребљавају никакав штитник за руку. Пожњевено жито се сакупља „руковет по руковет”. Руковет се увезује посебним ужетом од жита или, што је чешће, ужетом од павити (врсте дивље лозе). Уже се направи раније, пре жетве; праве га обично два мушкарца од којих један увија лозу на једну, а други на другу страну⁶⁶.

Кад се жетва обавља српом, онда обично жању жене („жетвари”, „жњетвари”). Косом рукују мушкарци, а жене („пологарке”) иду за њима и грабуљом сакупљају жито. Лице које коси назива се косач (вл. „тори”). Ако је пожњевено жито мокро, оставља се „у полог” (тј. у неповезаним редовима) да се просуши. Сувље жито суши се један до два дана у „крсташима”, који се састоје од по тринаест унакрст постављених снопова. Пред вршидбу све жито се слаже у „стогове”, постављене на њиви или у дворишту.

До пре 40 — 50 година (у Голубињу и до другог светског рата) вршидба се обављала стоком, најчешће коњима, понекад и говедима. Вршидба је почињала десетак дана после жетве, како би се жито осушило у довољној мери. Ради тога су га два-три часа пре почетка вршидбе грејали на сунцу. Врле су се све врсте жита. Када су врли говедима, узимали су (када је за то било могућности) по два пара. Док је један пар газио жито, други се одмарао. Вршидба коњима обављана је много брже. Коњи су везивани један до другог конопцем, а волови су ишли у јарму. За стоком је обично ишао по један човек. Кад се врло говедима, често су била потребна и два лица: једно да их води и друго које је ишло за њима. Лице које је ишло за говедима носило је један суд (у ту сврху се користио и немачки шлем) и бринуло се да сточна балега не пада на жито. Стока је конопцем везивана за стожер. Обично се почињало са спољњег круга „гумна”, а даље кретање било је одређено намотавањем и одмотавањем конопца везаног за стожер.

Врло се на „гумну”, које се налазило на њиви. Најчешће је свако домаћинство имало своје гумно, мада је било и слушајева да по неколико суседних домаћинстава направе заједничко гумно. По правилу, оно је увек било на истом месту. Сваке године су га обнављали. Обично је било кружног облика, пречника око десет метара. Није се покривало ни ограђивало. За

66 Исто (Добра), 37

вршидбу се гумно припремало тако што се трава окресивала мотиком, а затим се земљиште поливало водом и набијало маљем. Жито се ређало кружно (у концентричним круговима), са класјем окренути према средини, осим снопова покрај самог стожера, чије је класје било окренуто према спољној ивици гумна. Гумно се користило и за млаћење пасуља.

После завршетка вршидбе, ако је дувао ветар, жито се вејало, и то на гумну, дрвеном лопатом која је имала дугу дршку. Данас се веје „ветрењачом” индустријске производње. Овршено жито жене су прале на реци или потоку у нарочитом сити.

Вршидба стоком постепено је замењена вршењем жита помоћу вршалице на ручни погон, а затим помоћу вршалице на моторни погон индустријске производње. Вршидба вршалицом обавља се најчешће у кућном дворишту. Моторна вршалица је веома скупа. Обично се налази у власништву друштвених пољопривредних организација, а сељаци је изнајмљују уз одговарајућу накнаду.

Кукуруз се бере зависно од времена кад је посејан. Беру га и мушкарци и жене. Кад се заврши берба кукуруза, српом се сече кукурузовина. Обрани клипови круне се ручно. Обично се при том помажу окруњеним клипом или ручним круњачем — гвозденом назубљеном направом која пријања уз шаку. Ребе се употребљава круњач који се окреће помоћу ручице. У Добри се раније кукуруз крунио и у „кошу”. То је по дужини расечено дебло, које је ископано као корито, а дно му је избушено сврдлом. Поставља се на ногаре, а испод њега се простре поњава. Клипови се ставе у кош и бију маљем, а зрно кроз отворе пропада на поњаву⁶⁷.

Жито се чува у амбарима правоугаоног или квадратног пресека (направљеним од дасака) или у цаковима и сандуцима који стоје у кући. Кукуруз у клипу чува се на тавану или у посебним кошевима.

Обичаји и веровања у вези са земљорадњом

Природне и друштвено-историјске прилике у Бердапским насељима условиле су стварање пољопривреде екстензивног типа. Пољопривредна производња се одвија у оквиру малих индустријских породица (нема већих породичних задруга) на релативно сиромашним поседима. У таквим условима привређивања често се осећа потреба за сарадњом између два или више домаћинстава. У сточарству овог краја такав вид сарадње представља бачија, а у земљорадњи се сарадња обавља кроз обичаје познате под називом позајмица и спрег. Мобе нема, нити постоји сећање на овај обичај.

67 Исто (Добра), 65

Традиционална позајмица најчешће се састоји у томе што се за послове које једно домаћинство не може да уради само (нпр. жетва или окопавање кукуруза) позивају на испомагање чланови других домаћинстава. Та радна снага се позајмљује, односно мора да се врати у истој мери. За људе који су дошли да помогну, домаћин је дужан да обезбеди храну — три obroка дневно. Осим људске радне снаге, позајмљивана је и радна стока, што се такође враћало, према договору, одговарајућим људским радом.

Са прородом машина у земљорадњу створен је нови облик позајмице. Домаћинства која поседују пољопривредне машине (нпр. тракторе, копачице), дају их у зајам другим домаћинствима, с тим што им се ова услуга, на сличан начин и под сличним условима као код класичне позајмице, враћа у раду. У Голубињу смо имали прилику да забележимо један случај такве позајмице новијег типа: једно домаћинство позајмило је другом копачицу и коња; чланови другог домаћинства били су обавезни да, за узврат, два дана копају и косе на имању својих позајмљивача.

У овом крају има знатан број домаћинстава која поседују само по једно грло радне стоке (најчешће краву, ребе вола). Таква домаћинства су принуђена да, приликом обављања одређених пољопривредних послова (нпр. орање), спрежу своју стоку. Пазило се да спрегнута стока ради подједнако у оба домаћинства. Стоку спрежу обично домаћинства која се налазе у рођачким или пријатељским односима. Често се овакав вид сарадње између истих породица одржава и више година. Влашко становништво овај обичај назива „семпреуна”.

Поједина домаћинства, у недостатку радне снаге, понекад дају своју земљу сиромашнијим сељацима на обраду — „у исполицу”. Добијене производе би власници земље и „исполичари” делили на равне делове.

Уз послове везане за земљорадњу очувао се и изванредан број обичаја и веровања религијско-магијског карактера. Овај религијско-магијски комплекс је, несумњиво, некад обухватао и прожимао целокупну земљорадњу. Међутим, данас је он сведен на фрагменте, и то углавном у вези са пословима око сетве жита, сејања и окопавања кукуруза.

Као најповољнији дани за почетак сејања сматрају се понедељак и среда (у Сипу понедељак и четвртак). Нарочито је „погодан” понедељак, и то у време кад месец почне да „иде у напред” како би и усеви ишли у напред. Не сеје се у оне дане у које и иначе „не ваља радити”. На пример, не сеје се „на Св. Вртолому — због олује, на Верижице због змија”, итд.

Семе за сетву припрема се на посебан начин. У Голубињу и Бољетину су на „литургију” (славски колач) стављали чашицу са зрном пшенице које је поп осветио. То освећено зрно стављали

су у семе за сетву⁶⁸. У Бољетину су у семе стављали и друге предмете магијског карактера: бритву, босиљак, тамјан, паприку и со⁶⁹. У Добри се семе поливало богојављенском водицом. Освећено семе могло се покварити једино у случају ако га додирне „нечиста” жена.

На дан сејања ништа се није давало на зајам. Сам сејач је морао да буде чист — „да би и жито било чисто”. Он облачи чисто рубље и одело. Тог дана, пре почетка посла, избегава и најситније лажи, као и сексуалне односе.

Непосредно пре него што ће почети да сеје, сејач се прекрсти и каже: „Ајд боже помози”. Понекад је та формула проширена, као, на пример, у Сипу: „Да помаже бог, да да руку од виле, да бих могао што боље да завршим посао”. Овде се могу назрети и остаци неких старијих веровања. Прву шаку жита сејач баца увис да би и жито тако расло или се, нпр. у Бољетину⁷⁰), то жито баца ван њиве „птицама”. На почетку рада сејач обавезно ћути.

Сејачу се ручак обично доноси на њиву. При том се пази да хлеб буде неначет. Иначе, сејач не једе на њиви већ поред ње, јер би, како се сматра, штеточине уништиле усеве⁷¹.

И кукуруз се на изванредан начин „припрема” за сејање. Обично се у торбу са зрневљем кукуруза ставља јаје или босиљак. За сејање кукуруза такође су „најпогоднији” дани понедељак и среда, нарочито у време кад месец расте.

Одржали су се и извесни обичаји у вези са окопавањем кукуруза. У Добри, када се окопавање заврши, сви радници стављају по мотику земље на последњи „оцак”. Затим пребацују мотику из руке у руку „да би се корење укрштало” и „да би од сваке стране вукао кукуруз”. Том приликом говоре: „Колико мотика, толико кола кукуруза”. На крају се мотике забадају у земљу „да не буду празне” и сви поседају око последњег оцака „да род остане у њиви”. У Сипу, после окопавања кукуруза, баце на последњи оцак по једну мотику земље и ките га пољским цвећем. Затим сви укрсте мотике над задњим оцаком „да и клипови буду тако укрштени”. На крају — из истог разлога — седну на земљу и међусобно изукрштају ноге.

ЗАВРШНЕ НАПОМЕНЕ

На основи претходних излагања могуће је одредити основне карактеристике традиционалне пољопривреде Ђердапских насеља. Под утицајем специфичних природних и друштвено-исто-

68 Исто (Голубиње и Бољетин), 34. У жито су стављали и парче гвожђа или крупицу соли „да се не уквари”, а у зрневље кукуруза, које је било одређено за семе, стављали су приликом бербе и „спориш” (врсту траве), „да се кукуруз споро и добро једе”.

69 Исто (Бољетин), 34

70 Исто (Бољетин), 35

71 Исто (Голубиње), 35

ријских услова, постепено је формиран мешовити, сточарско-земљораднички тип пољопривреде. И сточарство и земљорадња су екстензивног карактера.

Традиционално сточарство је засновано на гајењу ситне стоке (оваца и коза) домаће, ситне, брдске расе. Преовлађивао је колективни начин сточарења — бачија, у чијем оквиру се већина домаћинстава у насељу удруживала у циљу заједничког чувања и muže стоке. Стока се држала на салашима — породичним имањима која се налазе на мањој или већој удаљености од насеља. Исхрана стоке претежно је везана за пашњаке. Сточарско привређивање праћено је већим бројем веровања и магијских радњи.

Традиционална земљорадња се заснива претежно на гајењу кукуруза, мање на гајењу осталих житарица (пшенице, овса, ражи). Гаје се искључиво домаће сорте. У неким насељима било је развијено виноградарство, док воћарство и повртарство нису имали већи значај. Послови у вези са обрадом земље обављају се оруђима домаће и занатске производње, што условљава и одребене технике. Недостатак радне снаге (људи и радне стоке) и оскудност средстава за производњу надокнађује се колективним обављањем појединих земљорадничких послова (позајмица, спрег). За земљорадњу је такође био везан одговарајући религијско-магијски комплекс.

Оваква структура пољопривреде одржала се све до првих деценија 20. века. Као што се данас може видети, традиционална пољопривреда, бар по својим основним карактеристикама, била је приближно једнака у свим испитиваним насељима, како у оним што припадају Поречу, тако и у оним што се налазе у Кључу. Битних разлика нема ни у пољопривредној делатности српског и влашког становништва осим, наравно, у пољопривредној терминологији.

Међутим, у периоду од првог светског рата у пољопривреди ове области наступају видне промене. Сточарство опада. Пашњаци се разоравају и претварају у њиве. Смањује се број стоке, а уместо пашњачког све више се прелази на стајско сточарство, а самим тим и на гајење оних врста стоке чије је држање и исхрана у много мањој мери везана за пашњаке (говеда, свиње). Пошто је стоке мало, стварају се услови за њено држање у оквиру окућнице, тако да салаши губе свој привредни значај. У овим условима неминован је и прелазак са колективног сточарења (бачије) на индивидуално. Те промене су се више одразиле у кључким насељима Сипу и Текији него у поречким где се, на пример у Брњици и Добри, бачија још увек одржава мада у смањеном обиму.

Промене су видне и у земљорадњи. Додуше, и даље преовлађује гајење домаћих врста жита (пре свега кукуруза и пшенице), али се мења начин обраде земље. Од првог светског ра-

та у пољопривреду Бердапских насеља постепено продиру оруђа индустријске производње, хемијска средства и сл. Међутим, услед неповољних природних (а можда и друштвених) услова ни до данас није дошло до потпуне, па ни довољне механизације и хемизације земљорадње. Промене се огледају и у неким новим врстама организације рада (нпр. нови облици позајмице).

Религијско-магијски комплекс везан за пољопривреду, у овом периоду почиње нагло да се губи и задржава се само у фрагментима везаним за неке важније моменте пољопривредне производње (почетак бачије, сетва жита, сејање и окопавање кукуруза).

Наведени процеси достижу кулминацију после завршетка другог светског рата, у периоду изградње социјализма. Упркос чињеници да су и Бердапска насеља обухваћена мерама за унапређење пољопривреде (продор индустријских оруђа, социјализација једног дела земљишта), пољопривредна производња налази се у опадању. То је последица општег опадања производних снага (произвођачи, земљиште) у овом крају.

Становништво испитиваних насеља све више напушта пољопривреду и укључује се у радни однос у оквиру других привредних грана (рад на брани ХЕ „Бердап“, у каменоломима, у бродарству). Млади великим делом одлазе на школовање. У последње време почиње озбиљно да се осећа недостатак радне снаге у пољопривреди.

С друге стране, и пољопривредне површине су све мање. До тога је дошло због повећане изградње у овом крају (брана ХЕ „Бердап“, њени пратећи објекти, путеви, нова насеља ван поплављених подручја), а пре свега због потапања најплоднијег земљишта на алувијалној равни Дунава водом вештачког акумулационог језера.

Мада је процес опадања пољопривреде (и сточарства и земљорадње) у Бердапским насељима евидентан, тешко је предвидети његов даљи развој. Мора се узети у обзир да у Бердапу постоје изванредни услови за развој туризма (што је већ предмет свестраног истраживања⁷²). Није искључено да се пољопривредна производња овог краја једним делом прилагоди потребама ове нове привредне гране и да ту нађе подстицаје за своју егзистенцију.

*Résumé*AGRICULTURE TRADITIONNELLE DANS LES HABITATS DE
LA RÉGION DES PORTES DE FER

par

Dušan I. Bandić

Les recherches relatives à l'agriculture traditionnelle ont été faites dans les localités situés sur la rive droite du défilé des Portes de Fer, lesquelles furent plus tard entièrement ou en partie submergées après la construction du barrage de la centrale hydroélectrique „Đerdap”, ou bien après la formation du lac d'accumulation artificiel (Brnjica, Dobra, Boljetin, Mosna, Donji Milanovac, Golubinja, Tekija, Sip).

Les faits exposés dans le présent travail sont basés, avant tout, sur les résultats des recherches faites sur le terrain au cours des années 1969 et 1970, bien que fussent utilisés aussi les matériaux inédits des recherches ethnographiques antérieures (par ex. de la reconnaissance du terrain, exécutée par les membres de l'Institut Ethnographique, les recherches faites pour l'élaboration de l'Atlas ethnologique de Yougoslavie), ensuite les données de la littérature (principalement des travaux de caractère anthropogéographique et économique-géographique) et des publications statistiques. A été traité, en premier lieu, l'état présent de l'agriculture traditionnelle dans les habitats de la région des Portes de Fer, avec un bref aperçu des changements et processus récents dans la production agricole. Les matériaux rassemblés ont été considérés du point de vue ethnographique, en vue de compléter les matériaux rassemblés jusque là et de créer un tableau arrondi de cette branche d'agriculture traditionnelle.

L'agriculture représente la branche fondamentale de l'économie de la population dans les localités étudiées. La production agricole est d'un caractère extensif prononcé aux caractéristiques traditionnelles nettement exprimées. La culture des terres et l'élevage sont relativement développés, tandis qu'autrefois l'élevage représentait la branche dominante de l'agriculture.

L'élevage du menu bétail, houtors et chèvres, formait la base de l'élevage traditionnel, tandis que l'élevage des bovins et des porcs se développe de plus en plus ces derniers temps. L'élevage de volaille et l'apiculture ne sont pas particulièrement développés. Il y a deux types fondamentaux d'élevage, à savoir: type individuel et type collectif — de bačije. Ce dernier était prédominant autrefois, Cependant, l'élevage de bestiaux en comun dans les pâturages de montagne (bačijanje) a presque entièrement disparu aux villages inférieurs (Sip, Tekija), tandis qu'il se maintient en partie, quoique dans une forme condensée (et en un volume réduit) aux villages supérieurs (par ex. Brnjica, Dobra). Il est caractéristique que les bestiaux ont été tenus aux fermes — propriétés de famille situées hors de l'habitat. Aujourd'hui c'est très rarement le cas.

L'agriculture est orientée pour la plupart vers la culture des sortes domestiques des céréales (maïs, blé) qui viennent bien dans les conditions naturelles locales. Les autres branches d'agriculture (viticulture, culture des fruits, maraîchage) sont d'importance secondaire. La technologie agricole peut être désignée comme traditionnelle dans son ensemble, bien qu'elle renferme dans ses cadres aussi certains éléments plus récents qui reflètent le processus général de la pénétration de la civilisation dans la campagne (par ex. outils agricoles, produits industriels). Des différentes formes d'entraide collective sont connues **pozajmica** et **spreg** (travail gratuit et prêt d'attelage que les paysans échangent réciproquement).

A la production agricole était lié tout un complexe de croyances et coutumes, qui fut réduit à la longue aux fragments. Les croyances et coutumes particulières se rattachent aujourd'hui généralement à certains moments importants dans la production agricole: au commencement de **bačijanje** (pacage du bétail en commun aux pâturages de montagne) en élevage, aux semailles, au plantage et au rehaussement du maïs en culture de terre.

Bien que, dans l'agriculture, se fasse sentir l'influence des mesures socialistes pour l'avancement de la production (industrialisation, chimisation, socialisation des terrains), cette branche économique est en décadence dans son ensemble, car un nombre de plus en plus grands d'agriculteurs, particulièrement jeunes, cherchent l'emploi en dehors de l'agriculture (centrale hydroélectrique „Djerdap”, navigation fluviale, carrières) ou bien fréquentent différentes écoles; en même temps, les surfaces agricoles sont réduites par la submersion des meilleures terres le long du Danube et par la construction de nouveaux habitats et de nouvelles voies de communication.

[Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page.]

Слободан ЗЕЧЕВИЋ
Душан ДРЉАЧА

РИБОЛОВ НА БЕРДАПСКОЈ ДЕОНИЦИ ДУНАВА

Многострук и срећан спој природних околности погодовао је развоју риболова у Бердапу и створио специфичну и некада веома уносну привредну грану. Стога се риболов у Бердапу по многим карактеристикама разликује од риболова на другим дунавским деоницама наше земље.

Пролазећи кроз нашу земљу, Дунав свуда, осим у Бердапу, има мирне и стабилне токове, са устаљеним коритом и малим варијацијама у мењању матице. Прелазећи из панонске равнице, некадашњег мора, Дунав код Голушца постаје заробљеник стеновите клисуре, од које се ослобађа тек низводно од Кладова, где опет добија својства мирне и широке реке. Степњавање његовог тока и потпуно различита конфигурација дна били су узрок што се водене масе ове огромне реке овде сасвим другачије понашају, стварајући многобројне брзаке, вирове, чврнтије и друге облике водених токава. Сасвим је разумљиво што су овако промењени услови речног тока утицали и на биолошке услове развоја и битисања рибе светла. То је, несумњиво, имало свога одраза и на организацију и технологију риболова. Ако се овоме дода и људски фактор, који је у тежњи да од клисуре створи релативно сигуран пловни пут, мењао природне путеве, онда долази до даљих промена природних токова реке, што је затим проузроковало последице у мењању животних услова речне фауне и флоре. Регулација Бердапа је донела многе промене, а савремена изградња гигантског пловидбеног и енергетског система неминовно изазива даље радикалне промене. Зато је потребно, да би се разумео и схватио развој бердапског риболова, претходно изложити историјат његова развоја, са нарочитим освртом на друштвено-економске односе који су овде владали у појединим епохама.

КОНТИНУИТЕТ ТРАДИЦИЈЕ

Не може бити никакве сумње да су се риболовом у Бердапу бавили још праисторијски људи. О томе убедљиво саопштавају археолошка открића, а нарочито она новијег датума, којима су, својим комплексним истраживањима, наши археолози померили знања о Бердапу у најдубљу прошлост. Нарочито су занимљива, већ светски позната, истраживања Лепенског вира, која су, за сада, дала најстарије податке.¹ Историју бердапског

¹ Драгослав Срејовић, *Лепенски вир*, Београд, 1969.

риболова од средњег, па до прве половине 20. века обрадио је Михаило Петровић², а ту и тамо може се наћи и по који други драгоцен податак. Но, континуитет развоја ове привредне гране у Бердапу може се за сада поуздано пратити тек од турског периода.

Госпоћин вир био је на гласу због своје издашности у крупној риби. Тај се вир помиње у једној повељи кнеза Лазара из око 1379. године, по којој се вир уступа манастиру Ждрелу (Горњаку) и означава као „вир више Пореча и Гребена.“ Вир је добио име по Богородичном манастиру, чије су развалине могле да се виде све до 1830. године. У једној другој повељи наводи се да је „у Звижду био вир Госпоћин на Дунаву“.³ Овај податак је веома драгоцен када се зна да су наши средњовековни владари повељама уступали манастирима такве просторе који су били погодни за економску експлоатацију. Ако се зна да је Госпоћин вир све до новијих времена био једно од најповољнијих места за лов крупне рибе, податак је утолико драгоценији пошто говори о историјској непрекидности експлоатације овога места.

Почевши од турског периода, има ближих података о организацији, фискалном и економском значају Ђердапског риболова. Тврђава Фетхислам (данашње Кладово), поред тога што је постала снажно упориште на Дунаву, имала је утицаја и на развој риболова и промета рибом. Фетхислам је постао стални пијачни центар и центар пограничног промета са Влашком, са којом је био повезан и скелом. Посебан значај имао је као центар трговине дунавском рибом и влашком сољу. Фетхислам је имао нарочити канун о баждарини — тржишној такси. Овај је канун редигован 1586. године. Он је одређивао продајне и купопродајне таксе за оне артикле који су били специфични за ово тржиште. Неки чланови кануна говоре о трговини рибом.

„Од целе рибе моруне осам аспри. Ако се у граду раскомада — четири аспре.“

„Од самарског товара усољене рибе моруне осам аспри.“ Канун за фетхисламску скелу такође је редигован 1586. године и у њему има података о транспорту рибе скелом:

„Од ситне рибе узима се четвртина.“

„Од рибе моруне која се улови на Дунаву и у гардама узима се четвртина. Од рибе моруне која долази из вирова узима се прва четвртина и последња четвртина.“

2 Михаило Петровић, *Ђердапски риболови у прошлости и садашњости*, Српски етнографски зборник, LVII, Београд, 1941.

3 Михаило Петровић, *нав. дело*, 55.

„Глоба од арамија који буду ухваћени на Дунаву да кријумчаре рибу, робове или стоку, емини узимају у корист државе.” На фетхисламском пристаништу узимала се и једна специјална такса која је, судећи по називу, била наслеђена из преттурског периода, а звала се „магерија” (од румунског *magerie*, *mağreie*, што значи рибарење, риболов). Такса се вероватно узимала за рибу коју су рибари довозили у Кладово:

„Од рибе моруне узима се по једна аспра на сваку рибу.”

„Од брода ситне рибе узима се по једна добра риба.”

„Од две јесетре узима се једна аспра.”

„Од два сома узима се једна аспра.”

Канун за скелу и маџерију села Оршава, био је истоветан са Фетхисламским.⁴

Подаци који нам дају ови турски документи из средине 16. века, омогућавају да се донесе више закључака.

Пре свега, они доказују да су риболов и трговина рибом у то време били веома развијени. Они означавају неке рибарске центре овог региона. То су Кладово и Оршава. Прецизно фиксирање тржишних и транспортних такса за поједине врсте рибе показује да је трговина рибом била организована и диференцирана према врстама риба. Таксе се разликују зависно од тога да ли се риба извози или се троши у самом граду. Види се и класификација рибе по вредности и показују називи за поједине врсте. Моруна је највреднија, јесетра и сом имају исту вредност, док су све остале врсте једнаке.

Технологија риболова тога времена такође се види из фискалних података. Разликује се риба ухваћена обичним методама, у вировима или у гардама. То показује да је било индивидуалних рибара, да је постојао нарочити режим лова у вировима, а да су гарде као риболовна клопка биле у пуној употреби и у то време. Режим риболова у вировима описао је у поменутој студији М. Петровић, па је основано претпоставити да је тај режим био исти и у турско време. Наиме, вирови су имали своје власнике или закупце са монополем лова у њима, пошто су то била најповољнија места за богат улов. То се види и из поменуте повеље кнеза Лазара. Као уређаји у које је требало доста уложити и које је требало перманентно одржавати, гарде су у прошлости такође имале своје власнике или закупце. До ослобођења Србије држали су их адакалски Турци, а затим их је, као веома лукративне, преузео кнез Милош. О устаљеној рибарској традицији од турског времена до данас говоре

4 Душанка Бојанић-Лукач, *Неготинска крајина у време турске владавине*, Гласник Етнографског музеја 31—32, Београд 1969, 94—97.

5 Миодраг Лекић, *Етнoлошка грађа у поречком деловодном протоколу*, Гласник Етнографског музеја 30, Београд 1967, 155—164.

и неки рибарски термини. Морунски струк, на пример, рибарска алатка специфична за овај део Дунава, понеко и данас назива турским називом „такум”.

Према канунима, било је и кријумчарења рибе, што се свакако не би помињало да није било илегалне трговине. То сведочи о интензивном промету рибом. Подаци даље говоре о конзервисању рибе методом усољавања.

После ослобођења од Турака, риболов у Бердапу је такође једна од уносних привредних грана. То се види из неких докумената поречког деловодног протокола. Пореч је био српско упориште — капетанија на доњем Дунаву и главна веза тадашње Кнежевине Србије са турским властима у Адакалу, Фетхисламу и Видину и са аустроугарским властима у Оршави. Поречки деловодни протокол вођен је од 12. марта 1828. до 12. маја 1832. године, а водио га је поречки капетан Стеван Стефановић-Тенка са својим сарадницима. Већ 3. маја 1828. године, из Пореча траже од скелеције у Раму да им набави 200 рибарских конаца из Беле Цркве за потребе риболова у Госпођином виру. На дан 7. октобра 1829. године, јављају књазу „да ће сољене рибе до 1300 ока бити, ајвара 73 оке, и 5 батака”. Из писма од 15. октобра исте године види се да је Пореч снабдевао књажевски двор рибом: „По налогу Ваше Светлости од 10 овог месеца шаљем вам 70 ока ајвара у 15 кутија, 650 ока чисте морунске рибе, 370 ока јесетре и 5 суви батака од јесетре... Задржао сам овде: 120 ока моруњевих и јесетрових глава знајући да тамо своју цену немају, 15 ока рибље морунске масти. Ако изволите, ја ћу вам и ово послати...”. Ових 15 ока морунске масти, Тенка је касније послао Стевану Пазарцу у Пожаревац за мазање интова, што се види из једног каснијег писма.⁶

Из ових се докумената види да је Госпођин вир, одржавајући традицију још из времена кнеза Лазара, очувао реноме усног риболовног места, о коме је сада водила рачуна млада српска кнежевина. Други подаци говоре о богатству улова крупне ајварите рибе, што нас упућује на закључак о развијености риболова и о методама конзервације рибе и ајвара које се и данас примењују.

После ослобођења Србије, вирови око острва Адакале и Кладова остали су у турским рукама све до рата са Русима и Србима. Власници вирова су их тада напустили и побегли, па је право власништва на те вирове прешло на турски царски вакуф. Текијанци су тада замолили турску власт да им уступи право риболова у тим вировима, с тим да измирују уговорене

⁶ Михаило Петровић, *нав. дело*, 70.

обавезе. Турска им је власт тада издала и тапије.^{6а} Ово је 1838. године потврдио и кнез Милош. Право риболова у овим вировима затим прелази на разне власнике, при чему је долазило и до судских спорова, све док Закон о риболову из 1898. године није допустио да свако ко има државну рибарску карту може слободно ловити рибу на свима незакупљеним местима, укључујући и вирове.

После регулације Ђердапа, систем водних токова се мења, па риболов почиње да губи од свога значаја. Због тога је Аустро-угарска исплатила одштету и то: 1) Управи краљевских добара за оштећен риболов на гардама — 40000 динара; 2) српској држави за оштећен риболов на Госпођином виру — 40000 динара; 3) сељанима општине сипске за вирове 40000 динара; 4) општини Доњи Милановац за упропашћени риболов на Гребену 30000 динара и 5) Јовану Боркану, закупцу Госпођиног вира, на име одштете 12000 динара.⁷

6а Андра Благојевић, из Текије (родом из Сипа), чува једну тапију у овереном препису, која се односи на риболов. Она гласи:

(Превод с турског, такс. марка 6 дин.)

ТАПИЈА

За време српског и турског рата притежаоци риболова (далијана), који постоји на Дунаву на Ђердапу, у фетисламској мукади, побегли су, те је тиме поменути риболов припао царском вакуфу. Сад, пак, Стеван думенцибаша, крачин, думанџија, Илија, думенџија и Јова сви из Текије, у фетисламској мукади обратили су се мени с молбом да им тапију издам на основу које би они могли означени риболов да притежавају. Услед ове молбе ја као мутевелија (тутор) цар. вакуфа, по наплати прописаног ресума за мукадијску благајну издао сам им тапију, да они означени риболов притежавају, но под условом да плаћају законом одређене таксе за рибу, коју буду тамо ловили, и њих у овом праву не ће смети нико од моје тако и од друге стране узнемиравати.

13 Речеба 1236 — 1819 год. Адакале.

(М.П.)

Абдурахим, мирмиран, мохафиз, адакалски и мутевелид фетисламски вакуфа.

Овим се забрањује свакоме да узнемирује оне људе, који су притежиоци у тапији означеног риболова.

1838 год.

(М.П.)

Милош Обреновић, књаз српски

За верност превода јамчи

Секр. Мин. Иностр. дела
Алекса Лазичић(?)

№ 3299

26 Марта 1883

У Београду

Тапија се односи на вир Смиљ, преко пута сипске ломотивске вуче. Власник тапије не зна ко му је од поменутих рибара род.

(Забележила у Текији др О. Младеновић)

7 Слободан Зечевић, *Риболов на крајинској деоници Дунава*, Гласник Етнографског музеја 31—32, Београд, 1969, 195.

РИБЉИ СВЕТ БЕРДАПСКИХ ВОДА

Кад је реч о рибљем свету који се креће Бердапским водама, ту свакако не може бити ничег новог, пошто су биолошке карактеристике свих риба већ проучене. Пловидба Дунавом и економско искоришћавање животињског света у његовим водама, некада су имали веома важну привредну функцију у животу становништва приобалних насеља. Међутим, почевши од регулације Бердапа, економски значај риболова константно опада. Та регулација умногоме је пореметила вековне путеве кретања рибљег света и проредила извесне врсте. Организација лова и технологија риболова, скупља улагања у рибарске справе и други чиниоци оријентисали су становништво према уносним занимањима.⁸

Међутим, пре него што би се прешло на објашњење ових фактора, потребно је истаћи неке чињенице. Специфичност Бердапског риболова у односу на рибљи свет огледа се у обиљу крупне ајварите морске рибе, која се овде ловила у великим количинама. Биће занимљиво да се објасне узроци зашто се црноморска риба појављује у овим водама. Иако стално живи у мору, та риба ради мрешћења залази у ритове на ушћу Дунава, где се напуни пијавицама и другим паразитима. Да би их се ослободила, она путује узводно до Бердапских брзака, где оштра водена струја и трење о стене елиминишу паразите. Из тих разлога црноморска риба у Дунаву се ретко налази узводно од Бердапа, те је у доњем Подунављу има највише. Да се моруна не мрести у нашим водама, доказ је што се у нас хватају само крупни комади. После регулације Бердапа, ова риба постала ређа, а питање је да ли ће је после преграђивања Дунава бити у нашим водама пошто ће јој оштре Бердапске стене остати неприступачне.⁹

У Бердапу се лове све врсте риба које се хватају и на другим деоницама Дунава и у другим рекама, али специфичност Бердапског риболова јесте улов крупне црноморске рибе која носи црну икру. Зато ће се овде дати само неке биолошке особине тих риба, док ће се остале врсте оставити по страни јер је то већ третирано на другим местима.

1) *Моруна* (*Acipenser huso*) најкрупнија је и најскупоценија Бердапска риба. Ако је без икре, назива се шипар. На леђима има 12—15 штитова, по боковима 40—50, а по трбуху два реда од 10—12 малих штитова. Горња страна тела је тамносива, а трбушна страна је бела. Живи у Црном и Каспијском мору, одакле улази у њихове притоке. Ајварит „морун“ у нашим водама тежак је увек преко 90 kg. Носи и до 20 kg икре. Храни се искључиво животињицама из муља. Због тога му се у желуцу налази смоласта маса, по којој је тешко распознати врсту

⁸ Исто, 197.

⁹ Михаило Петровић, *нав. дело*, 3—9.

хране. Лови се само по најачим брзацима где се разаципују „морунски струкови“. Преко лета остаје у нашим водама — у дубинама и подводним кланцима. Од августа излази из својих закљона, када се хвата и мрежама.¹⁰

2) *Јесетра, или јесетер* (*Acipenser schura*) по облику је слична моруни али је мања. Кљуна је кратак и заокружен, уста велика, без доње усне, очи јајастог облика. По телу су распоређени штитови, а по кожи кљушти. Са горње стране је загасито сива, а са доње бледожута и бела. Достиже тежину до 50 kg. Плоди се и у нашим водама од половине јула до краја августа.¹¹

3) *Сим* (*Acipenser glaber*) достиже дужину јесетре. Кљуна му је кратак, дебео и затупаст, очи мале и дугуласте. Леђни су му штитови јако развијени, на боковима мали и слаби, а на трбуху се једва примећују. По леђима је загасито плав, на боковима нешто блеђи, а на трбуху бео. Може да мери преко 50 kg. Мрести се и у нашим водама у исто време кад и јесетра.¹²

4) *Паструга* (*Acipenser stellatus*) одликује се пљоснатом главом и дугачким пачијим кљуном и до 30 cm дугим. По телу је шарена и покривена црвеним, белим и црним пегама. Мирна је риба и не отима се приликом хватања. Мрести се у исто време кад и јесетер и сим. Достиже тежину и до 15 kg.

Роду *Acipenser* припада и *кечига*, но пошто је она довољно позната и њен ће се опис изоставити. Назива се и носвица.

5) *Харинга* се у нашим водама масовније појављује током априла и маја. Тада се хвата гушћим мрежама, ближе површини реке. Назива се и гиборт.¹⁴

Остале врсте риба су довољно познате пошто се лове и на другим дунавским деоницама. Зато је довољно поменути само називе економски најзначајнијих врста: сом, шаран, смуђ, штука, мрена, вретенар или фусар, греч или тњар, платика, скобаљ, црвенперка итд.¹⁵

ТЕХНОЛОГИЈА ЛОВА И ПРЕРАДЕ РИБЕ

Традиција риболова у овим водама је веома дуга, што се може закључити по рибарској терминологији и технологији лова, као и по методама конзервисања и припремања рибе за јело. Пада у очи да је рибарска терминологија претежно словенска иако се становништво приобалних насеља служи претежно влашким језиком. Називи риба, рибарског алата или поступака

10 Исто, 9—11.

11 Исто, 10.

12 Исто, 11—12.

13 Слободан Зечевић, *нав. дело*, 197.

14 Петар Момировић, *Риболов у Смедереву и околини*, Гласник Етнографског музеја 12, Београд 1937, 146—151; Михаило Петровић, *нав. дело*, 3—22.

15 Слободан Зечевић, *нав. дело*, 196—197.

из риболовне праксе слични су онима који се јављају у писаним словенским изворима 11. и 12. века. За алатку сличну харпуну у свим словенским језицима јавља се назив *ост*, или *ости*. Термин удица се јавља још у рукописима X века као општесловенски. Друга група риболовних справа су плетене мреже и кошери. Старословенски назив за мрежу био је *сет*, или *сетка*, како се и данас у овим крајевима назива најважнија врста рибарске мреже. Сетку помиње још Дугош, пољски хроничар из средњег века. *Врша*, или *вршка* је врста рибарске клопке која се и данас под истим називом употребљава и овде. Исто се може рећи и за *лесу*. Начин конзервасања рибе такође је словенски, као и терминологија везана за овај поступак. *Ораница*, или *копаница* је пловило којим су се служили још стари Словени, а донедавно и Бердапски рибари. Она се градила као монокил, дубљењем и обликовањем дебла дрвета. Ово се пловило називало и *чун*. На овом делу Дунава, ораница се употребљавала до балканских ратова, када се нагло губи, тако да данас живи само у сећањима старијих особа. Данас се користи *чамац*, или *лаћа*, који је израђен од даске. Предност оранице била је у томе што је мања и спретнија за маневрисање. Она је обла, па мреже нису могле да се цепају о углове. Узроци нестајања оранице леже у економским факторима, које је донела новчана привреда. Далеко је економичније од дрвеног дебла остругати даске, па од њих направити чамац, пошто је процент искоришћења грабе много већи. Осим тога, у израду оранице потребно је уложити много више рада, што такође поскупљује израду пловила. То је био основни разлог који је утицао на то да се рибари данас служе искључиво чамцима израђеним од дасака.¹⁶

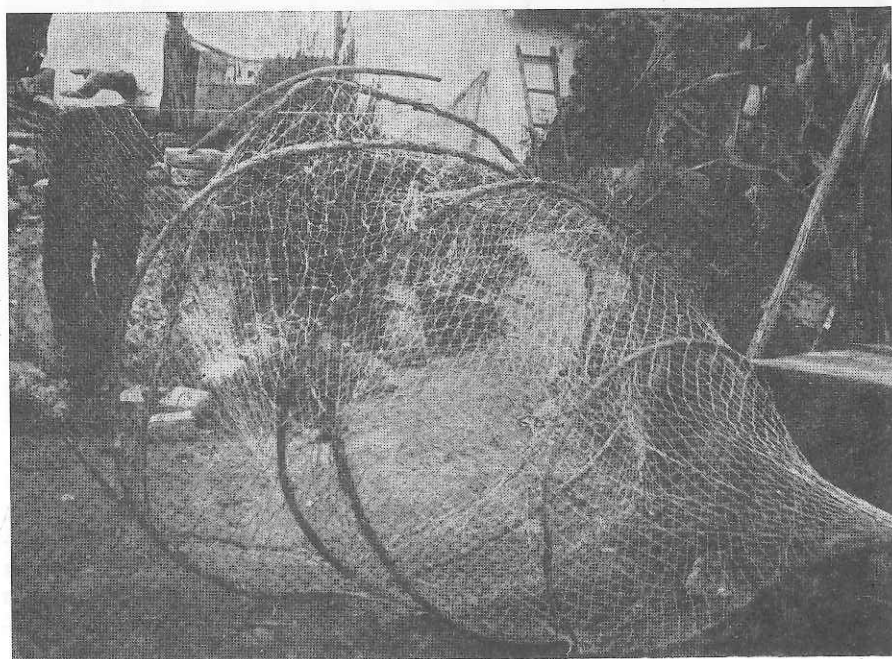
Ово би био основ технологије лова, који је наслеђен из прошлости. Већ је напоменуто да у Бердапу постоје вирови и брзаци, у којима се хватала велика количина рибе. Због промене услова, после регулације Бердапа, значај ових места за риболов опада. До нашег су се времена на брзацима сачували трагови хватања рибе помоћу гарди. Ово су биле велике преграде, подешене тако да у брзацима натерују рибу право у мрежу. Систем преграда је левкаст; на крају је постављена једна кесаста мрежа. У ову мрежу водена струја утерује рибу, која због брзе воде не може да се одупре. Овај систем клопки познат је од најдавнијих времена. Из турских кануна се види да су га преузели и Турци, а да су га по своме одласку, поново предали Србима. Последње гарде налазиле су се у Сипу, а настале су изградњом Сипског канала са системом локомотивске вуче бродова. Сипски канал је на овом месту изменио систем риболова али је истовремено створио један нови, такође специфичан систем.

Риба се у Сипском каналу ловила „гелберијом“, мрежом турског назива, што указује на њену старину. *Гелберија*, попу-

16 Видети чланак Момировића и студију М. Петровића.

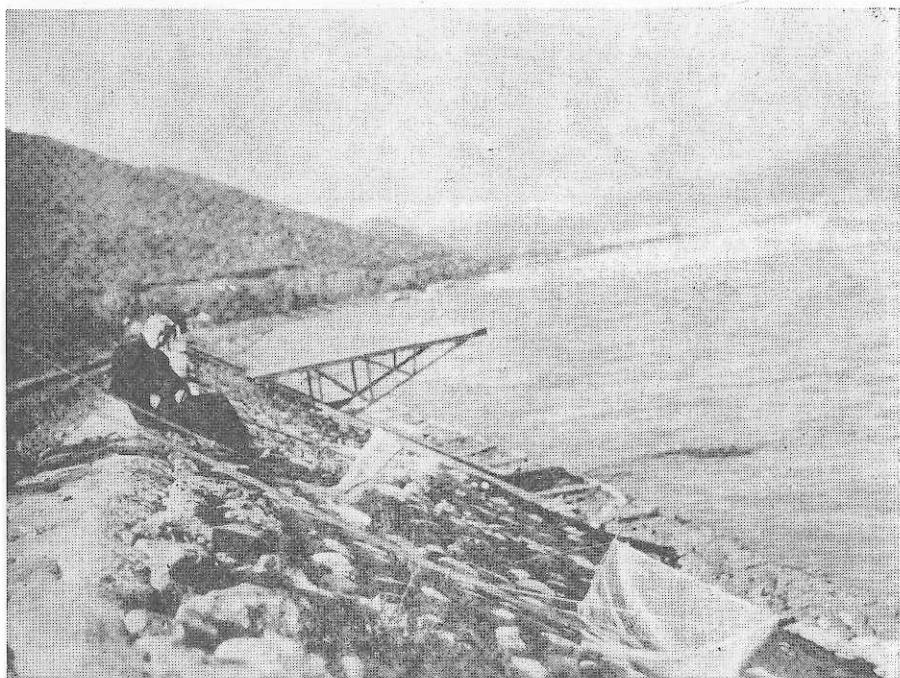

Сл. 16 Риболов „сетком“ у Добри, 1962.
(снимио Д. Дрљача)

Сл. 17 Кош за риболов на Дунаву, Текија 1967.
(снимила Б. Влаховић)

ларно названа и „оди вамо”, има следеће делове: дужу мотку на коју су причвршћене 2 јасенове ручице спојене јасеновим штапом. Преко тога костура разапет је џеп од гуше пређе, тако да цела справа личи на повећу мрежу за хватање лептира. Овом мрежом лови се на обали канала идући узводно. Крећући се обалом канала, рибари на сваких неколико метара застају да би бацили мрежу поред зида и одмах је извукли. Ово је специфичан начин лова пошто се, због јаке воде, риба држи зида канала, опирајући се перајима о њих. Дешавало се да се на овај начин улови риба тешка и до 50 kg. До воде силази један по један рибар по реду. Док један од њих „бала” (поступак се назива балањем), други стрпљиво чекају док се он на другом крају не попне уз насип. Тада силази следећи.

С. 18 Риболов „гелберијом” на Сипском каналу, 1967.
(снимио Д. Дрљача)

Још једна специфична мрежа очувала се до наших дана. То је *крсташ* или *арадар*, облика повеће кашике од пређе, пречника 3 — 4 m. Израђује се на тај начин што се костур од два укрштена, полукружно савијена штапа, пресвуче пређом, тако да се добије кашикаста мрежа. Мрежаста кашика је фиксирана за један крај јаче мотке, чији се други крај налази у чамцу. Мрежа се спусти у воду, тако да се риби прегради пут у њеном узводном путовању. Притиском на крај мотке који је у чамцу,

принципом клацкалице, мрежа се диже изнад површине воде и издиже онолико рибе колико је захватила у датом тренутку. Тако ухваћена риба се мередовом увлачи у чамац. Мередов је веома практична мрежа за вирове и брзакe. На изласку из Сипског канала, све док је Сип постојао, налазио се вир звани „Набој”, где је била постављена једна оваква клопка.

Сл. 19 Риболов „крсташем” (арадаром) у Сипу, 1965.
(снимио Д. Дрљача)

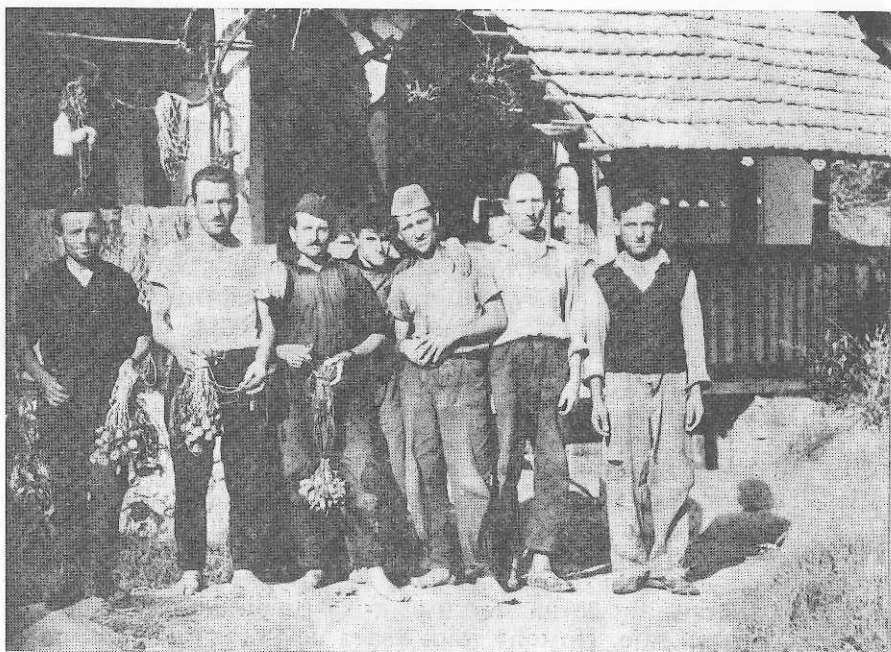
Нарочита врста риболовних уређаја употребљава се код села Свињице на румунској обали, насупрот Доњем Милановцу. При обали, на месту где је дубока и брза вода, подигне се скелет од греда, који служи да би се велике металне вршке помоћу сајли спуштале и дизале из Дунава. Вршке су огромних димензија; постављају се на местима куда се риба обично креће, и успех не изостаје. Помоћу њих хвата се углавном већа риба.

Морунски струк је такође специфичан рибарски прибор, карактеристичан за хватање. То је подужи конопац, о који је причвршћен низ јаких удица са плутом. Конопац се спушта на дно и фиксира за дно камењем, док плута удице издиже од дна. Путујући дном, моруна се закачи за удице и што се више отима све се више запетљава. Ту борбу моруне рибар на површини реке прати преко пловака од тикве, који су у вези са морунским струком, и извлачи рибу из реке.

Остале мреже и рибарске справе употребљавају се и на другим дунавским деоницама па, пошто нису специфичне само

за овај крај, њихове описе и набрајања је непотребно понављати јер је то обрађено на другом месту.¹⁷

Конзервисање рибе се обављало методом усољавања, а у мањој мери и методом сушења. Вишак рибе, која не може да се уновчи свежа, мора се усолити да не би пропао. Неки рибари чак и не желе да рибу продају свежу, пошто је остављају за зимске посне славе, када јој је цена већа. Тако, рибар Светислав Митић, из Голубиња, рибу искључиво соли, чувајући је за зимску продају. Годишње усоли и до 500 kg. Рибари не желе да препусте усољавање рибе неком другом. Кажу: „Ако ми не усолимо рибу, посолиће она нас”. Тиме желе да напомену да ће бити материјалне штете ако усољавање препусте нестручном лицу. Риба се усољава у чабру или каквој другој посуди, док газдинство или задруга за то имају посебне бетонске басене.

Сл. 20 Група рибара са удицама („струковима”), Голубиње, 1967.
(снимио Д. Дрљача)

Други метод конзервације је прављење „батака”. Ту се риба исече на кајшеве, слично кајшевима сланине, затим се посоли и најзад суши. Овај метод се примењује за конзервисање крупније рибе, поглавито јесетре.

¹⁷ Слободан Зечевић, *Митска бића народних веровања североисточне Србије*, Гласник Етнографског музеја 31—32, Београд 1969, 330—337.

Нарочито је занимљиво конзервисање гиборта. Риба се очисти, нареже на „ребра“ и остави се да преноћи у соли. Сутрадан се стави на дим да се суши. Крупнији комади могу стајати у соли 4 — 5 дана, затим се суше све док не пожуте. Сматра се да је риба укуснија ако се осуши на диму, а не на сунцу или ветру, пошто јој дим даје нарочити укус.

Припрема се и извесна врста маринаде. Ситна риба се испохује, охлади и сложи у теглу. Затим се истуца бели или црни лук и потопа у сирће. Тегла се налије том течномшћу.

Прерада икре у кавијар веома је једноставна. Из живе рибе треба извадити икру, опрати је и пропустити кроз нарочито сито да би се одстранила слуз. Затим се та маса посоли и поступак је завршен.

ОРГАНИЗАЦИЈА РИБОЛОВА И ПРОМЕТА РИБОМ

Пре изградње хидроелектране „Ђердап“, о организацији риболова се бринуло Рибарско газдинство у Кладову, где се налазио велики центар за конзервацију рибе и израду кавијара. О организацији риболова у средњем Ђердапу бринула се Рибарска задруга у Доњем Милановцу, а на улазној страни — Рибарско газдинство у Пожаревцу. Своје односе са рибарима у погледу откупа рибе или снабдевања прибором ове су институције регулисале уговором или чланством у задрузи. Рибари су дужни да овим институцијама, по одређеној цени, уступе одређену количину рибе, а оне су дужне да их снабдеју мрежама а понекад и чамцима. Сви рибари приобалних села имају такве односе.

У Усју је 1962. године у рибарству радило тридесетак људи са 15 чамаца. Ловили су „аловом“, највише мрену. У уговорном су односу са Рибарским газдинством у Пожаревцу. Најбоље место за рибарење је „Ушњарски спруд“.

У Брњици се исте године овим послом бавило шест рибара, док је тројици то било допунско занимање. Уговарају са газдинством из Пожаревца. Највише се лови на месту званом Мала орлова.

У Добри је 1962. године било 12 домаћинстава која су своју егзистенцију заснивала на риболову. Број рибара се повећавао од када је Рибарско газдинство у Пожаревцу обезбедило боље услове транспорта уловљене рибе. Пошто су за једну рибарску екипу потребна најмање два човека и чамац, рибари су углавном из исте породице. Рибарско газдинство је задржавало 25% од цене, с тим што рибарима обезбеђује алат. Лови се углавном аловом, али се употребљавају и бубњеви и удице. Рибари имају свој „раз“ (ред) на месту Зидинцу, односно Добранској тоњи, у интервалима од по један час.

У Доњем Милановцу постоји рибарска бригада и кооперанти Задруге. Ловишта бригаде су Кречана и Гребен, а задружна — Доњи зид и Острво. Постоји само један чамац са приватницима који раде са рибарском картом, ван рејона Задруге и бригаде. Задруга има откупну станицу, где се и конзервише икра.

У Голубињу је 1967. године у рибарском погону милановачке земљорадничке задруге „Слога” стално радило 7 рибара из Голубиња и 1 откупљивач. Лове углавном на два места: код Пећске баре, на месту званом Пена, где постављају бубњеве, и на Каналу, где раде удицама и сетком. Задруга у Милановцу откупила је чамце и алат и осигурава рибаре. За рибу I класе обрачунавала им је по 5 д. за килограм а за белу рибу 2 — 2,5 д. Задруга рибу продаје по двоструко већој цени. Сезонски рибари предају улов Задруци по истој цени као и стално запослени.

У Текији је рибарство било знатно развијено и у прошлости је било традиционално занимање многих породица. Риболов је сада у опадању, тако да је 1962. године тамо било свега 12 професионалних рибара, чији се број у 1967. години свео на седам.

У Сипу се раније риболовом бавило више људи. Међутим, у 1962. години двадесет их је радило сезонски, а свега пет као стални радници Рибарског газдинства у Кладову. Тада је норма била 200 kg рибе годишње. У случају неиспуњења норме морали су да плате по 2 д. за килограм. Ловило се на вировима: Крст, Косовица, Иљана, Бук, Гура гардули. Они који на Каналу лове гелберијом, обавезни су да предају 400 kg рибе годишње. Сезона риболова траје од Младенаца до Петковице.

Наведени подаци говоре о стагнацији и опадању риболова у Бердапу као привредне гране. Осим већ поменутих природних фактора, који су битно утицали на опадање риболова, знатно је у истом правцу деловао и начин његове организације. Обавеза предаје велике количине рибе годишње по минималним ценама, високе риболовне таксе и други фактори, били су озбиљан разлог да рибар добро размисли хоће ли се посветити искључиво овом занимању, па је, риболов у константном опадању.

РИБОЛОВ И НАРОДНО СТВАРАЛАШТВО

С обзиром на то да је риболов некада овде био једно од главних занимања и извора егзистенције, риба и риболов су били повод за стварање многобројних фолклорних мотива.

Занимљива су веровања у вези са срећним исходом риболова. Сматрало се да пре поласка у риболов треба избегавати сексуалне контакте, пошто због тога улов не би био успешан. Ако се при поласку у риболов сретне нека особа која носи празне судове, мислило се да се неће имати среће у лову. Исто

веровање је постојало ако рибар сретне попа или ако му зец или мачка препрече пут. Рибара не ваља питати куда је кренуо, нити он сме да каже где је поставио клопке, пошто у том случају неће имати среће у лову. Ако се у вршку ухвати једна јесетра, треба је тамо и оставити, па ће се сутрадан ухватити две. Веровало се да се срећа у лову може постићи бајањем или прорицањем. Над мрежама или другим алатом бајале су жене које су мађијским формулама утицале на срећан исход лова. Такође су постојале жене које су могле да уреде да један рибар током дана ухвати, рецимо, три јесетре, што се сматрало добрим ловом, па није било скупо платити пророчици. Срећа у риболову, како се сматра, може доћи као резултат сарадње са воденим духом или нечастивим. Како се верује, могућно је учинити да алас у риболову има велике успехе, али је он тиме продао своју душу ђаволу. После извесног времена протеклог у успешном риболову, рибар умире или се утопи. Да би имао среће, рибар би каткад давао и причест нечастивима. Прича се да је такав рибар у лову имао много среће, али да није могао да умре природном смрћу, већ би се удавио или изгубио живот на какав други неприродан начин. Такође се сматрало да не ваља заспати у чамцу или покрај воде. Нечастиви ће тада преврнути чамац или ће се са уснулим лицем нашалити на неки други груб начин. Зато, када желе да спавају, рибари то чине на каквом скровитом месту. Стога се каже да ни ђаво не зна где алас спава.¹⁷ Када добро роди боровница, сматрало се да ће те године бити богат улов кечига. Ако нека риба случајно ускочи у чамац, то предсказује богат лов.

Појединим рибама приписују се и митска својства. На пример, овде се мисли да змај постаје од шарана. Кад шаран напуни одређени број година, онда он, претворивши се у змаја, излази из Дунава и лети у планину. При томе од њега искачу варнице. О овоме се може чути читав низ прича Ђердапских рибара, што наводи на претпоставку да је шаран некада био и тотемска животиња, пошто змај има својства и митског претка. То потврђује и чињеница што је некада постојала и забрана коришћења шарановог меса у исхрани.

Аналогно веровањима у људску судбину, фаталистичка веровања народа овога краја повезана су и са рибом. Сматра се да је свакој риби суђено када ће се ухватити у мрежу. Ако се риба много брани, сматра се да је случајно доспела у мрежу, пошто јој није било суђено да се ухвати. Рибама досуђује судбину рибли цар или царица, митско биће које се сматра врховним риблим старешином. Та риба обележена је нарочитим знаком. Ако би се ухватила оваква риба, мора се одмах пустити на слободу, пошто се верује да рибар који то не би учинио мора да изгуби живот. Аналогно веровање постоји на Дојранском језеру. Занимљива је и паралела из Лесковачке Мораве, где се верује да рибе предводи рибли цар. Прича се да је неки човек

умро чим је ухватио риблиг цара.¹⁸ Верује се, такође, да свака врста рибе има свога старешину, који се брине о својој врсти. Рибе исте врсте, заједно са својим старешином, проводе зиму на истоме месту.

Многобројна су и народна веровања у вези са мамцима којима се служило при хватању рибе. Као веома добар мамац сматрани су комади погаче које невеста ломи над главом приликом уласка у нови дом. Исто веровање везано је и за кукуруз који она том приликом баца на сватове, захватајући га из сита.

Стварање многобројних народних песама или игара, као и других облика народног стваралаштва, такође је имало свога корена у овој привредној грани. Многи стихови говоре о односу човека према риби. У тим песмама истиче се сиромаштво рибара, које се огледа у томе да он на себи има онолико закрпа колико риба има крљушти. Други веома распрострањен мотив је риблиа клетва, у којој она проклиње рибара што јој одузима живот. Веома је занимљиво и ритуално „рибарско коло“, које је забележено у Текији.¹⁹

Потребно је поменути и рибарске славе о одређеним годишњим празницима. То је свети Никола у Текији, а Три Јерарха у Сипу. Том се приликом рибари окупљају и чаште јелима справљеним од рибе.

Résumé

LA PÊCHE DANS LE SECTEUR DU DÉFILÉ DES PORTES DE FER

par

Slobodan Zečević
Dušan Drljača

La pêche dans le secteur du défilé des Portes de Fer diffère, par nombre de caractéristiques de la pêche dans les autres secteurs du Danube dans notre pays. Il est également compréhensible que les conditions changées du cours fluvial, en rapport avec la construction du barrage, ont influé aussi sur les conditions biologiques du développement et la vie du monde des poissons.

Nul doute que les hommes préhistoriques — habitants de la région des Portes de Fer, s'occupaient déjà de pêche. Pourtant, la continuité de cette branche de l'économie dans le secteur des Portes de Fer ne peut être suivie avec certitude que depuis la période de la domination turque. Après la libération des Turcs, la pêche dans la région des Portes de Fer est devenue une des activités lucratives, ce qui est visible de certains documents du protocole

18 Драгутин Борђевић, *Живот и обичаји народни у Лесковачкој Морави*, Српски етнографски зборник LXX, Београд 1958, 30.

19 Петар Влаховић, *Рибарско коло и његов магијски значај у Подунављу североисточне Србије*, *Развитак* 5, Зајечар 1968, 99—102.

de Poreč. Les documents démontrent que la localité de Gospodjin vir, ayant maintenu la tradition de l'époque du prince Lazar déjà, a gardé la renommée d'une place où l'art de pêcher était à la hauteur et de laquelle la jeune principauté serbe devait tenir compte.

La spécificité de la pêche dans la région des Portes de Fer par rapport au monde des poissons se reflète dans l'abondance des grands poissons de mer qui donnent du caviar que l'on pêchait ici en grande quantité. Ce sont, tout d'abord, les poissons de la Mer Noire qui donnent le caviar noir: bélouga, esturgeon (*Acipenser sturio* et *Acipenser glaber*), acipensère (au même genre appartient aussi le sterlet) et hareng. Les autres espèces de poissons sont suffisamment connues, puisqu'on les pêche aussi dans les autres secteurs du Danube.

La pêche a une longue tradition dans ces eaux, ce qui est possible de conclure d'après la terminologie et la technologie de la pêche ainsi que par les méthodes de conserver et de préparer les poissons. Il est frappant que la terminologie des pêcheurs est pour la plupart d'origine slave, bien que la population des localités riveraines se serve en majorité de la langue valaque. Ce sont, par ex.: **ost** ou **osti** (harpon), **set** ou **setka**, **vrša** ou **vrška** (nasse), **lesa**, **udica** (hameçon), **čun** (barque), etc. Jusqu'à nos jours s'étaient conservées les traces de la pêche au moyen des **garde** — grandes cloisons, disposées à chasser les poissons dans les bas-fonds directement dans le filet. Les derniers gardes se trouvaient à Sip et elles disparurent avec la construction du canal de Sip.

Plus tard, dans le canal de Sip et en certains autres endroits le long de la rive, où l'eau coulait rapidement, il s'est développée la pêche au moyen de „gelberija” — un instrument qui ressemble à un assez grand filet pour la chasse aux papillons. C'est une méthode de pêche spécifique, puisque le poisson, à cause du courant fort, se tenait près des murs du canal, en s'appuyant avec ses nageoires sur ces murs. Un autre instrument de pêche spécifique s'est conservé jusqu'à nos jours. C'est le „krstaš” ou „aradar” — une grande cuillère de filet, dont le diamètre est de 3—4 m, tendue à une ossature, composée de deux cannes croisées, courbées en forme de demi-cercle. La cuillère de réseau est fixée à un bout d'une forte perche, dont l'autre bout se trouve dans la barque. Le filet est baissé dans l'eau pour barrer la route au poisson dans son mouvement en amont. C'est un filet très pratique pour les remous et les rapides. Une espèce spéciale d'instrument de pêche est utilisée près du village de Svinica sur la rive roumaine, en face de Donji Milanovac. Près de la rive, à l'endroit où l'eau est profonde et rapide, on construit une ossature en poutres qui sert à baisser dans l'eau et d'en tirer les grandes nasses métalliques au moyen de câbles. „Morunski struk” (ligne avec plusieurs hameçons pour la pêche au bélouga) est un autre instrument de pêche spécifique. C'est une corde assez longue à laquelle sont attachés plusieurs hameçons, avec des morceaux de liège. On baisse la corde sur

le fond du lit du fleuve et on la fixe là au moyen de pierres, tandis que le liège soulève les hameçons.

La mise en conserves du poisson se fait par la méthode de salage et dans une moindre mesure par le séchage. L'autre méthode de mise en conserves est la fabrication de „batok". Le poisson est coupé en tranches, ensuite salé et finalement séché. Particulièrement intéressante est la mise en conserve du gibort, une espèce de hareng. Le poisson est écaillé, coupé en tranches minces et laissé dans la solution du sel et ensuite fumé. On prépare également une espèce de marinade. La transformation des oeufs de poisson en caviar est très simple.

Les économies de pêche à Kladovo, Donji Milanovac et Požarevac prennent soin de l'organisation de la pêche dans la région des Portes de Fer. Ces institutions ont réglé leurs rapports avec les pêcheurs en ce qui concerne l'achat du poisson ou l'approvisionnement de ceux-là d'équipement de pêche par le contrat ou en les inscrivant comme membre des coopératives de pêche. Les pêcheurs doivent fournir à ces entreprises une quantité déterminée de poisson à un prix fixe d'avance, et ces entreprises sont obligées de leur fournir des filets et parfois même des barques. A Donji Milanovac il existe une brigade de pêcheurs et les coopérateurs de la coopérative et dans les autres habitats des Portes de Fer sont engagés dans la pêche de 5—20 pêcheurs ou ménages.

Vu que la pêche était ici autrefois une des principales occupations et sources de l'existence, le poisson et la pêche ont donné lieu à la création de nombreux motifs folkloriques. Intéressantes sont les croyances relatives à l'issue heureuse de la pêche. On croyait que le succès de la pêche peut être obtenu par la magie ou la divination. Selon ces croyances, il était possible de faire au moyen des incantation qu'un pêcheur ait du succès dans la pêche, mais il vendait par là son âme au diable. On attribue aux différentes espèces de poissons des caractères mythiques. On croit ici, par exemple, que le dragon est devenu de la carpe. On peut présumer que la carpe était jadis un animal totem, vu l'existence de la défense de manger sa chair. Analoguement aux conceptions relatives au sort humain, les croyances fatalistes du peuple de cette région sont liées également au poisson.

Бреда ВЛАХОВИЋ

БРОДАРСТВО КАО ПРИВРЕДНА ГРАНА У НАСЕЉИМА БЕРДАПА

— СА ЕТНОЛОШКОГ СТАНОВИШТА —

Проучавајући народни живот и обичаје од Голушца до Кладова, видели смо да велики број становника ових насеља, нарочито у нашем веку, живи од занимања и прихода која му нуди Дунав. Поред рибарства, бродарство, или, боље речено, лађарство (термин је чешћи код становништва у насељима Бердапа), имало је и има велики значај у привредном животу овог подручја.

Бродарство чини специфичну привредну делатност у подручју Бердапа. Због тога би и обрада овог проблема могла бити вишеструка. Оно би се могло посматрати, на пример, као делатност за израду пловних објеката, могао би се истраживати његов значај и улога у путничком саобраћају, транспорту или, пак, као културно-историјска категорија, итд. У овом прилогу, међутим, биће речи о бродарству онолико колико оно утиче на народни живот и обичаје становништва бердапског подручја. Ипак, неопходно је да се, макар и у најкраћим цртама, осврнемо на ранији период, разуме се, колико то дозвољавају извори и подаци објављени у литератури и колико је то неопходно у оваквом етнолошком приказу овог занимања.

1

У току комплексних испитивања која су вршена на овом терену, археолошка истраживања су показала једну нову културу, старију од свих досадашњих култура код нас, па и шире. То је култура Лепенског вира, који је својим културним карактеристикама нераздвојно везан за Дунав.

Конкретнији докази о Дунаву као пловном путу потичу из јонског периода. Наиме, професор Милоје Васић у својој студији *Јонска колонија Винча*¹ указује још у то време на могућност миграционих кретања из црноморског басена уз Дунав (Винча и друга подунавска насеља).

Римски период² је у том погледу још конкретнији. На својим освајачким походима према североистоку и истоку, Рим-

1 Милоје Васић, *Јонска колонија Винча*, Зборник Филозофског факултета I, Београд 1948, стр. 208

2 А. Дероко, *Средњовековни градови на Дунаву*, Београд 1964; Б. Јовановић, *Сип — римски кастел* (Археолошки преглед 6), Београд 1964; В. Кондић, *Равна, Доњи Милановац — римски кастел* (Археолошки преглед 7), Београд 1965; Д. Прибаковић — Д. Пилетић, *Чезава, Добра, Велико Градиште — римско-византијско утврђење* (Археолошки преглед 8), Београд 1965; М. Мирковић, *Римски градови на Дунаву у Горњој Мезији* (Dissertationes VI) Београд, 1968. и други.

љани су се у знатној мери користили дунавском воденом саобраћајницом, па су за те сврхе, због брзака и местимично тешких пловних услова изградили и пут поред саме реке. Тај пут је пре свега служио онима који су својом снагом узводно вукли римске галије. Дунав се користио и за превоз разноврсне робе јер је, са товарима, кроз непроходне прибрежне шуме често било знатно теже проћи него реком. Многа места, војна утврђења и трговачки центри, који су се временом формирали, сведоче о томе колико је значајну улогу у то време имао Дунав.

У каснијим раздобљима нема много података о привредној улози Дунава. Он се најчешће помиње као граница варварског и античког света, а не као саобраћајница. Ипак, изгледа, да улогу пловног пута, по свој прилици, никада није изгубио. Саобраћај је по њему био све време вероватно жив, а посебно у турском периоду, о чему постоје и писани подаци. Евлија Челебија, на пример, у својим путописима бележи да је пловидба Дунавом веома тешка и да се одвија помоћу људи који су на појединим тешким деоницама вукли лађе натоварене разноврсним товарима. И данас постоји предање у Добри³ да су у 18. веку Турци ослобађали Добране од плаћања пореза само зато да би несметано спроводили грађу Дунавом. Та дрвена грађа, у облику сплавова (наврата), спроводила се реком све до Црног мора. У Добри се иначе увек налазило вештих људи — думенција (спроводника лађа кроз Бердап, претеча познијих шилота — лоцова) који су као добри познаваоци речног корита у овом делу вешто спроводили лађе преко дунавских брзака. Посао думенција убраја се у цењеније занате јер је за њега била неопходна спретност, храброст, вештина и снага за савлађивање ћуди Дунава. Због тога је у појединим породицама овај занат прелазио с колена на колена, са оца на сина.

О пловидби и саобраћају на Дунаву нешто више података и стварних докумената има за период после ослобођења од турске владавине. Ти документи показују да је саобраћај, због развоја и процвета трговине, у том раздобљу веома жив јер добија све већи значај у привредном животу не само становништва прибрежних дунавских већ и знатно удаљенијих области.

О стању и улози речног промета и укључивању становништва из бердапских насеља пише Вук Караџић: „Срби познају два Бердапа: доњи и горњи. Доњи је између Кладова и Ршаве, а горњи код Пореча. Горњи је страшнији, али мање држи. На горњем Бердапу слабо се кад види камење посред воде, него само кључеви и клобукови; али се на доњем преко цијелог Дунава, како вода мало опадне може прећи вода. Онуда лабари одозго идући узимају обично корманоше из ондашњијех места (Срби преко горњег Бердапа из Добре, а преко доњег из Текије, а Нијемци из Љупкове и из Ршаве); а одоздо лађе обично вуку волови. Али кад вода врло опадне онда на Бердапима лађе осо-

3 М. Драгић, *Добра*, Развитак бр. 4, Зајечар 1970, стр. 78—79

бито натоварене не могу пријећи никако.”⁴ Из преписке Кнежеве канцеларије подаци о кретању лађа и начину пловидбе такође могу корисно послужити да добијемо бар делимичну слику о стању и начину транспорта Дунавом у време Кнеза Милоша, када је тај саобраћај био врло жив. Кнежева канцеларија наређује 28. XI 1836. године Подунавској . . .” да не би лађе соларице, које уз Дунав навише пролазе, у пролазу овамо дуго задржавале се, препоручује се да дадну думенцибаше потребно число соара (људи) који ће лађе извући.” Године 1839. девет думенцибаша моле начелство поречког да постави извесног Милић Ракома за думенцибашу, јер он већ 15 година спроводи лађе кроз Бердап па је искусан за организацију рада ове врсте⁵. Ово, без сумње, указује да је лађарство било добро организовано и развијено. Колика је у то време била фреквенција саобраћаја кроз Бердап показује и једна евиденција, по којој је од 1. XII 1839. до 30. IV 1840. године кроз Бердап прошло 60 пловних објеката, и то лађа, прамова, чамова, ћирлаша и других. Из овог документа сазнаје се да су за вучу ових пловних објеката били потребни и волови, за чију се употребу у ове сврхе плаћала посебна такса. Године 1841. успостављен је саобраћај лађа и других пловних објеката (прамова, ораница, и шајки) од Оршаве до Доњег Милановца⁶, који је 1834. био седиште пловидбе у Србији.⁷ Ово је такође имало вишеструки економски и културни значај за прибрежно становништво.

Поред других пловних објеката, у животу бердапског становништва важну улогу су имале скеле јер су се помоћу њих међусобно повезивала насеља са обе стране Дунава, као што су, на пример, Оршава и Текија. По народном предању забележеном у Текији, види се да је посла за скелеције било доста, без обзира на то што су становници за личне потребе имали и сопствене скеле, јер је овде био гранични прелаз. Превози скелам постојали су на неколико места, пре свега у Текији, Кладову и Милановцу. Тако повезана наспрамна насеља одржавала су веома живе међусобне трговачке и друге везе. На овим граничним скелским прелазима били су карантини и ћумручка надлештва.

Ови прелази имали су велики утицај на развој ових насеља која су се постепено развијала у стражне трговачке центре. Најбољи пример за то је Текија, која је крајем 19. века, а нарочито у првим деценијама 20. века, била један од значајних трговачких извозних центара у Бердапу, погодан за трговину са Аустро-Угарском, стимулишући на тај начин економски положај прибрежног становништва. У Текији је био сабир-

4 В. Ст. Карацић, *Рјечник*, Беч 1818, стр. 154

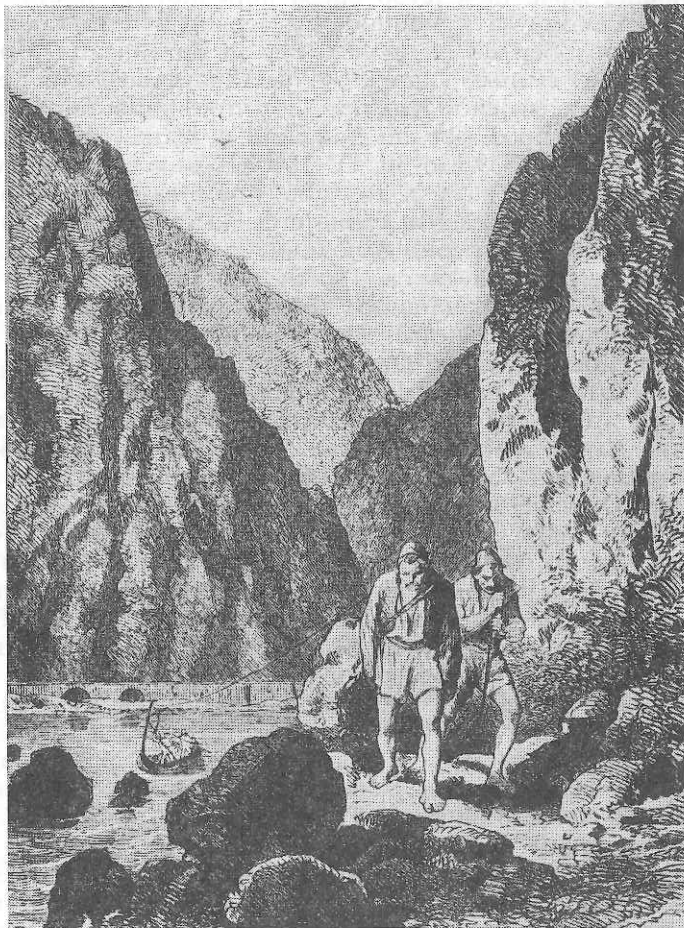
5 М. Пауновић, *Бердап и Тимочка крајина*, Загреб 1970, стр. 524—525.

6 Упоредити: М. Пауновић, *Бердап и Тимочка крајина*, Загреб 1970, с. 526

7 Тих. Р. Борђевић, *Из Србије кнеза Милоша* — Културне прилике од 1815. до 1839. г, Београд 1922, стр. 43

ни центар за продају стоке, меса, свеже и усољене рибе,⁸⁾ а Доњи Милановац био је значајан по томе што се ту товарила и транспортовала руда из рудника Мајданпек.

Испитивања на терену показују да су још свеже успомене на времена када је саобраћај на овом делу Дунава био претежно упућен на људску снагу. Очеви и дедови данашњих старијих становника Текије бавили су се тим послом, може се рећи као неком врстом рабацијања. Понеки су својим шајкама и лабама превозили терете све до Бугарске и даље.⁹⁾ Шајке су кроз

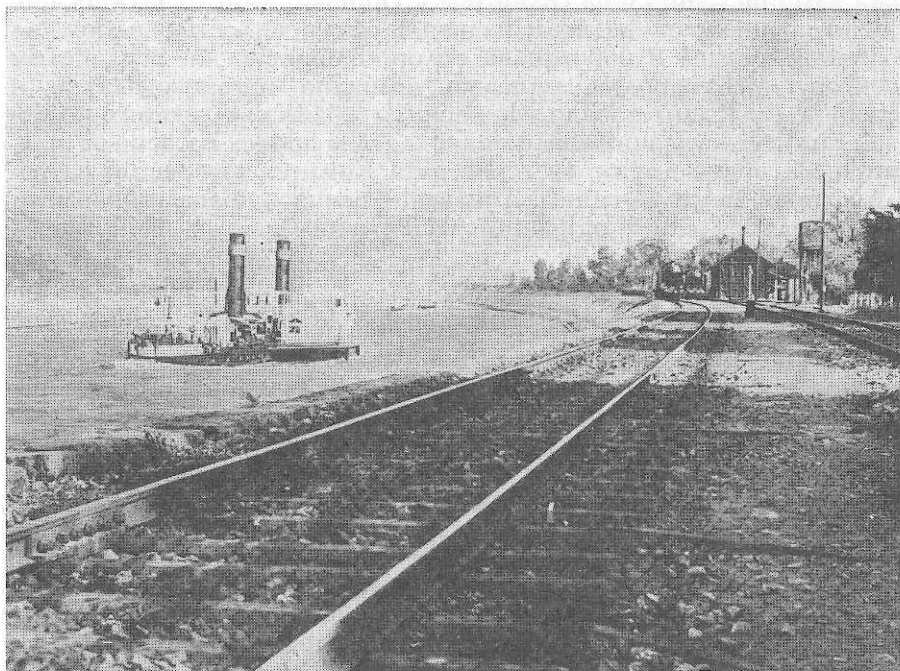
Сл. 21 Вучење лабе узводно Дунавом
(по Каницу)

⁸ Више о томе ће бити речи у одељку о занимањима, односно у монографском приказу насеља Текије.

⁹ Отац Борба Главашевића (70 година) из Текије имао је своју кречану и својом шајком превозио креч све до Бугарске.

Бердапске теснаце и спрудове вукли коњи и волови, а на местима где је било немогуће, услед конфигурације речног корита, вукли су их људском снагом. У матичним књигама из краја 19 века забележено је неколико занимања у бродарству: лабарски возар, возар чамција, капетан брода.

Нова ера у речном бродарству бердапског подручја наступа појавом парног брода. Са бродом на парни погон добија се пре свега у брзини, а затим и у простору за превоз робе. Саобраћај парних бродова био је могућ само при високом водостају разуме се у почетку. Због тога се озбиљно почело размишљати на регулисање опасних и неповољних препрека, дуж бердапског дела реке, где је пловидба била највише отежана, да би се регулацијом постигло рационалније коришћење овог пловног пута. Тако су почели да се продубљују разни плићаци, уклањају неке подводне стене, регулишу спрудови (око Пореча, односно Милановца), и прокопавају канали кроз које је пролаз бродова био лакши и безбеднији. Док су сви канали у Бердапу изграђени усецањем у стеновито корито реке, најважнији регулациони објекат, Сипски канал, изграђен је од 17. септембра 1890. до 27. септембра 1896, међу насипима, тако да се ослања на десну обалу Дунава, кроз коју је делимично усечен. У Сипском каналу се, услед претерано брзе матице, узводној пловидби морало притећи у помоћ посебном вучом. У ту сврху је из-

Сл. 22 Сипска локомотивска вуча, пре изградње бране

грађен и специјални реморкер, који је назван „Вашкапу“, а који је прорадио на овој деоници 2. XI 1899. године. Када је 1933. године уместо реморкера уведена локомотивска вуча, „Вашкапу“ је пребачен за вучу бродова на сектору код Гребена. Сипски канал је, иначе, био дуг 2133, широк 73 а дубок 3,9 метара. Све док се није нашао под водом у новом акумулационом језеру, на његовом одржавању била је ангажована и људска радна снага, коју су сачињавали становници околних прибрежних насеља.

Крајем 19. и почетком 20. века дунавском пловидбом је у главном господарио страни капитал, који је истовремено био и власник целокупног пловног парка. Уз помоћ тога капитала претежно је одржаван и изграђиван пловни пут. Темељи националном речном бродарству постављени су у Србији 3. IV 1890. године, када је донет закон о повластицама Српском бродарском друштву. Међутим, и даље су се сукобљавали разни интереси на овом подручју. Да би се то некако средило, Југославија и Румунија, као заинтересоване граничне државе у овом подручју, подносе 1924. године Међународној дунавској комисији предлог за успостављање специјалне службе на сектору Бердапа. Међутим, тек 1932. године, пошто је у Бечу склопљен споразум између Међународне дунавске комисије на једној страни и Југославије и Румуније на другој страни, организује се нова Бердапска администрација, са седиштем у Оршави, чији је задатак био јасно прецизиран: да води надзор и да управља пловидбом, да одржава режим и побољшава услове пловидбе на бердапском сектору. Међународна дунавска комисија организовала је и специјални Комитет ради ефикаснијег обављања текућих послова. Комитет су сачињавали један до два члана из земаља чланица. За време другог светског рата Комитет је престао са радом, тако да је данашња Дунавска речна управа обновљена 1948. године, опет у заједници са Румунима.

2

Оснивањем Бердапске речне управе пре другог светског рата, а нарочито њеним оживљавањем после другог светског рата, створен је јак извор сталних прихода за велики број прибрежних домаћинстава у бердапском подручју. У бродарству су се махом запошљавали они који нису имали веће површине обрадиве земље, а ни других могућности за привређивање, као што је отварање трговина, гостионица и слично. Они који су били запослени у бродарству припадали су средње имућном слоју. Махом су то били крмари, матрози, ложачи. Претежно су радили на шлеповима којима се превозила роба. Иначе, по пилотима, односно лоцовима, посебно је била позната Текија. Идеалан положај према Оршави, центру Управе Бердапског бродарства, а затим и због повољног географског положаја, Текија је убрзо

постала не само гранични прелаз и трговачки центар већ и центар бродарства на југословенској страни, па је због тога још пре другог светског рата овде подигнута зграда Бердапске речне управе за југословенску страну администрације, једна од најрепрезентативнијих грађевина у целом овом појасу, која је Текији давала посебну драж и особиту карактеристику (види сл. 6.) Самим тим што је овде била управа, Текија је по традицији и приоритету, увек давала велики број бродара. Лоцирањем Бердапске управе у Текији, отвориле су се веће могућности да се њено становништво укључи у рад око бродарства и у бродарство као карактеристичну и уносну привредну грану. Становништво је користило ова и друга преимућства па је у суштини чинило главну радну масу на бродарским пословима. Као доказ и пример за то наводим податке које сам добила у Управи Бердапског речног бродарства 1970. године, у време када је Бердапска речна управа била још у свом пуном саставу, али пред непосредним расформирањем. У то време у Бердапској управи, односно објектима под њеном непосредном контролом, било је запослено око 136 радника и службеника. Од тог броја је само из Текије било 86. Истина, урачунати су и они који станују у Текији, а који су се овамо доселили са разних страна, из разних крајева, и овде се усталили због посла. Међутим, ако даље анализирамо састав запослених, видећемо да је из Бердапских насеља било 101. То су углавном становници Кладова, Сипа, Текије, Голубиња, Доњег Милановца, људи који су рођени у овом крају.

По подацима којима је располагала Месна канцеларија у Текији 1970. године, у време када су истраживања вршена, ово насеље је имало 276 домаћинстава која су становала у сопственим кућама. Поред овог броја, у Текији је у то време било још 76 досељеничких породица које су становале под закуп као станари у зградама у друштвеној својини или по приватним становима. То су већином биле породице појединих лица запослених у Речној управи, а мањи број чиниле су породице просветних радника и осталих запослених у другим службама.

За одржавање 117 километара пловног пута на Бердапском сектору била је потребна радна снага. Због тога у Бердапској управи нису били запослени само они који управљају бродовима. Био је знатан број и оних који су обезбеђивали пролаз пловних објеката на хировитим местима. Бердапска речна управа је због тога имала неколико радних јединица. Најкарактеристичнију и најважнију групу чинили су пилоти, стручни спроводници бродова, који су уз сопствену одговорност и општи ризик спроводили пловне објекте кроз Бердапске препреке. Њих је било по 35 до 36 на нашој и исто толико на румунској страни. Дакле, укупно 70 до 72. Осим пилота, радиле су две групе од по 10 људи који су се бринули за одржавање и обележавање пловног пута. Пловни пут је био обележен ознакама званим „шве-

мери" или „бове". „Швемери" су били дугачки 12 метара и означавали су правац пловног пута. Као швемери на одређеним местима (Сип, Голубиње) били су запослени становници оних насеља која су најближа том делу пловног пута. На границама тешких деоница, где је физички било немогуће претицање и укрштање пловних објеката, постојале су сигналне станице, којима се регулисао саобраћај. Таквих станица било је шест, а на њима је радило око 15 сигналаста. Значајна је, као посебна јединица, група шалупорта. Они су радили на специјалним бродовима. Задатак им је био да притекну у помоћ и спасавају бродове у случају хаварије или насукивања. Посебна радионица, око 10 људи, одржавала је и оправљала мање бродиће. Осим овога, постојала су два специјална надзорника пловидбе, затим служба радова, пловидбена, административна и финансијска служба. Постојала је и посебна сезонска група радника, која је у каменолому, у Доњем Милановцу, припремала материјал потребан за одржавање појединих делова пловног пута. Ту су и чувари пилотских станица Кладово, Виноце и Кожице. У оквиру ових служби највећи део радне снаге чинили су они којима је било потребно и неопходно да добро познају ћуди овог дела Дунава. Те ћуди најбоље су познавали становници приобалних насеља, који су од рођења расли са Дунавом, упознајући непосредно његову променљиву нарав. Најлепши пример за то су пилоти — лоцови. Они су познавали сваки гробен, сваки камен у овом делу речног тока, пуног изненађења и опасности, брзака и плићака, који су вребали на сваком кораку. Захваљујући познавању терена, личној храбрости, одважности и кондицији, једино су они могли избегавати стихију природе. Думенцибаше (спроводници лаба) су у измењеним условима преузимали парне бродове и спроводили их кроз ћердапски теснац. Њихово занимање преносило се из генерације у генерацију. Поставило је временом традиционално, да не кажемо наследно. Уосталом, то се може закључити из података да од 37 тренутно запослених пилота у Ђердапској речној управи, 26 је пореклом из неколико ћердапских насеља, између Кладова и Голупца. Текија и у овом случају предњачи. Она даје највише лоцова. Предност у „пилотству" Текија доказује податком да је од укупно 26 пилота пореклом из свих ћердапских насеља, 18 родом из Текије. Ако овом броју додамо и оне пилоте — лоцове који су се у Текију доселили из других крајева (Санџак, Босна, Чачак, Косово, Метохија и са других страна), а њих је 11, онда Текија даје укупно 29 пилота, што је свакако велики процент у односу на број становништва, а још више у односу на остала ћердапска насеља. Овако велико учешће људи у једној врсти занимања везаној за бродарство свакако даје посебне карактеристике самом насељу.

Слично стање је било са структуром радне снаге и у другим пословима које је водила Ђердапска речна управа. На тим по-

словима запошљавало се најчешће становништво из Бердапских насеља. Мали број стручног и административног кадра, који је евентуално долазио из удаљених крајева, врло брзо се навикавао на живот у новој средини. За релативно кратко време многи од новодосељених становника преузимали су локалне навике и обичаје, поготову ако су бракови били мешовити.

Данас, међутим расправљање о овој врсти бродарства и Бердапској речној управи у Текији, популарно званој „Администрација“, припада историји јер је Бердапска речна пловидба пуњењем акумулационог језера и пуштањем у рад бродске преводнице, престала да постоји. Услуге Администрације из Текије нису више потребне бродовима, нити људима на њима, јер се режим пловидбе знатно побољшао. Од некада, за ове прилике, бројног колектива, остала је само мала група људи која ради на преводници бродова. Намеће се питање шта је било са људима који су новонасталом ситуацијом изгубили дотадашње радно место, своју сталну зараду, своју економску сигурност.

Захваљујући испитивањима која су вршена све до потапања појединих насеља, па и пресељења Бердапске управе у Кладово, имали смо прилике да непосредно пратимо процес редуцирања и раслојавања ове институције, односно њеног колектива. За свих 136 људи, колико их је било запослено у 1970. години, тако рећи у последњим данима постојања, знало се где ће ко отићи. Већина неквалификоване радне снаге (шалунисти, швемерашки, сигналисти, радници у каменолому), дакле, сви они који су овде били запослени ради одржавања пловног пута, најалост, остали су без запослења. Међутим, административно особље, као и већина пилота, преквалификовала се, прилагодила новим условима или нашла запослење у другим предузећима. Неки од пилота су положили испит за капетане бродова. Многи су се преселили у Београд и запослили у Југословенском речном бродарству (ЈРБ). То су углавном они пилоти који су се у Текију доселили из других крајева. Међутим, рођени Текијанци, Кладовљани и други из прибрежних насеља, запослили су се углавном у Кладову, било у бродарству, било у неким другим службама а неки су се пензионисали.¹⁰

Становници Бердапских насеља, осим у Бердапској речној управи, запошљавали су се и у неким другим радним организацијама које се такође баве бродарством или сличним делатностима везаним за Дунав. Једна од најјачих организација те врсте је Југословенско речно бродарство, у коме ради велики број радника. Већина их је запослена на шлеповима. Раде као матрози, крмари и ложачи. Године 1965. у Југословенском речном бродарству било је запослено из Сипа, на пример¹¹, 25 радника. На Сипском каналу радила су 24 Сипљанина, у београдском ба-

¹⁰ Подаци који су изложени у овом поглављу прикупљени су у Бердапској речној управи.

¹¹ Забележио Д. Дрљача у селу Сипу.

герском предузећу 23, а у Бердапској управи 10, као швемераши. Стање слично овоме је и у још неким насељима: Давидовцу, Текији, Добри и другим.

Попис становништва из 1961. године показује да је у саобраћају, односно бродарству било запослено из Доњег Милановца 21, Кладова 55, Сипа 26, Текије 64, и Мосне 3 радника. Међутим, ово се не слаже са подацима сабраним непосредно на терену о броју запослених у бродарству, бар за она насеља где су подаци прикупљени. Наш циљ, у крајњој линији, није трагање за цифрама, већ за елементима значајнијим за етнолошка проучавања, а то је: у којој је мери бродарство утицало на живот данашњег становништва.

3

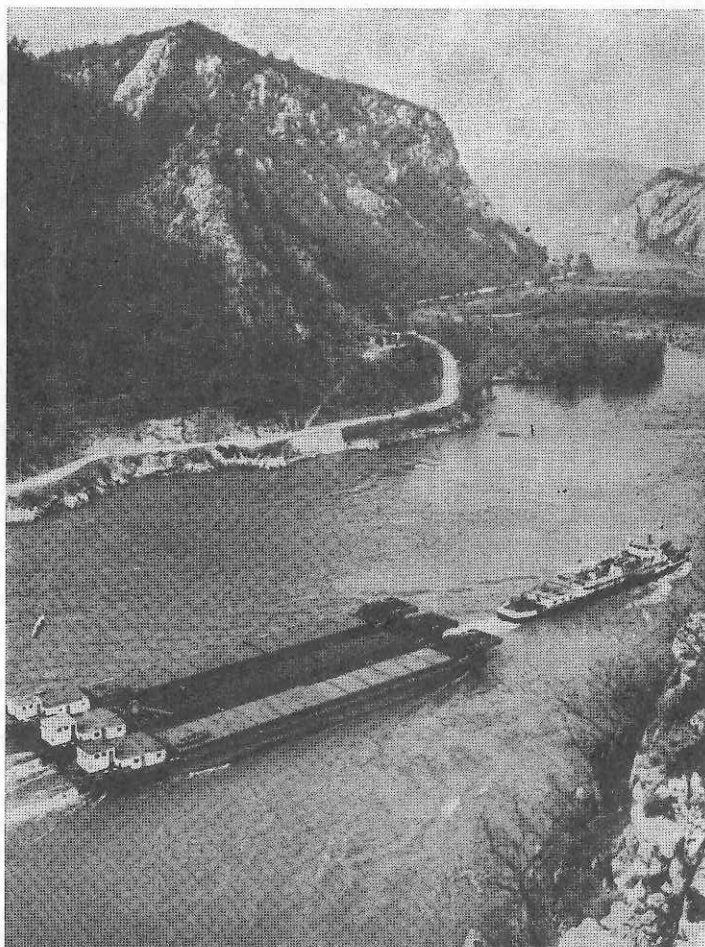
Већ на први поглед, чим човек дође у неко од ова насеља, има утисак да је у некој мањој луци. Пароброди и шлепови стално промичу у оба правца и дају целом амбијенту специфичне карактеристике. Људи живе са тим бродовима, познају сваки њихов знак, тако рећи „знају их у душу”. Долазећи у контакт са великим бројем људи у Текији, Сипу, Доњем Милановцу, на пример, човек тек схвати у којој је мери тај живот ушао у њих саме, срастао са њима, наметнуо посебан темпо живота, ушао у њихове релативно мирне ратарско-сточарске домове. Утицај тога се осећа у свему: у друштвеном животу, материјалној култури, пре свега на кући, односно на њеном спољном и унутрашњем изгледу.

На првом месту занимљив је сам живот људи запослених у бродарству. Они су, као и њихове породице, вечити путници. Та путовања, упознавања других крајева, градова, људи, народа, њихових обичаја, језика, култура, дуж целог пловног пута — од Регенсбурга до Црног мора — без сумње утичу на њихов поглед на свет. Њихов живот је обогаћен великим искуством, које им омогућава да се снађу у свакој ситуацији. Радници који раде као крмари, ложачи и слично, на шлеповима, воде један специфичан живот. Наиме, већина њих, посебно у млађим годинама, живе на тим шлеповима са својим женама, а често и са децом. Деца се ту рађају, расту, играју, и проводе на ограниченом простору своје прве године. На сваком шлепу се налазе просторије које су истина скучене, али тим људима служе годинама као њихова кућа. Просторије су опремљене стварима најнеопходнијим за живот.

Стамбена површина се састоји из кухиње и минијатурног простора за спавање, да се не каже — собе. Жене су на тој скученој површини, како су знале и умеле, водиле своја домаћинства, попут онога што би чиниле у својим домовима на копну. Кувале су, прале, спремале, док су мужеви управљали пловним објектима или радили друге послове везане за бродарење и

пловидбу. Неке жене су тако проводиле готово цео свој живот. Остајале су у тој средини по 25, па и 28 година, пловећи Дунавом са својим брачним друговима. У таквим условима налазила су се и деца, углавном до поласка у школу. Пред поласак деце у школу, мајке су их остављале код деда и бака, по насељима, и само повремено навраћале да их виде. То је било обично оно време у паузи, у пропутовању, док пловни објекат стоји у пристаништу насеља. Било је и супруга које су ради дечјег школовања напуштале шлепове, одвајале се од брачних другова.

Честа путовања лабара утицала су и на опремање кућа. Лабари су на пропутовањима кроз стране земље куповали многе ствари које су као новине касније уносили у своје домове.

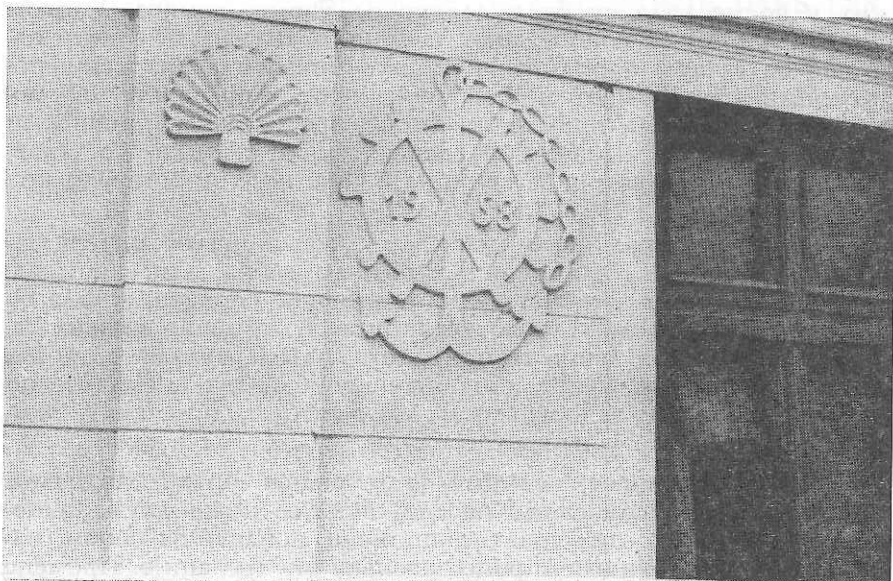
Сл. 23 Тегљач са шлеповима у Бердапу
(снимак часописа „Фронт“)

То су пре свега предмети неопходни за домаћинство: посуђе, постељина, разни апарати, прибори, ситни украси и друге ствари потребне за кућу. Унеколико се уз материјалну културу мења и исхрана јер су у додиру са другим људима, у страним пристаништима, примани и у том погледу неки утицаји. Новине се запажају и у одевању. Доносе се хаљеци не само за себе већ и за друге укућане. Ти хаљеци су временом постајали саставни делови одеће у појединим породицама. У Текији, на пример, причају да су на овај начин, и због близине Оршаве, која је пре другог светског рата за њих била веома напредна и снабдевена, пратили моду, као што то уосталом чине и данас.

Одласком у пензију или силаском са шлепова из разних других разлога, затим у зимским паузама или када нема пловидбе, људи су се враћали у насеља. Живот у насељима за њих текао је мало друкчијим темпом. Поред посла у лабарству ту чека кућа, а понекад и мало земље, коју с пролећа и у лето треба обрадити у паузама између две пловидбе. Осим тога, зими, када нема пловидбе, уз одмор од напорних путовања, треба средити многе послове који у кући „чекају на снажне мушке руке“.

Запошљавање у бродарству одражавало се и на изглед кућа у насељима. Тамо где је бродарство имало осетан удео у приходима домаћинства, већ се на први поглед могу издвојити два типа станишта. Неке куће су сиромашнијег изгледа, обично су старије, мање, са ћиндом, типичне за овај крај, до недавна често и са отвореним огњиштем. То су, према непосредном теренском испитивању, пре свега домови пољопривредника, односно оних којима је пољопривреда једини извор прихода. Други тип представљају лепе и чврсте куће, грађене, од тврдог материјала, које се уз то уредно одржавају. То су најчешће куће лабара. У Давидовцу, на пример, запажа се посебни тип лабарских кућа. Наиме, негде тридесетих година нашега века, лабари су у овом насељу за разлику од дрвених облепљених кућа, почели да зидају лепе приземне куће са великим прозорима. Понекад се чак поред нове куће види и стара, која служи за дневни боравак или за оставу. У новоподигнутим кућама лабари напуштају и ћинду — онај карактеристични испуст за тип „моравке“. Ћинда се у новим условима смањила и преобликовала у „веранду“, губећи тако своју функцију за боравак и спавање у летњем периоду. Ту функцију у новој кући преузела је велика светла кухиња. Скоро све куће лабара у Давидовцу се још по нечему разликују од осталих стамбених зграда у насељу. Наиме, на фасадама се јавља орнамент са симболом лабарства: два укрштена сидра са две заставе, које су најчешће и обојене као тробојница. Такве видне разлике у осталим насељима Ђердапске зоне нисмо запазили. Но, и у старој Текији, у последње време, пилоти и други лабари све више су градили модерне куће, које су већ по спољашњем изгледу одавале утисак економске сигурности њихових власника. Те куће су и по унутрашњем уређењу

одступале од сеоских. Без обзира на то што су, у основи, у селу, оне су по намештају далеко ближе градским, а то се пре свега може рећи за ранији период, када модерни ритам живота још није био захватио ова насеља, па су те разлике свакако биле још уочљивије. Ко год је био запослен у бродарству, желео је да што боље искористи релативно добру зараду, да за старост, за себе и своју породицу, изгради што бољу кућу и дом. Ретки су они који су ту прилику пропустили. То су појединачни изузеци, људи се нису снашли, или су, пак, на путовањима рано доживели неку несрећу, што у овако покретном начину живота, изложеном свакодневним опасностима, није било немогуће.

Сл. 24 Карактеристичан украс на кућама Бердапских бродара, Давидовац, 1966.

(снимила Б. Влаховић)

Живот породица у којима је домаћин у току већег дела године на путу одвија се нешто друкчијим током и разликује се у извесној мери, посебно у одржавању обичаја, од оног иначе у народу уобичајеног, којег се наши људи у нормалним приликама грчевито придржавају. Улогу домаћина у оваквим случајевима преузима жена уколико није са мужем на шлепу. Чак и у оним тренуцима, где је по традицији и народном веровању нужно присуство господара огњишта, земље, старатеља куће, о слави на пример, замењује га домаћица и, ради извођења обрета, у свему преузима домаћинове функције.

Иако су упознавали друге народе, њихове обичаје и културе, иако су дуго изоловани од матичног насеља, ипак је у овим људима остало живо, за ове крајеве толико карактерис-

тично, веровање у разне духове, натприродна бића, снове, и слично. Веровање и празноверице су саставни део њиховог живота као ретко где. Интересантна су, на пример, причања старих лоцова — пилота. Наиме, човек би очекивао да су због свог дугогодишњег напорног рада на бродовима огрубели, навикли на све страхоте и лепоте живота, заборављајући при том митове, празноверице и другу „баштину“ коју су у културно наслеђе понели од малих ногу из родитељског сеоског дома. Али, није увек тако. Довољно их је само подсетити, подстећи било чим, па да се одмах распричају о натприродним бићима која су наводно сретали, предсказањима о животу својих најближих у време када су били далеко од својих домова. У овом погледу као да се уопште нису изменили. Штавише, стално одвојени од куће и породице, у сталној бризи о деци, жени, родитељима, овим животом напаћени људи, формирали су посебна схватања. На пример, за снове, предсказања, привиђења и друго, они увек налазе оправдања, тумаче их и све то углавном примењују и везују за своје најближе које су оставили код својих кућа.

На путовањима су они мењали традиционалну материјалну културу, прихватили новине, примили добра, али веровања, којима је уосталом прожет сваки становник Бердапа, остала су у њима непромењена. Готово нетакнута. То је више од њих самих, што их чврсто спаја са природом краја и људима од којих су се због послова краће или дуже време издвајали, да се по правилу, са готово неизмењеном митологијом, при крају живота, поново врате у њихову средину.¹²

Ипак, стварност, као што је изградња бране, подизање хидроелектране, измештање насеља, пуњење новог акумулационог језера и све што овакве промене повлаче за собом, намеће овом становништву процес пасивне акултурације. Промене се уочавају из дана у дан. До јуче једно од главних занимања становништва, бродарство у новим условима губи некадашњи значај. Они који су налазили извор прихода пловећи и савлађујући тешкоће на Бердапском сектору, тренутно су највише погођени. То су сви они који су били запослени у Бердапској речној управи, у њеним радним јединицама и другим институцијама везаним за режим пловидбе. Ово се највише односи на становнике Текије и Сипа, а мање на становнике Голупца и других насеља. Али, вероватно ће они савладати и ову тешкоћу, готову окретни и сналажљиви Текијанци, као што су до сада успешно савладали стихије Дүнава и природне препреке у речном кориту на сектору Бердапа. Шлепови и бродови су постали саставни део њиховог живота. Зато ће, вероватно, многи и даље превозити, бар у првој генерацији терете, од Регенсбурга до Црног мора, и обратно, и то широким, дубоким Бердапским језе-

12 О томе ће бити више речи у одељку о обичајима и веровањима.

ром, које им, уместо некадашњих теснаца и животних опасности, данас пружа нове могућности за егзистенцију.

Дакле, бродарство, односно лабарство, било је, и вероватно ће остати и убудуће, значајан извор прихода добром делу становништва Ђердапских насеља, јер се њихов живот не би могао замислити без Дунава, на који су људи Ђердапског подручја привредно упућени.

Résumé

NAVIGATION COMME BRANCHE DE L'ÉCONOMIE DANS LES HABITATS DE LA RÉGION DES PORTES DE FER

par
Breda Vlahović

Pour que la navigation devienne une branche de l'économie et qu'elle occupe une place importante comme profession exercée par la population d'une région déterminée, doivent exister les conditions naturelles. Sur le Danube, dans le défilé des Portes de Fer, région ayant été comprise par les travaux de recherches, la navigation a des racines très anciennes et, pour cette raison elle représente un aspect caractéristique et important de l'économie de la population de cette région. Le présent travail donne la description de la condition actuelle et du rôle de la navigation dans la vie économique et sociale de la population de la région susmentionnée.

Le travail se compose de trois sections. Dans la première est donné un aperçu de l'évolution du batelage sur le Danube dans son secteur entre Golubac et Kladovo, depuis les temps immémoriaux jusqu' à nos jours.

Dans la seconde section on traite la situation actuelle et le rôle de la navigation dans la période d'après-guerre. Depuis la fondation de la Direction fluviale des Portes de Fer en 1964, dont l'activité fut suspendue après la construction du lac d'accumulation en 1971, la navigation jouait un rôle très important dans l'occupation et l'économie de la population des habitats de la région des Portes de Fer. L'auteur a cité les données concrètes sur le nombre d'individus employés dans la Direction fluviale des Portes de Fer ainsi que dans les autres entreprises de navigation fluviale ayant leur siège aux localités particulièrement dans le territoire sous la compétence de la Direction. D'une façon détaillée sont présentés les services particuliers, spécifiques pour la navigation sur ce secteur du Danube (locs-pilotes, švemeraši — charrieurs et autres).

Dans la troisième section du travail est décrite la vie des hommes employés dans la navigation. Cette vie est, sous nombre d'aspects, spécifique et caractéristique, particulièrement pour certaines localités, telles que, par exemple, Tekija. Elle se manifeste sous différentes formes, avant tout dans la vie sociale, dans la vie

de famille ainsi que dans la vie de la communauté plus large. Une absence prolongée du chef de famille, parfois aussi de la femme de celui-ci, laquelle remonte et descend le fleuve de Regensburg à la Mer Noire sur le chaland, exige que la vie à la maison ainsi que sur le chaland soit organisée de façon spécifique. Les revenus réalisés par les chefs de famille ou de leur fils qui sont employés dans la navigation, forment une base solide matérielle pour construire une grande et belle maison, de la meubler de mobilier, parfois acheté à l'étranger ou aux grands centres à l'intérieur du pays, surtout dans cette période où cette région représentait la partie arriérée du pays de sorte qu'il était impossible d'acheter dans la région même de jolis meubles, chers et modernes, ce qui n'est plus le cas aujourd'hui, car dans tous les centres importants de la région ont été ouverts de nouveaux magasins, bien aménagés et assortis. Aussi ceratins bibelots que les bateliers apportaient de leurs longs voyages, prêtent une caractéristique spécifique à leurs maisons, qui se distinguent aussi par leur aspect extérieure des maisons appartenant aux autres habitants des localités de la région.

Cependant, la construction du lac d'accumulation et de la centrale hydroélectrique „Djerdap” introduira de nombreux changements dans la vie et l'occupation de ceux qui, dans ces contrées, trouvaient la source du revenu en naviguant et en surmontant les obstacles et domptant les caprices du Danube.

Никола Ф. ПАВКОВИЋ

ТРГОВИНА И ЗАНАТИ У БЕРДАПУ*

ТРГОВИНА

Историјски осврт

О значајнијем развоју трговине и заната у бердапским насељима може се говорити тек од њиховог националног ослобођења од Турака 1815, односно 1833. године. Отада су у том делу Србије стварани све повољнији друштвени, економски и политички услови за развој трговине и заната. Велике потребе за разноврсним економским активностима, релативно ретка насељеност у ондашњој Србији и позната подстицајна политика усељавања од стране државе привлачиле су бројне досељенике са разних страна. Највише их је било из српских, као и влашких земаља преко Дунава. Други важан чинилац за развој трговине и заната били су природногеографски и геополитички положај важнијих бердапских насеља — Доњег Милановца, Текије и Кладова. Баш њихов периферни положај у земљи према ондашњој Аустрији и Турској учинио их је главним транзитним и извозним тачкама за читаву североисточну Србију.

За део унутрашњости Србије и приобалних бердапских насеља, трговина Доњег Милановца и Текије имала је првенствено својство прикупљања и извоза поглавито земљорадничких и сточарских производа. Према Аустрији „постојаше од наведене 1833. године до 1845. на следећим местима превози: у (...) Дубравици, Раму с Винчом и Текији, а за тим године 1845. у Дољем Милановцу, поглавито ради Мајданпека (...) и год. 1860. у Великом Градишту”¹. Осим ових, сличну улогу су имала и ду-

*) Испитивања трговине и заната у првобитном плану проучавања бердапских насеља била су неоправдано изостављена. Проучавања смо започели тек 1970. године, када је већина насеља већ била премештена. Ово, као и недостатак времена и средстава за шира теренска истраживања свакако су утицали на релативну оскудност података и могуће пропусте у овом раду. Изражавам захвалност свим мештанима бердапских насеља који су својим обавештењима и на други начин помогли у прикупљању података за овај рад. Посебно сам захвалан стручном особљу Историјског архива у Неготину, службеницима и шефу Месне канцеларије у Д. Милановцу, Буди Текелеровићу — шефу Месне канцеларије у Текији и врсном познаваоцу бердапског риболова, Славки Гајић, бившем трговцу из Д. Милановца, Борбу Главашу, пензионеру и бившем трговцу из Текије, Борбу Аранђеловићу, последњем милановачком дончару и колеги Душану Дрљачи за уступљене податке о занатима у неким селима Бердапа.

¹ Државотис Србије, I св., Београд 1863; с. 102.

навска пристаништа Радујевац, Кусјак и Кладово, преко којих су средином XIX века извожени у Аустрију и Турску стока, вуна, коже, дој, свеће, вино, креч, дрво, мед, катран, риба и др.²

Од почетка XIX века, Бердапом се одвијала све живља транзитна трговина сољу, житарицама и дрвџом са Црног мора, из Влашке, Молдавије и Бугарске. Део ове робе (посебно соли) увозио се у Србију преко Доњег Милановца, Текије и Кладова; у њима су пристајали бродови, понекад и двадесетак једновремено, с товарима соли и друге „царске ране“.

Кнез Милош је током 1828. године више пута обавештавао о товарењу (или претоваривању?) соли у лађе које су из Пореча (Доњег Милановца) кретале према Београду; једном се наводи да је со намењена неком Јеврејину „за његов рачун“.³ Мало касније, помиње се седам адакалских лађа које су кренуле у Видин ради утовара соли да би онда заплывиле „за овамо“ тј. у Пореч.⁴

У Поречу, Фетисламу (Кладову) и Текији пристајали су бројни турски бродови који су превозили со из Свиштова, Рушчука и Видина. За неке лађе се изричито каже да су биле „чивутском сољом натоварене из Олтанице“.⁵

У Текији је постојао и царински прелаз. Приход текијског бумрука је 1862. године износи 1766, а 1863. године — 1957 царских дуката.⁶

Поред легалног превоза и трговине, со је често и кришом ноћу превожена преко Дунава у Аустрију. То су чинили наши људи. Ако су починиоци били ухваћени, кријумчарена со је редовно заплешивана од стране аустријских пограничних власти, али је у овоме било и изнимки.⁷

2 Милосав В. Лутовац, *Негодинска крајина и Кључ*, САН, Зборник радова књ. LXII, Географски институт књ. 15, Београд 1959, с. 53.

3 *Архив СР Србије*, Кнежевска канцеларија, XXI, 694. Писмо Стојана Симића из Пореча кнезу Милошу од 18. VI 1828. г.

4 *Архив СР Србије*, К. к. XXI, 740. Писмо Јоксима Милосављевића из Пореча кнезу Милошу од 2. IX 1828.

5 „Не изостављам јавити вашем сијатељству да е у Шимиани ово дана дошао кантарџија и едан чифутин, Матее Евреина људи коићеду Со примати онде, и оданде у лађама товарити, и дошао е прекојуче 25-го маја, 63 кола с новом сољом у Шимиану.

Овде су сада 8 лађа турски из Свиштова и Рушчука са сољом, и у Фетисламу и Текијама имаде 21 лађа са сољом натоварене; у којима сам дознао да су 7 лађа чивутском сољом натоварене из Олтанице.“ *АРХИВ СР Србије*, К. к. XXI, 1043. Писмо капетана Стефана Стефановића из Пореча кнезу Милошу од 28 маја 1830. г.

6 *Државопис Србије II*, Београд 1865, с. 94.

7 8. јула 1828. године Стојан Симић из Пореча пише кнезу Милошу: „Ономад предали су Немци на скели рамској неку сол коју су још лане узели од нашег човека из Затоње (или Чатоње?) који је био пренео онамо ноћу и они уватили били; ово до сада нису никад чинили, а много пута бивала је овакова прилика дасу они од наши људи сол узимали у контрабант, но никада вратили нису...“ *АРХИВ СР Србије*, К. к. XXI, 712.

У трговини сољу сељаци из прибрежних бердапских насеља су, изгледа, до 1830. године чешће коришћени за тегљење бродова уз Дунав. Њих су звали „солари” и „салаори”. Сељаци су, изгледа, имали обавезу да вуку само бродове са „царском раном”, а не и трговачке бродове приватних трговаца. Из два писма среског капетана Стефана Стефановића из Пореча, 1830. године, веома се јасно види са се радило о грубој и насилној експлоатацији сељака који су приморавани да тегле узводно бродове натоварене сољу. Извештавајући о овоме кнеза Милоша, Стефан Стефановић каже да је одбио захтев трговца за прикупљање солара. Солари су запали у глад и беду јер прошле (1829) године нису успели, због истих обавеза тегљења бродова, да обраде своја поља. „А сад будући да се трговина ради”, капетан упућује трговце да се сами споразумеју и погоде са сељацима око вуче бродова.⁸

Не располажемо тачним подацима о томе колико је и каквих трговаца било у прошлости по бердапским насељима, нарочито не за прву половину XIX века. Ипак, посредним путем — прегледом неколико годишта матичних књига у Доњем Милановцу и Текији из друге половине XIX века — може се у неколико наслутити колико се људи из ових насеља бавило трговином. Тако смо прегледом матичних књига за Доњи Милановац, за године 1867 — 1877, установили да се 15 људи у ширем смислу бавило трговином. Од њих се један помиње као „бакалин”, 8 под називом „трговац”, 2 као „дућанџија” и 1 „шпекулант”.⁹

8 „Ови реизи кои су с лабама овде спремају се к вашему Сијателству тужбу на мене због солара да учине, ја сам им казао, пут им е отворен. Соларе нека собом траже и погађају се слободно им е. А ја никога нзор терати нећу да њихове лабе вуку, премда су људи у окружним селима овим због насиља моег и лани у гладну годину ушли, немајући кад да посеју и ураде што принуђавају иј да лабе вуку уз Бердап; и лани е могло поднети, ибо су лабе за царску рану горе ишле, а сад будући да се трговина ради, такое и сваки трговац да своју трговину трговачким и лепим начином води, а не ослањати се на насилство и принуђавање овдашње власти да му нзор људи дотерује да им лабе вуку уз Бердап“. АРХИВ СР Србије, К.к., XXI-1043, писмо капетана Стефана Стефановића из Пореча кнезу Милошу од 28. маја 1830. год.

„Три сеиза јуче су овде к вашему сијателству отишла тужбу на мене због солара начине што им нисам мукает. Ја им нисам приметити дао (...) да од вашег сијателства за таково што налога имадем; а придодао сам им да сам од сиротиње јоште лани код вашег сијателства тужен био што сам и' нзор овде дотеривао вукући лабе, из коег узрока морали су гладни остати, не имајући времена ни да поору ни да посеју што; а сада казао сам им нека као трговци траже себи салаоре и нек се шнима угађају и погађају како им драго, ја никоме на путу не стоим; и од стране мое чинићу им сукопомоћ колико се може добрим начином — а не насиљем! Они су дакле тражили салаоре и не нашавши такове, отважили су се к самом вашем сијателству доћи (...).” АРХИВ СР Србије, К.к. XXI—1045, писмо капетана Стефана Стефановића из Пореча упућено кнезу Милошу од 30. маја 1830. г.

9 *Матична књига рођених у Доњем Милановцу, годишта 1867—1877, Месна канцеларија у Доњем Милановцу.*

С краја XIX и почетка XX века у Доњем Милановцу су биле познатије неколике трговачке породице: Павловићи (свињарски трговци), Рајковићи (винарски трговци), док су мануфакторном робом трговали Гајићи, Радисављевићи, Динуловићи и Крстићи.¹⁰ Извесно је да је капетан Миша Анастасијевић био најистакнутија пословна личност не само Доњег Милановца већ и читаве Србије његовог доба. Његови трговачки послови, о којима се и данас прича међу досадашњим милановачким трговцима, били су таквог обима и значаја да могу бити предмет посебне, много шире студије.

Прегледом матичне књиге рођених у Текији за период од 1890 — 1894. године нашли смо да су се родитељи новорођене деце, кумови или родитељи кумова (ако су ови још били малолетни) у 42 случаја бавили трговином. Међу њима 28 су били „трговци” 11 „шпекуланти” и 3 „прекупци”. Пада у очи, нарочито за Текију, велики број људи који су се бавили трговином. Извесно је да је у наведеним периодима и у Доњем Милановцу и у Текији било више трговаца него што исказују поменуће матичне књиге.

За Текију је то време било златно доба економског напретка. Тада, па и касије, све до 1914. године, њена је трговина била више усмерена ка Оршави него ка Београду. Оршава је имала железничку везу са северним областима ондашње Аустрије. Трговина у Текији достигла је највиши обим почетком XX века, нарочито 1910 — 1912. године, када је граница према Оршави била отворена. Из Текије се тада извозила жива стока, посебно свиње, а затим свежа риба. Трговци из овог места куповали су стоку на пијацама у Кладову и Неготину, а затим извозили. У самој Текији се тада највише продавало свеже месо, живина, риба и брашно.

После првог светског рата текијска трговина се окреће ка Београду, али је слабија но раније. Опадање робног промета се свакако огледа и у броју трговаца. Према једном допису Финансијске управе у Кладову до 21. III 1922. године, упућеном Суду општине Текијске произлази да је тада у Текији било 376 пореских обвезника и „то: трговаца 11, занатлија 17...”¹¹ Касније, 1935. године, према једном бирачком списку општине текијске, који поред имена бирача садржи и њихова занимања, у Текији је било 15 „трговаца”, 3 „трговачка помоћника” и 3 „шпекуланта”.¹²

После ослобођења 1944/45. године трговина индустријском робом и основним прехранбеним производима је у социјалистичкој друштвеној својини. Индивидуалном (приватном) трго-

10 Према казивању Славке Перић из Доњег Милановца р. 1897, која је била родом и удата у трговачкој породици и познавала трговачке прилике у Доњем Милановцу с почетка XX в.

11 Историјски архив Неготин, Текија 1921—1944, бр. 1922/567.

12 ИАН, бр. 1936/237, Текија 1921—1944.

вином су обухваћени пољопривредни и сточарски тржишни вишкови сељака, као у мањој мери занатски производи које продају сами произвођачи на седмичним трговима у Доњем Милановцу и Текији, односно по локалним годишњим вапшарима у Доњем Милановцу, Добри, Голубињу, Клокочевцу и Тополници.

Структура робног промета

У Неготинској крајини и Кључу се од 1880. године снажније развило свињогојство. Трговци су већ ужирене свиње гојили кукурузом, а затим их преко Текије извозили у Оршаву и даље. Трговци свињама кретали су се из Неготина ка Брзој Паланци, а затим су се делили у два правца: први је водио преко Мироча, а други поред Дунава, преко Кладова и Сипа.¹³

Трговина свињама представљала је економски најзначајнији вид промета крајем XIX и почетком XX века. Она је била знатно развијенија у Доњем Милановцу но у Текији, где је главни предмет трговине била риба, јагњеће месо и коже. На жалост, не располажемо статистичким подацима о броју свиња у трговини; о томе се у некадашњим трговачким породицама говори само апроксимативно. Свињарски трговци из Доњег Милановца су куповали и догонили већ угојене свиње из околине Зајчара, а затим их извозили дерегијама за Пешту. Имућнији милановачки трговци имали су веће оборе поред Дунава, у којима су привремено, до даљег преноса Дунавом, држали купљене или гојили своје свиње.

Осим свиња, милановачки трговци су све до краја првог светског рата, па и касније, највише продавали „сељачку робу“, тј. со и други „бакалук“. Од сељака су још крајем XIX века откупљиване коже дивљих животиња (куна и лисица) и јеленски рогови, што је све извожено у Лајпциг. На простору између Доњег Милановца, Голубиња и Мироча производила се од цеве коре и буковине добра „лужина“ за прање. Трговци су је извозили у Аустрију и Мађарску. Значајнија трговина поташом датира још из прве половине XIX века. Тада је трговачка фирма „Г. К. Спирта“ из Земуна (1839 и 1850) закључила уговор с државом о производњи поташе.¹⁴

У другој половини XIX века, па и касније, све до другог светског рата, и дрво је било значајан предмет трговине. Држава је путем лицитације продавала трговцима право искоришћавања шумских богатстава. Резултат овакве небриге била је нерационална сеча хрстових и букових шума по Мирочу и његовим огранцима.¹⁵ Дрва су извожена шлеповима преко пристаништа Текије, Сипа и Кладова.

13 М. В. Лутовац, *наведено дело*, с. 60.

14 М. В. Лутовац, *наведено дело*, с. 61.

Трговина рибом у овом подручју свакако је стара појава. И двор кнеза Милоша у Пожаревцу, по његовом личном захтеву 1829. године, снабдевен је одавде знатним количинама ајвара, сољене моруне и батака сухе јесетре.¹⁶ Крајем XIX и почетком XX века више се трговало пресном него сољеном рибом. По традицији текијских рибарских трговаца, приближно један вагон сољене рибе слали су годишње према Темишвару, Будиму и Београду, док је свежа риба продавана још у већим количинама. Још између два светска рата сву преосталу свежу рибу солили су сами трговци, а не њихови момци. Тако су поступали због неповерења у слуге и из бојазни да им не пропадне уложени новац. За њих је важило правило: „Ако ми (лично) не солимо рибу, ће соли она нас; ће се поквари и бацимо све!“ Иако је ово било тачно, ради се у основи о сваштарској природи и малом обиму њихове трговине.

Бивши текијски рибарски трговци истичу да је у Текији била „главна рибарска радња“, тј. промет рибом, а да је ту улогу Кладово преузело после другог светског рата.

Милановачки и текијски трговци „мешовитом робом“ набављали су тканине, „ситну робу“, „бакалук“ и „гвожђалук“ искључиво у Београду, док су тамо извозили свеже месо и сушене коже.

Текија није значајна као јачи тржишни центар, али у том смислу њој ипак гравитирају нека села Кључа и Неготинске крајине. Пољопривредни произвођачи из Петровог Села и Голог Брда (а делимично из Бељана, Реке и Подвршке) доносе на тржиште у Текију: сир млеко, кромпир, јаја, живину, а уговарају продају грађевинског и огревног дрвета како приватницима тако и установама. Из Сипа доносе: крушке, јабуке и грожђе; из Давидовца: воће и вино; из Кладушнице: грожђе, вино, лук и кукуруз; из Костола, Мале и Велике Врбице, Милутиновца, Рткова, Вајуге, Корбова и Каменице: купус, бостан, грожђе, вино, кукуруз, лук и паприке. Свим овим селима, а нарочито од Кладова па низ Дунав, главно тржиште је Кладово, а тек на другом месту Текија. На тржишту Текије нема продаје стоке. Из Петровог Села, Голог Брда и Подвршке производе доносе људи својом снагом, а из осталих села на воловским колима. Из Голубиња сељаци одлазе на вапаш у Доњи Милановац (Видовдан) а на заветину иду у Мироч (Петровдан).

15 В. Карић, *Србија, опис земље, народа и државе*, Београд 1887, с. 903; М. В. Лутовац, *нав. дело*, с. 53. Готово исте податке добили смо 1970. г. у Текији од бившег трговца Борба Главаша.

16 Миодраг Лекић, *Етнолошка грађа у Поречком деловодном протоколу*, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 30/1967, 1968, с. 160. Занимљиво је да се овај стари начин справљања сувог рибељг меса, само од јесетре, кечиге и „пастрога“, звани баток, сачувао у Текији све до другог светског рата.

Помоћна средства у трговини

За разлику од основних средстава у трговини — робе — постојала су и друга, назовимо их помоћна средства, без којих се није могло трговати. Пренос робе Дунавом и преко њега вршио се лабама, скелама, дереглијама, шлеповима и чамцима. Људи који су управљали овим пловилима називали су се „лабари“, „возари“, „чамције“ и „скелеције“. Пловна средства су била њихова или својина појединих трговаца. Многи рибарски трговци имали су своје чамце и рибарске мреже. На копну су се користила „коњска“, „воловска“ или „сељачка кола“; њих је имао готово сваки трговац.

„Магацине“ за складиштење робе и „оборе“ за прихватање купљених или за гојење својих свиња имали су само имућнији милановачки трговци. Ситни трговци су мање залихе своје робе често држали у некој мањој просторији поред радње, на тавану или у подрумју. Сољену рибу су држали у „бурићима“ и „кацама“ све док је у време посних слава не би распродали.

Сви трговци су имали своје пословне, „трговачке“ књиге у којима су на једноставан начин записивали шта су све и пошто купили, ко им и колико дугује. На жалост, нисмо могли доћи ни до једне такве књиге.

При превозу преко Дунава није било посебног осигурања робе, јер „чамције“ евентуалну штету нису имали чиме надокнадити.

Неки друштвено-економски односи

„Трговци“ и „момци“. — Многи трговци, а нарочито они с мањим прометом, обављали су сами готово све своје послове. Набављали су и продавали робу, клаали су ситну стоку и солили рибу, сушили овчје и јареће коже. Они који су имали већи промет држали су сезонску и сталну најамну радну снагу. То су били „момци“ и „слуге“.

Сви они који су се називали трговцима нису имали своје радње, трговине. Било је ситних препродаваца стокe у Доњем Милановцу и Текији који су се крајем XIX и почетком XX века радо називали трговцима, али стварно то нису били у пуном смислу ове речи. Ови „трговци“ и разни ситни „шпекуланти“ живели су и од других делатности, а пре свега од земљорадње. Стога и постоји градација у називима: „шпекулант“ и „надшпекулант“, „бакалин“, „трговац“ и „дућанџија“.

Већина трговаца, а нарочито имућнијих, поседовала је и земљу коју су обрађивали сезонски најамни радници и стални „момци“ или су је просто издавали сељацима у једногодишњи закуп. До првог светског рата трговачка кућа Гајића у Доњем Милановцу, са својим „момцима“ и коњима, „држала је пошту“. Држава је продавала на лицитацији у Неготину неке пошт-

танске службе. Из Доњег Милановца „дилижанац” је преносио пошту и путнике до Брзе Паланке, Кладова и Мајданпека. На пијаци у Доњем Милановцу налазила се пошта, а поред ње дуга „штала” за поштанске коње.

Трговци и рибари. — На нашем делу Ђердапског риболовног подручја посебно су били занимљиви друштвено-економски односи између трговаца и бројних рибара. Само према матичној књизи рођених у Текији за године 1890—1894, у коју су поред имена кумова и родитеља новоређених унесена и њихова занимања, било је најмање 40 „риболоваца”, 4 „возара”, 1 „скелесија” и 2 „возара-чамције”. Извесно је да их је било знатно више. Касије, 1935. године, у Текији је било 50 „аласа”.¹⁷

Поједине рибом богатије деонице и вирове на Дунаву „држава” је продавала годишњом лицитацијом у закуп. Закупљивали су их рибари и (нарочито) трговци. Текијски вирови, који су се давали у закуп низводно били су: Врбица, Пена, Радомир, Смрш, Орашк и Икоње код Трајанове табле. До првог светског рата закупа је било и на румунској страни Дунава, од Черне до Базјаша (вирови: Кот, Дубово и Три фраз — Три брата).

У деоницама закупљеним од трговаца могли су ловити само они рибари који су се са закупцима о томе претходно погодили. А погодба се састојала у томе што су рибари свој улов обавезно продавали закупнику риболовне деонице.¹⁸

Рибарски трговци су улагали у риболов и своја оруђа за лов (мреже, удице, чунове зване оранице) која су изнајмљивали сиромашним рибарима, а ови су то отплаћивали новцем, односно уловљеном рибом. Сваки трговац је имао „своје” рибаре. Везивао их је за себе сталним мањим или већим позајмицама новца или давањем „на вересију” дувана, „ситног бакалука”, удица и конца за мреже. Задуженост сиромашних и искоришћаваних рибара била је готово непрекидна. Дугови су отплаћивани уловљеном рибом. Трговац их је, по казивању самих рибара, не ретко сачекивао још на обали Дунава с кантаром у руци.

Зајам новца

Осим банке у Кладову, која је кредитирала трговце, и сами трговци су то међусобно чинили. Имућнији су позајмљивали новац ситним трговцима, а ови су опет кредитирали сељаке који су градили кућу, куповали комад земље или женили сина. Ситни текијски трговци су позајмљивали мање своте новца не

17 ИАН, бр. 1936/237, Текија 1921—1944.

18 Данашњи (1970) рибари су ми тврдили да су закупнику морали предати 10—20% улова бесплатно, а остало по слободно формираној цени. Бивши рибарски трговци то поричу. Можда се поменута обавеза односила на рибаре који су рибарили у закупљеним деоницама и рибу ловили оруђима трговаца, а не својим? О овом односу нисмо успели до краја да се обавестимо.

уз обавезу да га врате с одређеним постотком, већ да дуг измире у стоци према сезони: у пролеће су давани јагањци и јарићи, а у јесен — угојене свиње или волови. Уместо камате, дужник је повериоцу давао стоку знатно ниже испод стварне цене коштања.

Друштвени живот

У Доњем Милановцу било је уобичајено да се трговци прихватају улоге домаћина школске славе. Давали су прилоге цркви у новцу, црквеним барјацима и одежама: за Св. Саву поклањали су сиромашној деци одећу и обућу. Због тога што су могли да дају богатије дарове, многи су позивали трговце да им кумују. Милановачки трговци су често кумовали како у самом месту тако и по околним насељима (Тополница, Мосна, Рудна Глава, Мајданпек). Најугледнији међу трговцима бивали су посланици и председници општине. Међусобне посете, пријатељства и склапање брачних веза у оквиру трговачког staleжа били су уобичајена појава.

ЗАНАТИ

Главна средишта заната као и трговине, била су Доњи Милановац и Текија, али је неких занатлија, чији су производи и услуге непосредно и стално потребни сељаку, било а има их и сада у Бердапским селима (ковачи, столари, кројачи, колари, бачвари). Доњи Милановац је био и остао значајније занатско средиште него Текија.

Структура заната у XIX и XX веку

Старији познати нам подаци о занатима у Доњем Милановцу, који потичу из 1829. године, односе се на оскудицу у мајсторима зидарима. Тада је Стефан Стефановић молио кнеза Милоша да му нађе каквог доброг мајстора који ће поправити напуклу поречку цркву.¹⁹ Исте године умро је једини поречки „мајстор“ који је правио „ручне воденице“, тј. жрњеве. Како је баба тада адакалски паша за себе хитно тражио „5 камена воденички што се руком окрећу“, то је поречки старешина „другог мајстора, који није досада такове правио, принудио да начини...“²⁰ Три године касније, 5. VI 1832. године,²¹ исти С. Сте-

19 Тих. Р. Борђевић, *Архивска грађа за занате и еснафе у Србији од другог устанка до еснафске уредбе 1847. године*, СЕЗБ, 33, Београд 1925; с. 38—39.

20 М. Лекић, *нав. дело*, с. 158.

21 Тих. Борђевић, *нав. дело*, с. 47.

фановић, пишући Кнезу Милошу, помиње му Цинцаре (Гоге), који раде на зградама у Милановцу који се тада исељавао са Поречког острва. Неки Цинцари зидари помињу се 19. X 1834. у Сипу. Они су радили на цркви у Зајечару.²² Занимљиво је да се тих година²³ помиње и један кујунџија у Доњем Милановцу. У каснијим изворима нисмо више ни једном наишли на помен ових мајстора.

Потпунији попис занатлија на овом подручју имамо тек из 1836. године, а односи се на читав однашњи поречко-речки срез²⁴ (в. таб. 1). Ако се из овог пописа изузму трговци, бакали, думенџије и рејизи (укупно 61), који у ужем смислу и нису занатлије, онда се види да је укупан број занатлија био мали, па самим тим и њихова делатност незнатна.

Табела I, Поречко-речки срез

1. Трговаца	4
2. Бакала	14
3. Терзија	4
4. Абација	2
5. Папуџија	2
6. Ковача	3
7. Бурџија	1
8. Грнчара	1
9. Екмекџија	8
10. Механџија	10
11. Туфегџија	1
12. Дунђера	9
13. Бербера	3
14. Думенџија	12
15. Реиза	31
СВЕГА	105

У другој половини XIX века, према непотпуним подацима које садрже Матичне књиге рођених у Доњем Милановцу, само за време од 1867 — 1878. године и у Текији од 1890 — 1894, види се да се и у саставу и укупном броју повећао број занатлија (в. таб. II и III).

Архивска грађа с почетка XX века, коју смо прегледали у Историјском архиву у Неготину, садржи доста занимљивих података о занатима и еснафу Доњег Милановца. Иако у то време није било више неких старих заната (као пушкарског, сурџијског и сапогџијског), а већ се био појавио и понеки нови, ипак се може рећи да је то у основи још била структура заната друге половине XIX века. Почетак процеса корених промена у занатству осетиће се већ пред други светски рат (в. таб. IV). Веома су индикативни подаци о броју пекара (5), касапа (9), кафеџија (8), као и већ поменутих 15 трговаца у Текији 1935.

22 Тих. Борђевић, *нав. дело*, с. 57.

23 Тих. Борђевић, *нав. дело*, с. 49.

24 Тих. Борђевић, *нав. дело*, табела на крају књиге: „Списак заната и број занатлија 1836 године”.

Табела II, Доњи Милановац

	1867.	1868.	1869.	1870.	1871.	1872.	1873.	1874.	1875.	1876.	1877.	1878.	СВЕГА
1. Шустера	1	1			2	1	1						6
2. Ковача	2					1		1					4
3. Дунђера		1							1				2
4. Колара		1									1		2
5. Терзија		1				1	1	1					4
6. Бојација			1										1
7. Лаутара				3		1							4
8. Неманџија												1	1
9. Лебара					1	1	1	1					4
10. Сурџија					1								1
11. Туфегџија — пушкара					1						1		2
12. Каменорезаца						1							1
13. Сапожника							1						1
14. Кочијаша							1						1
15. Бријача							1	1					2
16. Винара							1						1
17. Касапа								2					2
18. Зидара								1					1
19. Рудокопаца									1				1
20. Лекара											1		1
21. Шлосера									1				1
22. Пинтера									1				1
23. Бабица										1			1
24. Налбанта												1	1
УКУПНО													46

Табела III, Текија

1. Механџија	9	6. Кројача	1
2. Пекара	5	7. Зидара	1
3. Абација	2	8. Дрводеља	1
4. Бурџија	1	9. Столара	1
5. Ковача	2	10. Дунђера	1
		УКУПНО	24

године. Они управо одражавају улогу овог малог насеља у снабдевању јефтином храном не само својих бројних лабара (52) и пилота — лоцова (12) већ, пре свега, наших и страних бродара који су се ту заустављали.

Пре потапања ћердапских насеља било је неколико занатлија и у селима. То су они занатлије чији су производи и услуге још увек потребни сеоском становништву. На пример, у Добри: 4 ковача, 4 столара, 4 кројача, 2 кројачице, 2 ћурџије и 2 „партије” свирача; у Голубињу — 1 ковач; у Мосни — 2 ковача.

Данашњи општи привредни и друштвени социјалистички токови у нашој земљи коренито су изменили традицијску струк-

Табела IV

	1914. Д. М. ²⁵	1922. Д. М. ²⁶	1922. Д. М. ²⁷	1935. Текија ²⁸
1. Пекара	8	2	6	5
2. Бербера	1	2	1	
3. Шећершија	3			
4. Кројача	1		2	2
5. Обућара	4	1	7	2
6. Кобасичара	1		3	
7. Лончара	1	1	4	
8. Каменорезаца	1	1	2	
9. Ковача	2	1	6	2
10. Столара	2	2	4	
11. Бурчија	1			
12. Касапа	1		2	9
13. Зидара	1		6	1
14. Абација		1	1	
15. Шнајдера		2		
16. Месара		2		
17. Бозација		1	2	
18. Воскара			1	
19. Опанчара			1	
20. Пинтера			1	
21. Колара			1	
22. Бравара			2	
23. Бақрачара			1	
24. Лимара			1	
25. Кафеџија				8
26. ЛаБара				52
27. Пилота				12
28. Шлосера				2
29. Чамџија				2
30. Крмара				2
31. Машиниста				2
32. Ложача				1
33. Клонфер ²⁹⁾				

25 ИАН, Занатски еснаф, год. 1914, бр. 13/1914. Списак мајстора који су платили чланарину за 1914. г. Може се претпоставити да нису сви платили чланарину и да списак није потпун (НП).

26 ИАН, Занатски еснаф, год. 1922, бр. 229/1922. „Списак правих мајстора еснафа Д. Милановачког састављен на основу наребења Занатске коморе бр. 6451 од 31 августа 1922 год”.

27 ИАН, Занатски еснаф, год. 1922, бр. 16/1922. „Занатски еснаф у Д. Милановцу приређује забаву са игранком на дан св. Николе у Лолаку Саве Капица а у корист своје касе. Стога има част позвати поштовану публику (...) Улазна цена добровољни прилог. Коловође јављају се на каси. Само позвани имају приступа.” Исти документ садржи и наведени „списак мајстора који имају приложити по 5 динара” за еснафску славу.

Разлика у броју чланова мајстора из оба наведена списка из 1922. г. вероватно је у томе да први обухвата само „праве” мајсторе, док други и „бесправне”. То нам, мислимо, потврђује један позив мајсторима од 4. XII 1922. да дођу у Еснаф „ради хитног споразума”. Уз позив је „списак свих мајстора како правих тако безправних који имају приложити по 5 дин. а по решењу Управног одбора на дан 15 новембра 1922. г. за Еснафску славу”. Њих је 48, што је за само 6 мање од претходног списка. ИАН, Занатски еснаф, год. 1922, бр. 15/1922.

28 ИАН, бр. 1936/237, Текија 1921—1944. Занимања према бирачком списку општине текијске од 17. IX 1935. г.

Табела V

Д. Милановац
1970. г.

Текија, 1970. г.

Бр.	Занатлије	Бр.
1	Опанчара	
2	Фотографа	
1	Пекара	2
1	Посластичара	
3	Бријача	1
1	Часовничара	
1	Обућара	
2	Кројача	1
1	Колара	
1	Пинтера	
2	Лимара	
1	Вариоца	
1	Бојација	
1	Радиомеханичара	
3	Електричара	
1	Месара	
4	Угоститељи (прив.)	
1	Столара	4
више	Лимара	
?	Водоинсталатера	
	привремених	5
	Кројачица	
	Ковача	1

туру занатства и у бердапским насељима. Промене су највидније у време изградње хидроелектране „Бердап” и нових насеља Текије и Доњег Милановца. Док је занатство у Текији сасвим опало, јер служи само најужим локалним потребама, дотле је оно у Доњем Милановцу, као развијенијем насељу, испојило нешто већу моћ прилагођавања савременим потребама становништва (в. таб. V). У целини узевши, занатство опада у оба градска насеља и у селима. Ишчезле или измењене старе и створене нове потребе и укуси код савремених људи учинили су да индустријски производи све више потискују занатске. Најуспешније одолевају они стари занати, па се чак јављају и нови, који имају више карактер услуга, а не производње.

Занатски еснаф

Занатски еснаф је постојао само у Доњем Милановцу. Није нам познато када је основан, али његову делатност, према неким писаним изворима у Историјском архиву у Неготину, можемо

29 У Доњем Милановцу Здравко Борбевић из Тополнице поднео је молбу „Запатском еснафу за срез Поречки” да му изда „клонферско писмо”. Како у Д. М. није било клонфера, као најближи по струци ковачи су одређени у комисију за испит. ИАН, Занатски еснаф, год. 1921, бр. 93/1921.

донекле пратити од 1912. до 1922. године. Имао је свој четвртасти печат (који смо видели на више докумената) следеће садржине: ЗАНАТЛИЈСКИ ЕСНАФ

за Д. Милановац и Срез Поречки

Бр. _____

_____19 г.

Улога милановачког еснафа свакако се није разликовала од одговарајућих и добро познатих задатака које су еснафи имали по читавој ондашњој Србији — да чува и потпомаже сталешке, друштвене и економске интересе својих чланова.

Једна општија појава с којом се милановачки еснаф сукобљавао јесте незаконито обављање многих занатских послова од стране нечланова еснафа и путујућих трговаца „торбара“. Поједини мајстори из Доњег Милановца и Мајданпека упућивали су своје жалбе непосредно Занатској комори у Београду, Управи еснафа у Милановцу или среском начелнику.³⁰ Из бројних тужби појединих мајстора разних струка види се да су „безправни мајстори“ били већином из ближих и даљих сеоских насеља.³¹

Еснаф није имао успеха у борби против сељака — самозваних мајстора. Жалећи се Занатској комори у Београду еснафлије пишу: „... али шта ће овај еснаф да чини кад нећеду на позив доћи, немамо влас (...) да ми сами казнимо...“³²

Неки правни односи

Послодавац — најамни радник. — Ступање ученика или већ свршеног мајстора на учење заната, односно стални рад било је уређено на основи личног договора заинтересованих страна и постојећих оквирних правила. Уговоре о раду, из времена 1912 — 1914. године, писали су сами мајстори, али према неким обрасцима, јер су сви исти. Уговори су обухватили услове рада и облике награђивања. Изворни примерак уговора овераван је и чуван у еснафу.³³

30 ИАН, бр. 7, 1912 год., Занатски еснаф Доњи Милановац; бр. 88, год. 1912.

31 ИАН, Занатски еснаф, год. 1914, бројеви 48—54, 56—58, 111—113 и бр. 105/1922.

32 ИАН, бр. 136, од 5. VI 1922 и бр. 140/1922 од 16. VI 1922.

33 Прилажемо два типична примера уговора.

1. „Уговор

између Власника Живојина Момировића, из Д. Милановца и Раденика Милана Станојевића из В. Градишта.

I во: Рок трајања уговора: док има рада.

II го: Радно време према потреби.

III ће: Врста послова: мешовита посла.

IV то: Награда: непостоји.

V то: У натури: као парчетар радиће за преко времени рад, по потреби посла.

Време исплате: по могућству.

Рок за отказ уговора: на два дана пре.

1. јуна 1914 год.

Послодавац

Живојин Момировић обућар

ИАН, Занатски еснаф, год. 1912, бр. 65. Раденик Милан Б. Станојевић“.

Д. МИЛАНОВАЦ

Суд добрих људи. — При еснафу у Доњем Милановцу, 24. VI 1914. године, образован је „суд добрих људи“ од пет чланова са пет заменика”.³⁴ Он је расправљао спорове „између послодаваца и радника”.³⁵

Продаја готових производа

Занатски производи се продају на месту производње, у кући или радионици, затим пазарним даном у Доњем Милановцу и околним насељима. Тако су, на пример, и опанчари између два светска рата продавали своје производе пазарним даном у Мајданпеку, Горњанима, Влауљама, Рудној Глави, Топоници и Добри, а у Голубињу у петак по Тројици, и у Мирочу на Петровдан. За време другог светског рата грнчарски производи су мењани за храну (жито и кукруруз). Данас се лончарски производи мало траже па се више и не износе на тржиште, јер је последњи лончар у Доњем Милановцу (Борђе Аранђеловић) званично одјавио своју делатност почетком 1970. године.

Друштвени живот

Друштвени живот занатлија, између осталог, одвијао се у оквирима самог еснафа. Еснаф је имао своју славу. Раније је то био Св. Спиридон, а после су „окренули“ да славе „младог“ Св. Николу. Кад је слава, излазило се „на запис са литијом“. Тада се и „колач резао“. „Домаћин“ славе давао је колач и сносио друге трошкове. Између два светска рата еснаф у Доњем Милановцу је приређивао забаву са игранком на Св. Николу. Приступ су имали само позвани, а прикупљен новац је ишао у благајну еснафа.

2. „Уговор о Раду

Закључен између Власника Николе М. Николића обућара из Д. Милановца и помоћника Алексе Стефановића обућара из В. Градишта.

I Рок трајања уговора: шест месеци.

II Радно време, према потреби рада.

III Врста послова, разног према потреби.

IV Награда, у новцу.

V Исплата, сваки осам дана.

VI Рок отказа уговора, на осам дана.

VII Особите обавезе између мајстора и помоћника не постоје”.

2. Јуна 1914 год.

Потписи

у Д. Милановцу.

ИАН, Занатски еснаф, год. 1914. Уговор је оверен у еснафу Д. Милановца 4. VI 1914.

34 ИАН, Занатски еснаф, год. 1912, бр. 65 од 19. VI 1912.

35 ИАН, Занатски еснаф, бр. 12/1912.

ЗАКЉУЧАК

Основа одлика трговине Ђердапског подручја јесте њено постојање и обављање на два колосека. Први колосек био је на државном нивоу. То је била крупна и међународна трговина која се обављала преко Ђердапских извозних насеља на државној граници, насеља која су била сабирни пунктови земљорадничко-сточарских производа знатног дела Србије спремних за извоз. Она је била поглавито извозна (мање увозна) и транзитна. Постојала је у XIX и почетком XX века, тј. до 1914. године. После првог светског рата политичке и економске прилике су се измениле, па ова област губи свој ранији значај. Занимљиво је да релативно велики део трговине ондашње Србије, који се обављао преко овог подручја, није изазвао развој никакве локалне индустрије. Други колосек представља локална, уситњена, и разноврсна трговина између села и варошких насеља. Ова друга била је знатно условљена оном првом; кад год је било напретка у међународној трговини, то се осећало и у локалној. У њој је мало специјализованих трговаца. Они су трговали разноврсном робом, а једновремено били власници земље и стоке коју су обрађивали, односно гајили најамни радници.

Општа карактеристика занатства је у његовом комплементарном карактеру сеоској натуралној привреди. Занатлије су истовремено и продавци својих производа, било у самом месту производње било по локалним сајмовима. Баш због те своје допунске природе аграрно-сточарској и аутархичној привреди, занатски производи нису представљали предмет међународне трговине нити су битније утицали на привреду Ђердапског подручја.

Résumé

COMMERCE ET MÉTIERS

par

Nikola F. Pavković

On ne peut parler d'un développement considérable du commerce et des métiers dans les localités de la région des Portes de Fer qu'à partir de la libération nationale de la domination turque (en 1815 resp. en 1833). C'est depuis ce moment-là que commencent à se créer dans cette partie de la Serbie les conditions sociales et économiques de plus en plus favorables au développement du commerce et des métiers. La Serbie attirait, à cette époque, de nombreux immigrans venant de différents côtés, et parmi eux il y avait des gens qui exerçaient aussi ces professions. L'autre élément important pour le développement du commerce et des métiers était la situation géographique et géopolitique

de ces habitats, qui représentaient les principaux points de transit et d'exportation pour l'entière Serbie du Nord-Est (Tekija, Donji Milanovac, Kladovo, Radujevac).

Depuis le commencement du XIXe siècle à travers le défilé des Portes de Fer se déroulait un commerce de transit de plus en plus animé ou du sel, des céréales et du bois provenant des régions autour de la Mer Noire, de la Valachie, la Moldavie et la Bulgarie. Une certaine quantité de sel était importée en Serbie par Donji Milanovac et Tekija. De nombreux bateaux (parfois une vingtaine à la fois), chargés de sel et d'autres „vivres impériaux”, entraient dans leurs ports. Leurs propriétaires payaient — pour des „solari” — habitants des villages riverains du défilé des Portes de Fer pour les tirer en amont.

Pour une partie de l'intérieur de la Serbie et des habitats riverains, le commerce de Donji Milanovac et de Tekija avait, avant tout, le caractère d'amasement et d'exportation du bétail, de la viande, des cuirs, du poisson frais et salé, du caviar et du bois. Outre le sel, les principaux articles d'importation étaient la farine, les tissus, „bakaluk” (l'épicerie) et „gvoždjaluk” (la quincaillerie) que l'on apportait par bateau de Belgrade. L'établissement de la communication ferroviaire entre Orsova sur la rive roumaine avec les parties septentrionales de l'ancienne Autriche était d'une importance spéciale pour Tekija. Pour cette raison, l'exportation du bétail de cette partie de la Serbie, surtout des cochons et, dans une certaine mesure, du poisson, devint encore plus animée et plus volumineuse. Aussi, Tekija était — elle, jusqu'en 1918, plus importante pour le commerce avec l'Autriche-Hongrie que Belgrade.

Les petits marchands de ce territoire, surtout ceux de Tekija, pratiquaient également les formes primitives d'usure. Ils prêtaient l'argent aux paysans qui ne devaient pas payer leurs dettes en espèces avec un certain intérêt, mais plutôt s'en acquitter en leur livrant le bétail selon la saison (agneaux et chevreaux au printemps, cochons engraisés ou boeufs en automne). En pareils cas le bétail était toujours cédé au-dessous des prix réels.

La caractéristique générale du commerce de ce territoire consistait dans son hétérogénéité et son émiettement relatif quand il s'agissait des marchands locaux. Au XIXe siècle il y avait peu de commerçants spécialisés, ils vendaient pour la plupart les marchandises de toute sorte. Outre leurs magasins, les marchands locaux possédaient d'habitude aussi les troupeaux et les terres qui étaient gardés c'est à dire cultivées par les journaliers et métayers.

Les métiers dans cette région étaient généralement de moindre importance économique et sociale que le commerce. Les principaux centres des activités artisanales étaient, comme dans le cas du commerce, Donji Milanovac et Tekija; pourtant, certains artisans, dont les produits et services étaient, directement et de façon permanente, nécessaires aux paysans, avaient leurs ateliers aussi aux

villages (forgerons, menuisiers, tailleurs). La caractéristique générale de l'artisanat consistait dans son caractère complémentaire par rapport à l'économie naturelle rurale. Les artisans étaient en même temps aussi des vendeurs de leurs produits et services non seulement à l'endroit même de production, mais aussi aux foires locales. La structure actuelle des métiers est considérablement modifiée par rapport au temps qui a précédé la Deuxième guerre mondiale. Nombreux métiers anciens ont complètement disparu (armuriers, tailleurs des costumes populaires, nattiers, bottiers, etc.), certains autres ont été modifiés, modernisés et adaptés aux nouveaux besoins et quelques métiers nouveaux, tels que celui d'électricien, de photographe, de plombier, de mécanicien pour les voitures, de ferblantier et autres métiers techniques ont apparu. Les plombiers et les ferblantiers ont fait leur apparition comme conséquence directe de la construction de la centrale hydroélectrique „Djerdap” sur le Danube et de l'édification de nouvelles villes de Donji Milanovac et de Tekija.